

УДК 330.111.66:631.1.017.3

JEL Classification: Q11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102006>

В. П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук,
професор, академік НААН

Соціально-економічні умови розвитку аграрного сектору

Мета статті - проаналізувати соціально-економічні умови розвитку аграрного сектору з метою подальшого його удосконалення.

Методика дослідження. Під час дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, зокрема монографічний (аналіз структурних змін), емпіричний (комплексна оцінка стану об'єкта дослідження), метод аналізу та синтезу (аналіз сучасного стану й основних тенденцій розвитку аграрного сектору), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. У процесі вивчення й аналізу соціально-економічних умов розвитку аграрного сектору розкрито його сутність, виявлено причини тих чи інших структурних змін, проблеми і причини відмінностей в динамічному розвитку аграрного сектору, а також визначено конкретні шляхи його поліпшення.

Елементи наукової новизни. Удосконалено теоретичні й практичні положення формування і розвитку аграрного сектору, показано роль та значення економічних і соціальних факторів у розвитку аграрного сектору в їх діалектичному взаємозв'язку та пріоритетності кожного.

Практична значущість. Визначено конкретні проблеми, недоліки та упущення у формуванні й розвитку аграрного сектору, запропоновано заходи з їх усунення. Табл.: 1. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: аграрний сектор; аграрна сфера; земельні відносини; соціальна сфера; сільське господарство; сільгосппідприємства; сільгоспмашинобудування; експорт-імпорт; сільгоспвиробники; економічні інтереси.

Рябоконт Василь Петрович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: ekark@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Важливу складову вітчизняної економіки, її органічну ланку являє собою аграрний сектор, що формує 13% валового внутрішнього продукту, забезпечує продовольчу безпеку держави, виробництво продуктів харчування для населення та сировини для переробної промисловості, посідає значне місце у товарній структурі експортних поставок. Тут щорічно формується 30% зведеного бюджету країни, понад 40% становить експорт агропродовольчої продукції; кожен другий долар валютної виручки надходить від аграрного сектору.

Аграрний сектор прямо або опосередковано пов'язаний з усіма галузями і чинить суттєвий вплив на більшість інших видів економічної діяльності, включаючи виробництво сільськогосподарських машин, мінеральних добрив, енергетику, хімічну промисловість. Він виступає базовою галуззю

сільських територій, безпосередньо впливає на формування і розвиток їх соціальної інфраструктури, певною мірою на рівні зайнятості, матеріальне забезпечення сільського населення, хід демографічних процесів.

Сільське господарство слід розглядати як цілісну соціоекономічну систему, яка включає: виробництво безпечного продовольства; рекреаційну діяльність; збереження природи і розвиток ландшафтів; охорону традиційної української самобутності й сільського етносу. Лише визначення сільського господарства в такому широкому значенні допоможе Україні посісти належне місце у світовій агропродовольчій системі [5].

Під час реформування аграрного сектору здійснено суттєві соціально-економічні перетворення, які набули незворотного характеру. В основу реформ було покладено нову ідеологію аграрних відносин, насамперед, надання приватному сільськогосподарському виробництву самостійності у виборі форм

господарювання, шляхів реалізації продукції, партнерів по співпраці. У країні чітко визначився курс на створення сучасної ринкової економіки на засадах багатокладності.

Водночас із ряду об'єктивних і суб'єктивних причин, головною з яких стала економічна криза, яка охопила усі галузі агропромислової сфери, намітився спад виробництва окремих видів продукції, погіршився фінансовий стан сільськогосподарських товаровиробників, знизилася їх платоспроможність, істотно зменшились обсяги споживання основних видів продуктів харчування. У кінцевому рахунку це призвело до занепаду села, руйнації його соціальної сфери, негативної демографічної ситуації, зростання безробіття, міграції активної частини населення за кордон.

Процеси, які відбуваються в аграрному секторі, потребують поглибленого аналізу, обґрунтування засад розвитку сільськогосподарського виробництва, комплексної розробки заходів та їх реалізації щодо відновлення виробничого потенціалу, збільшення обсягів агропромислової продукції, організаційної та структурної перебудови аграрної сфери в умовах ринкової системи господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування і розвитку аграрного сектору та в цілому агропромислового комплексу досліджувалися багатьма вченими і фахівцями. Серед таких: В. Г. Андрійчук [2]; Я. М. Гадзало, М. І. Пугачов [15]; П. І. Гайдучий [5]; А. О. Гуторов [6]; О. В. Захарчук [12]; М. Ф. Кропивко [1, 7]; Ю. О. Лупенко [1, 14, 15, 19]; М. Й. Малік [8, 9]; В. Я. Месель-Веселяк [10, 14, 19]; А. М. Михайлов [11]; П. Т. Саблук [13]; М. М. Федоров [10]; О. В. Ходаківська, О. М. Могильний [20]; О. Г. Шпикуляк [14] та ін.

Мета статті - проаналізувати соціально-економічні умови розвитку аграрного сектору з метою подальшого його удосконалення.

Виклад основних результатів дослідження. В аграрному секторі України у результаті проведених структурних економічних реформ були закладені основи соціально-економічних змін у відносинах власності, формуванні багатокладної економіки, розвитку демократизації господарювання, переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки.

Аграрний сектор є запорукою зростання добробуту населення, збереження та поліпшення навколишнього середовища, в тому числі сільськогосподарських угідь, які становлять 42,7 млн га, або 68,5% від загальної земельної площі, з них - 32,8 млн га (76,5%) - орні землі. На одного жителя припадає 1,12 га сільгоспугідь і 0,86 га орної землі, у Франції відповідно - 0,50 і 0,31 га, Німеччині - 0,20 і 0,14 га, Польщі - 0,49 і 0,33 га.

У земельних відносинах здійснено глибокі перетворення, завершено роздержавлення земель сільськогосподарського призначення, сформовано землі запасу та резервного фонду. Власниками пайових земельних ділянок стали понад 7 млн громадян.

Тільки за 2013-2020 рр. у межах безоплатної приватизації у приватну власність громадян щорічно передавалося близько 100 тис. га земель. За цей період 445,5 тис. громадян отримали земельні ділянки площею 690 тис. га, 570 тис. га були надані для ведення особистого селянського господарства. У цілому в приватну власність передано понад 6 млн га земель державної власності. Близько 2 млн га земель сільськогосподарського призначення уже передано об'єднаним територіальним громадам. Водночас із державної у комунальну власність перейдуть усі землі за межами населених пунктів, крім тих земель, які перебувають під об'єктами державної власності.

Протягом 2020 р. нотаріусами посвідчено рекордну за останні п'ять років кількість договорів купівлі-продажу земельних ділянок, у тому числі земельних паїв - 218 тис., що на 30% більше ніж у 2019 р. і удвічі більше 2015 р. Також було посвідчено 56 тис. договорів дарування земельних ділянок.

Варто зазначити, що шляхом оренди понад 3,5 млн га землі перейшли у володіння іноземних компаній, які отримують у своїх країнах дешеві кредити, а прибутки з України вивозять за кордон.

На початок квітня ц. р. у Держгеокадастрі зареєстровано 22,7 млн земельних ділянок площею 43,8 млн га, зокрема 15,3 млн земельних ділянок сільськогосподарського призначення загальною площею 32,2 млн га.

Відбулися зміни у структурі посівних площ. Якщо посівні площі зернових у 2019 р. порівняно з 1990 р. збільшилися на 5%, то площі під кукурудзою на зерно - у 4 рази, соняшником - понад 3,5 раза, а під ріпаком та соєю відповідно більше ніж у 14 і

17 разів. Як наслідок, 33,5% усіх сільгосп-угідь знаходяться під технічними культурами. Причина різкого збільшення площ під технічними культурами - інтенсивна діяльність великих агрокомпаній. Сформовані шляхом оренди земельних паїв, скупівлі земельних наділів агрохолдинги, які уже володіють майже 7,2 млн га, або 17,4% сільгосп-угідь (від 100 до 600 тис. га), зосереджені на вирощуванні зернових і, особливо, технічних культур, на яких на відміну від трудомістких галузей одержують значні прибутки при набагато менших витратах.

При цьому такі трудомісткі галузі, як тваринництво, овочівництво, садівництво, виноградарство агрохолдингів не цікавлять. Крім того, придбання ними нової техніки і використання інноваційних технологій призводить до безробіття сільських жителів, оскільки потреби у робочій силі становлять не більше 5% від зайнятих раніше.

Також нові господарі не зацікавлені в розвитку соціальної сфери села і сільських територій. Якщо раніше колгоспи і радгоспи своїми силами будували й утримували об'єкти соціальної інфраструктури - школи, дільничні лікарні, ФАПі, заклади торговельного і побутового обслуговування, то

зараз вони кинуті напризволяще. Село деградує, а люди зубожіють.

На базі реформованих КСП створено і нині функціонує 48,5 тис. сільськогосподарських підприємств, у тому числі 32,5 тис. фермерських господарств. Крім того, понад 4 млн особистих селянських господарств обробляють більше 6 млн га сільськогосподарських угідь.

Під впливом комплексу організаційно-економічних та ряду інших факторів у країні першочергове значення надається пріоритетному розвитку виробничої сфери, оскільки результативність діяльності аграрної економіки значною мірою впливає на розвиток інших галузей господарського комплексу країни.

У цілому динаміка господарської діяльності сільгоспвиробників позитивна. Однак у 2018 р. порівняно з 1990 р. вироблено валової продукції на 4,8%, а продукції тваринництва - на 48,5% менше. Спостерігається значне відставання з виробництва продукції тваринництва у сільгосппідприємствах і господарствах населення. На фермерські господарства припадає мізерна частка виробництва продукції тваринництва (табл.).

Виробництво продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р., млрд грн)

Показник	1990	2000	2010	2018	2018 р., %, до		
					1990	2000	2010
Господарства усіх категорій							
Продукція сільського господарства	282,8	151,0	194,9	269,4	95,2	178,4	138,2
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	680,6	159,2	464,0	652,3	95,8	181,6	140,6
Продукція рослинництва	145,1	92,8	124,6	198,7	136,6	214,1	159,5
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	350,2	220,9	296,6	481,1	137,4	217,8	162,2
Продукція тваринництва	137,3	58,2	70,3	70,7	51,5	121,5	100,6
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	330,4	138,5	167,4	171,2	51,8	123,6	102,3
Підприємства							
Продукція сільського господарства	199,2	58,0	94,0	158,3	79,5	272,9	168,4
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	511,6	138,0	226,5	383,3	74,9	277,7	169,2
Продукція рослинництва	117,9	55,7	66,8	124,7	105,7	223,9	186,7
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	302,9	132,6	161,0	301,9	99,6	227,7	187,5
Продукція тваринництва	81,2	12,2	27,3	33,6	41,4	271,4	123,0
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	195,6	29,0	65,8	81,3	41,5	280,3	123,5
У тому числі фермерські господарства							
Продукція сільського господарства		3125,2	11965,8	25118,9		у 8 разів більше	209,9
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн		7,4	28,8	59,4		"-	206,3
Продукція рослинництва		2903,3	10840,9	23619,6		"-	217,9
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн		6,9	26, 1	55,9		"-	219,2
Продукція тваринництва		221,9	1124,9	1499,3		675,6	133,3
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн		0,5	2,7	3,5		672,2	133,3

<i>Господарства населення</i>							
Продукція сільського господарства	83,6	93,0	100,8	111,1	132,9	119,5	110,2
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	201,4	221,4	242,9	269,0	133,5	121,5	110,7
Продукція рослинництва	27,6	47,0	57,7	73,9	267,7	157,2	128,0
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	66,5	111,9	139,0	174,0	261,6	155,5	125,2
Продукція тваринництва	56,0	46,0	43,0	37,1	66,2	80,6	86,3
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	134,9	109,5	107,3	89,8	66,5	82,0	83,7

Джерело: Розраховано за даними [16-18].

За результатами господарської діяльності у 2019 р. на сільськогосподарські підприємства припадало 66% виробленої продукції, в тому числі 69,9% продукції рослинництва, 51,3% продукції тваринництва. Фермерські господарства виробили 11,6% валової продукції, де 14% - продукція рослинництва і 2,8% - продукція тваринництва. Господарства населення - відповідно 34, 30 і 48,7%.

У минулому році зібрано 65,4 млн т зернових, за експортом яких Україна увійшла до трійки найбільших експортерів зерна у світі. Крім цього, уже не перший рік вона посідає лідируючі позиції з виробництва соняшникової олії, курятини, яєць, меду та інших продуктів. Продукція АПК у загальному експорті в 2019 р. становила 44,6%, а у цілому експорт продовольчих товарів зріс до 19 млрд дол. США, 57% із них - це соняшникова олія, пшениця та кукурудза.

Водночас у 2019 р. порівняно з 2000 р. в Україну було імпортовано майже у 7 разів більше м'яса і м'ясних продуктів, молока й молочних продуктів, у 25 разів - картоплі, майже в 11 разів більше овочів, у 6 разів - плодів, ягід і винограду [17]. Згідно із статистичним звітом Єврокомісії тільки у січні-липні 2020 р. до України було імпортовано сільгосптоварів на 275 млн євро, або на 20,7% більше проти 2019 р. Протягом цього часу експорт сільгосптоварів зменшився на 457 млн євро, або на 11,8%. За прогнозами Української зернової асоціації, в цьому маркетинговому році (липень 2020 - червень 2021) експорт зернових знизиться на 19,4% порівняно з попереднім маркетинговим роком. Так, з 1 червня 2020 р. по 12 лютого 2021 р. на 7,8 млн т менше експортованого зерна і зернобобових проти відповідного періоду 2019-2020 р.

При вступі України у СОТ передбачалося, що це стане стимулом додаткового приросту ВВП в обсязі 1,5-2 млрд дол. США, а при сприятливих умовах - до 4 млрд дол. США. Однак стосовно експорту-імпорту, то для українських товарів вводяться квоти, а для європейських - нульові ставки ввізного

мита. Причому фактично протягом двох-трьох місяців сільгосптоваровиробники квоти використовують, експорт на ряд товарів призупиняється, а імпорт зростає. Як наслідок, втрачаються тисячі робочих місць, харчова і переробна промисловість зазнає чималих збитків. Західні партнери, як правило, не зацікавлені в наших товарах, їм потрібні сировина, ринки збуту своїх товарів і дешева робоча сила.

До 1990 р. Україна використовувала чималу частину вирощеного врожаю на потреби тваринництва, проте тепер ситуація змінилася у зв'язку з різким зменшенням поголів'я тварин. Так, у 2019 р. порівняно з 1990 р. кількість їх зменшилася на 21,5 млн голів, або на 87,4%, відповідно корів - на 6,7 млн (79,8%), свиней - 13,8 млн (70,8%), овець і кіз - на 7,2 млн голів (85,4%). Тваринницька галузь занедбана, зернові експортуються, а імпорт споживчих товарів зростає.

При цьому значно знизилася споживання основних видів продукції на душу населення. У 2020 р. порівняно з 1990 р. було спожито на душу населення м'яса і м'ясопродуктів 82,5% (70,1% до норми), молока і молочних продуктів - 59,2% (58,1% до норми), риби та рибопродуктів - 54,8% (48% до норми). Калорійність спожитих продуктів знаходиться на рівні 75% [18, 23].

Структурні зміни в економіці аграрного сектору негативно вплинули на зайнятість сільського населення, рівень якого у 2019 р. становив 56,2% проти 63,4% у 2000 р. (зменшення на 1,4 млн осіб).

Відповідно кількість зайнятих у сільському господарстві скоротилася від 4,3 млн до 3 млн, або на 30,2%. Якщо у 2000 р. кількість найманих працівників у сільському господарстві була 13,8%, то у 2019 р. - лише 3,1%. Рівень безробіття серед сільського населення становив 8,6%, серед молоді у віці до 35 років - 10,8%.

За статистикою понад 23% економічно активного населення не забезпечене роботою. Віддавши свої земельні наділи в оренду,

селяни в пошуках засобів виживання вимушені виїжджати за кордон. Сьогодні за межами України, за неофіційними даними, працює понад 10 млн українців, 80% молодих людей згодні емігрувати в інші країни, серед яких переважна більшість молоді з відповідною професійною підготовкою.

Соціально-економічна ситуація в аграрному виробництві загострюється через різке зниження економічного інтересу сільського-сподарських товаровиробників. У цивілізованому суспільному виробництві економічні інтереси, як об'єктивні спонукальні мотиви трудової діяльності людей, посідають визначальне місце. У процесі розвитку економічних інтересів формується система матеріального стимулювання, як важливого чинника підвищення ефективності аграрного виробництва та соціального відродження українського села. В основі цієї системи, як відомо, знаходиться заробітна плата найманих працівників галузі. Аналіз динаміки розвитку заробітної плати в сільському господарстві свідчить, що цей показник досить тривалий період часу порівняно з іншими галузями народногосподарського комплексу країни перебуває на найнижчому рівні. Так, у 2019 р. середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві становила 84,4% від зарплати в цілому по економіці, 75,1 - промисловості, 94,6 - будівництва, 75,6 - транспорту, 82,0% - торгівлі.

У процесі аналізу економічних інтересів та їх впливу на ефективність суспільного виробництва, зокрема системи матеріального стимулювання, об'єктивно виникає необхідність виявлення впливу структури виробничих витрат на рівень та ефективність виробництва.

Високий рівень оплати праці в структурі виробничих витрат свідчить про активну роль людського фактора у виробничій сфері. Матеріально-ресурсні засоби активізують свою участь у виробництві, насамперед шляхом підвищення активізації функціонування робочої сили. А цей процес набуває розвитку значною мірою через рівень оплати праці, який становить високу частку у структурі і собівартості продукції.

Частка витрат на оплату праці в структурі витрат на виробництво сільгосппродукції з року в рік зменшується: у 2017 р. на 30% порівняно з 2014 р. і майже у 7 разів проти 1990 р. За останніми даними, у структурі витрат населення 42% спрямовується на їжу,

11,9 - на комунальні послуги, 8,8 - на транспорт і тільки 1,3 - на освіту, 3,6% - на відпочинок і культуру [22].

Через безгрошів'я селяни, починаючи з 1 липня ц. р., вимушені будуть за безцінь продавати свої земельні ділянки, залишаючись без роботи і без засобів існування. У кінцевому результаті це призведе до поступового відмирання сільського соціуму як історично сформованого соціально-культурного і виробничого феномена.

Аналіз загальних тенденцій генезису соціально-економічної ситуації на селі дає підстави для відповідних висновків, які слугують основою щодо визначення стратегічних напрямів відродження і розвитку селянського буття в Україні.

Процес скорочення сільського населення, його продуктивної частини, поступове зменшення кількісного складу сільської поселенської мережі відбувається історично, і ці зміни певною мірою об'єктивне соціально-економічне явище. При цьому підвищуються вимоги щодо основного фактора діяльності сільськогосподарського виробництва - нарощування обсягів і поліпшення якості продовольчих ресурсів для повного задоволення зростаючих потреб населення та виробництва сировини для переробної промисловості. Це здійснюється на основі інтенсифікації суспільного виробництва, розвитку матеріально-технічної бази шляхом системного оновлення спожитих засобів, застосування сучасних ресурсозберігаючих машинних технологій в аграрній сфері. Альтернативи розвитку цього процесу, як відомо, немає.

До 1990 р. сільськогосподарське машинобудування було пріоритетною галуззю економіки. Вартість його виробничих фондів становила близько 10% у загальній вартості основних виробничих фондів машинобудування. Потреби сільського господарства були повністю забезпечені технікою вітчизняного виробництва. Сільгоспвиробники щорічно придбавали 52 тис. тракторів, 12 тис. зернозбиральних та 2,5 тис. буряко- і кукурудозбиральних комбайнів.

Однак за роки незалежності України вітчизняна галузь сільгоспмашинобудування втратила свої позиції через відсутність обігових коштів, високу вартість довгострокових кредитів, застарілу технологію, високі ціни на енергоносії, низьку купівельну спроможність споживачів техніки і ряду інших об'єктивних причин. Частина підпри-

ємств збанкрутіла, частина перепрофілювалася на випуск іншої продукції, а решта стала неспроможною налагодити серійне виробництво і стовідсотково використати свої потужності.

Як наслідок, забезпечення сільського господарства машинно-тракторним парком не перевищує 45-50%, потребує ремонту понад 80% техніки. Тільки за період з 2000-го по 2019 р. у сільгосп підприємствах зменшилася кількість тракторів на 59,1%, зернозбиральних комбайнів - на 59,4, кукурудзозбиральних - на 81, бурякозбиральних - на 87,7% [17].

Галузь сільгоспмашинобудування без державної підтримки неспроможна не тільки відновитися, а й бути конкурентоздатною як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Для переходу аграрного сектору на інноваційні, енерго- та ресурсозберігаючі технології необхідно повністю переоснастити техніко-технологічну базу сільгоспмашинобудування, вивівши його на рівень міжнародних стандартів.

За останні роки вжито ряд заходів щодо фактичної реанімації вітчизняного сільгоспмашинобудування. Верховною Радою України прийнято Закон «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу», ряд урядових програм із цього питання.

У 2017-2019 рр. обсяг інвестицій на технічне переозброєння сільського господарства становив майже 2 млрд грн. Випуск вітчизняної техніки у 2019 р. зріс на 33% проти 15,2% у 2017 р. У цьому ж році сільгоспвиробники придбали техніки на 5,8 млрд грн, або на 30% більше 2018 р., але на 36% менше 2016 року.

За оцінками спеціалістів, для технічного переозброєння вітчизняної техніки, відповідно до сучасних технологій і потреб виробництва прогнозованих обсягів продукції, необхідно щорічно інвестувати до 22 млрд грн, тоді як можливості держави коливаються в межах 3-7 млрд грн.

Стосовно урядових програм про фінансову підтримку сільгоспмашинобудування, то вони в більшості через відсутність коштів не виконуються і мають декларативний характер. Так, згідно з урядовою програмою 2017 р. про компенсацію 25% вартості придбаної сільськогосподарської техніки у 2018 р. було виділено 945 млн грн компенсації і придбано 17,2 тис. од. сільгосптехні-

ки, у 2019 р. відповідно лише 261,1 млн грн і 3,9 тис. грн. У 2020 р. аграрії отримали 640 млн грн компенсації, проте це з урахуванням боргу за 2019 р.

Замість того, щоб відновити й розвивати власне виробництво сільгосптехніки, значні кошти направляються на придбання іноземної техніки, навіть ті кошти, які передбачені в бюджеті на компенсацію закупівлі вітчизняної техніки. Порівняно з 2000 р. імпорт техніки зріс більш як у 17 разів (тільки у 2019 р. за імпортом придбано 45% тракторів і 21,9% комбайнів).

Вітчизняна, а також світова практика показують, що аграрний сектор не може нормально функціонувати без державної підтримки. У 2017-2019 рр. дотації сільському господарству становили 13,2 млрд грн, у 2020 р. - 4 млрд, а в бюджеті на 2021 р. передбачено 4,5 млрд грн. Тоді як, наприклад, у Польщі у 2020 р. дотації сільському господарству зросли до 118 млрд грн (4,3% ВВП), або у 29,5 раза більше, ніж в Україні, хоча у польському агросекторі офіційно зайнято 1,8 млн осіб, а в українському - 3 млн осіб. Якщо врахувати, що підтримка сільському господарству повинна бути не менше 1% випуску продукції, то у 2020 р. потрібно було виділити 6 млрд 25 млн грн. При цьому варто зауважити, що йдеться лише про мінімум дотацій. За загальним рівнем державної підтримки Україна, за даними Організації економічного співробітництва та розвитку, відчутно відстає від інших країн. Так, у країнах ЄС цей показник становить 20-27% від загальної вартості сільгосппродукції, в Росії - 21, Норвегії - 61, а в Україні - 12%. Причому підтримка, як правило, має фіскальний характер, а основними реципієнтами прямих бюджетних дотацій виступають агрохолдинги.

Незважаючи на неодноразові пропозиції, до цього часу не створені фонди фінансової підтримки малих і середніх сільгоспвиробників. Адже банки видають кредити під земельні масиви 500 га, у крайньому випадку - 100 га. Тоді як бути дрібним господарствам? Аграрний Союз наполягає на створенні до початку відкриття ринку землі іпотечного закладу, який би видавав кредити під заставу землі не на один-три роки, як нині, а на 10 років і більше. Адже земля за такий короткий термін не може окупитися.

Соціально-економічні перетворення в агропромисловому комплексі на ринкових

засадах об'єктивно вимагають докорінної перебудови системи управління аграрним сектором. До основних функцій державного управління належать насамперед функції, пов'язані із забезпеченням законодавчої бази, регулюванням соціально-економічних відносин, зокрема у сфері земельних відносин, створення механізмів підтримання конкурентоспроможного виробництва на основі вивіреної світовою практикою системи ціноутворення, формування стимулюючої фінансово-кредитної та податкової політики, створення ринкової інфраструктури та нових типів сучасних ринків продовольчих ресурсів, матеріальних засобів виробництва та робочої сили. Потрібно виробити модельну схему удосконалення управління в умовах ринкової економіки, суть якої полягає в обґрунтуванні раціонального поєднання методів державного та недержавного регулювання, а також розвитку системи прогнозування.

Висновки. У країні дедалі більшого розвитку набувають процеси, пов'язані з формуванням суспільного усвідомлення об'єктивної необхідності соціально-економічної і технологічної перебудови українського села,

його аграрного сектору в пріоритетну галузь народногосподарського комплексу. На державному рівні прийнято ряд законодавчих та нормативних актів, організаційно-економічних програм, проте основні їх положення здебільшого залишилися не реалізованими.

Враховуючи надзвичайно важливе значення селянства та роль аграрного сектору в забезпеченні продовольчої безпеки держави, а також людської спільноти високоякісними харчовими продуктами, розвиток визначальних факторів життєдіяльності людей об'єктивно потребує постійного відтворення належних умов для їх ефективного функціонування. Нині це стає органічною складовою стратегії формування нової державної аграрної політики в Україні. Основна її сутність повинна бути спрямована на законодавче схвалення та організацію практичного здійснення заходів у напрямі створення і розвитку пріоритетної сфери забезпечення всіх жителів країни високоякісними продовольчими ресурсами і переробної промисловості сировиною, входження її до числа провідних держав із формування продовольчого достатку населення.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрний устрій України : наукове видання / за ред. Ю. О. Лупенка, М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 72 с.
2. Андрійчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу. Київ : КНЕУ, 2013. 779 с.
3. Газета «2000» від 04.02.2021 р.
4. Газета «2000» від 11.03.2021 р. URL : https://www.2000.ua/modules/pages/files/10976-11---17-marta_762703_1.pdf.
5. Гайдучий П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні. Київ : ТОВ «Інформаційні системи», 2015. 448 с.
6. Гуторов А. О. Розвиток інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки : монографія. Київ : ТОВ «Сік ГРУП Україна», 2016. 484 с.
7. Кропивко М. Ф. Напрями реформування системи управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та розвитку євроінтеграційних процесів. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 26-37.
8. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Вітвіцький В. В. Методичні підходи до оцінки підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 56 с.
9. Малік М. Й. Актуальні питання диверсифікації виробництва в аграрній сфері. *Ефективна економіка*. 2012. № 12. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1689>.
10. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектора економіки України. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 37-49.
11. Михайлов А. М. Інвестиційні ресурси аграрного сектора економіки України: наукові основи, стан, перспективи : монографія. Суми : ФОП Литовченко Є.Б., 2017. 300 с.
12. Модернізація матеріально-технічної бази аграрних підприємств / [Захарчук О. В., Войтюк В. Д., Могилова М. М. та ін.] ; за ред. О. В. Захарчука та В. А. Войтюка. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2019. С. 305.

References

1. Lupenka, Yu.O., Kropyvka, M.F., et al. (2017). *Ahrarnyi ustrii Ukrainy : naukove vydannia* [Agrarian system of Ukraine: scientific publication]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
2. Andriichuk, V.H. (2013). *Ekonomika pidpriemstv ahropromyslovoho kompleksu* [Economics of agro-industrial enterprises]. Kyiv : KNEU [In Ukrainian].
3. Hazeta «2000» vid 04.02.2021 r. [Newspaper “2000” from 04.02.2021]. (2021). [In Ukrainian].
4. Hazeta «2000» vid 11.03.2021 r. [Newspaper “2000” from 11.03.2021]. (2021). Retrieved from : https://www.2000.ua/modules/pages/files/10976-11---17-marta_762703_1.pdf. [In Ukrainian].
5. Haidutskyi, P.I. (2015). *Ahrarna reforma L. D. Kuchmy v Ukraini* [Agrarian reform of L. D. Kuchma in Ukraine]. Kyiv : TOV «Informatsiini systemy» [In Ukrainian].
6. Hutorov, A.O. (2016). *Rozvytok intehtratsiinykh vidnosyn v ahrarnomu sektori ekonomiky : monohrafiia* [Development of integration relations in the agricultural sector of the economy: monograph]. Kyiv : TOV «Sik HRUP Ukraina» [In Ukrainian].
7. Kropyvko, M.F. (2016). *Napriamy reformuvannia systemy upravlinnia ahrarnym sektorom v umovakh detsentralizatsii vlady ta rozvytku yevrointehratsiinykh protsesiv* [Directions of reforming the management system of the agricultural sector in the context of decentralization of power and development of European integration processes]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 26-37. [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo. & Vitvytskyi, V.V. (2016). *Metodychni pidkhody do otsinky pidpriemnytskoi diialnosti v ahrarnii sferi ekonomiky* [Methodical approaches to the assessment of entrepreneurial activity in the agricultural sector of the economy]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
9. Malik, M.Yo. (2012). *Aktualni pytannia dyversyfikatsii vyrobnytstva v ahrarnii sferi* [Current issues of diversification of production in the agricultural sector]. *Efektivna ekonomika*, 12. Retrieved from : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1689>. [In Ukrainian].

13. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наукова доповідь / за ред. акад. НААН П. Т. Саблука. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 342 с.
14. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі : наукова доповідь / [кол. авторів: Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк, В. Я. Месель-Веселяк та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 114 с.
15. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наукова доповідь / [Гадзало Я. М, Лупенко Ю. О., Пугачов М. І. та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.
16. Сільське господарство України 2018 р. Статистичний збірник / за ред. О. М. Прокопенка. Київ : Держстат, 2019. 235 с.
17. Сільське господарство України 2019 р. Статистичний збірник / за ред. О. М. Прокопенка. Київ : Держстат, 2020. 230 с.
18. Статистичний щорічник України за 2014 р. / за ред. І. М. Жук. Київ : Держстат, 2015.
19. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
20. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Селянське питання - від общинного землеволодіння до експансії агрохолдингу : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 184 с.
21. Frey C. B., Osborne M. A. The future of employment: now susceptible are jobs to computerization. Retrieved, September, 17. 2013. 72 p.
22. Lemann N. The myth of communitg development. New York Times Magasine 2005. Jenuary 9.
23. Wille Joachim. Menschheit braucht bald zwei Plane-ten Franfurkter Rund Schau, 2012, 15 may. P. 3.
24. Dziuba, T. (2021). Information model for improving accounting and analytical support for economic potential management. *Scientific Horizons*, 24(2), 108-119. doi: 10.48077/scihor.24(2).2021.108-119.

10. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2016). Stratehichni napriamy rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy [Strategic directions of development of the agrarian sector of the economy of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 37-49. [In Ukrainian].
11. Mykhailov, A.M. (2017). Investytsiini resursy ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy: naukovy osnovy, stan, perspektyvy : monohrafiia [Investment resources of the agrarian sector of the economy of Ukraine: scientific bases, state, prospects: monograph]. Sumy : FOP Lytovchenko Ye.B. [In Ukrainian].
12. Zakharchuk, O.V., Voitiuk, V.D., Mohylova, M.M., et al. (2019). Modernizatsiia materialno-tekhnichnoi bazy ahrarnykh pidpriemstv [Modernization of material and technical base of agricultural enterprises]. O.V. Zakharchuk, V.A. Voitiuk (Ed.). Ternopil : FOP Palianytsia V. A., S. [In Ukrainian].
13. Sabluk P.T., et al. (2011). Orhanizatsiino-ekonomichna modernizatsiia ahrarnoi sfery : naukova dopovid [Organizational and economic modernization of the agricultural sector: a scientific report]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
14. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Mesel-Veseliak, V.Ya., et al. (2019). Perspektyvni formy orhanizatsii hospodarskoi diialnosti na seli : naukova dopovid [Promising forms of organization of economic activity in the countryside: scientific report]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
15. Hadzalo, Ya.M, Lupenko, Yu.O., Puhachov, M.I., et al. (2016). Rozvytok ekonomiky silskoho hospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr. : naukova dopovid [Development of the agricultural economy of Ukraine in 2011-2015: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
16. Prokopenko, O.M., et al. (2019). Silske hospodarstvo Ukrainy 2018 r. Statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine in 2018. Statistical collection]. Kyiv : Derzhstat [In Ukrainian].
17. Prokopenko, O.M., et al. (2020). Silske hospodarstvo Ukrainy 2019 r. Statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine in 2019. Statistical collection]. Kyiv : Derzhstat [In Ukrainian].
18. Zhuk, I.M. (2015). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2014 r. [Statistical Yearbook of Ukraine for 2014]. Kyiv : Derzhstat [In Ukrainian].
19. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., et al. (2012). Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period up to 2020]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
20. Khodakivska, O.V. & Mohylnyi, O.M. (2020). Selianske pytannia - vid obshchynnoho zemlevolodinnia do ekspansii ahrokhodnyhiv : monohrafiia [The peasant question - from communal land ownership to the expansion of agricultural holdings: monograph]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
21. Frey, C.B. & Osborne, M.A. (2013). The future of om-employment: now susceptible are jobs to computerization. Retrieved, September, 17. [In English].
22. Lemann, N. (2005). The myth of commutitg develop-ment. New York Times Magasine, January 9. [In English].
24. Dziuba, T. (2021). Information model for improving accounting and analytical support for economic potential management. *Scientific Horizons*, 24(2), 108-119. doi: 10.48077/scihor.24(2).2021.108-119.

Riabokon V. P. Socio-economic conditions of agricultural sector development

The purpose of the article is to analyze the socio-economic conditions of development of the agricultural sector in order to further improve it.

Research methods. During the study, dialectical methods of cognition of processes and phenomena were used, in particular, monographic (analysis of structural changes), empirical (comprehensive assessment of the state of the research object), analysis and synthesis method (analysis of the current state and main trends in the development of the agricultural sector), abstract-logical (theoretical generalization and formulation of conclusions).

Research results. In the process of studying and analyzing the socio-economic conditions for the development of the agricultural sector, its essence was revealed, the reasons for certain structural changes, problems and reasons for differences in the dynamic development of the agricultural sector were revealed, and specific ways of its improvement were identified.

Scientific novelty. The theoretical and practical provisions of the formation and development of the agricultural sector are improved, the role and importance of economic and social factors in the development of the agrarian sector in their dialectical relationship and the priority of each are shown.

Practical significance. Specific problems, shortcomings and omissions in the formation and development of the agricultural sector are identified, measures are proposed to eliminate them. Tabl.: 1. Refs.: 24.

Keywords: agricultural sector; agrarian sphere; land relations; social sphere; Agriculture; agricultural enterprises; agricultural engineering; export-import; agricultural producers; economic interests.

Riabokon Vasyl Petrovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of social and economic development of rural territories, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: ecaprk@iae.kiev.ua

Рябоконт В. П. Социально-экономические условия развития аграрного сектора

Цель статьи - проанализировать социально-экономические условия развития аграрного сектора с целью дальнейшего его совершенствования.

Методика исследования. Во время исследования использованы диалектические методы познания процессов и явлений, в частности монографический (анализ структурных изменений), эмпирический (комплексная оценка состояния объекта исследования), метод анализа и синтеза (анализ современного состояния и основных тенденций развития аграрного сектора), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. В процессе изучения и анализа социально-экономических условий развития аграрного сектора раскрыта его сущность, выявлены причины тех или иных структурных изменений, проблемы и причины различий в динамичном развитии аграрного сектора, а также определены конкретные пути его улучшения.

Элементы научной новизны. Усовершенствованы теоретические и практические положения формирования и развития аграрного сектора, показана роль и значение экономических и социальных факторов в развитии аграрного сектора в их диалектической взаимосвязи и приоритетности каждого.

Практическая значимость. Определены конкретные проблемы, недостатки и упущения в формировании и развитии аграрного сектора, предложены меры по их устранению. Табл.: 1. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: аграрный сектор; аграрная сфера; земельные отношения; социальная сфера; сельское хозяйство; сельхозпредприятия; сельхозмашиностроение; экспорт-импорт; сельхозпроизводители; экономические интересы.

Рябоконт Василий Петрович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела социально-экономического развития сельских территорий, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: ekaprk@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 09.02.2021 р.

Фахове рецензування: 14.02.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Рябоконт В. П. Соціально-економічні умови розвитку аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 6 – 14. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102006>

Riabokon, V.P. (2021). Sotsialno-ekonomichni umovy rozvytku ahrarnoho sektoru [Socio-economic conditions of agricultural sector development]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 6 – 14 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102006>

* * *

Новини АПК

У 2020 р. прибутки сільськогосподарських підприємств зросли майже в 1,5 раза - Юрій Лупенко

За попередніми розрахунками Інституту аграрної економіки, прибутки сільськогосподарських підприємств у 2020 р. зростуть до 58,4 млрд грн, тобто на 47,7 % перевищать показник 2019 р., поінформував директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» академік НААН Юрій Лупенко, презентуючи розробку «Очікувані показники собівартості продукції, її дохідності, прибутковості та рентабельності в сільськогосподарських підприємствах України у 2020 році: методика і розрахунки (грудень 2020 року)».

За його словами, такий результат досягнуто виключно за рахунок зростання прибутків у рослинництві, які збільшилися на 55,2 %. При цьому прибутки у тваринництві зменшилися на 2,9 млрд грн.

Найбільші прибутки сільськогосподарські підприємства одержали на виробництві соняшнику - розрахунково 21,1 млрд грн, пшениці - 19,0 млрд грн, кукурудзи на зерно - 11,9 млрд грн, ріпаку - 6,6 млрд грн, а також молока - 3,8 млрд грн.

Найбільші збитки, зазначив науковець, підприємства галузі одержали на виробництві яєць - 4,9 млрд грн, а також вирощуванні: великої рогатої худоби - 1,4 млрд грн, свиней - 0,7 млрд грн, птиці - 0,35 млрд грн, цукрових буряків - 0,28 млрд грн, гороху - 0,25 млрд грн.

Зростання прибутків сільськогосподарських підприємств відбулося виключно за рахунок цінового чинника, внаслідок якого дохід - виручка від реалізації - збільшився проти 2019 р. на 5,1 %, а у рослинництві - на 5,9 %. Водночас повна собівартість реалізованої продукції зросла на 0,3 млрд грн (+0,1 %), а у рослинництві - зменшилася на 3 млрд грн (-1,1 %).

Зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у підприємствах галузі на 14 % не дало можливості відновити рівень прибутків 2016-2018 рр., коли вони становили 70,8-76,4 млрд грн. Крім того, зростання прибутків проти 2019 р. досягнуто переважно за рахунок сприятливої цінової ситуації на світовому та внутрішньому ринках, підсумував Юрій Лупенко.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 633. 15:631.5

JEL Classification: C49; R15; O13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102015>

Д. М. ЖЕРЛИЦИН, доктор економічних наук, професор
А. В. СКРИПНИК, доктор економічних наук
Н. А. КЛИМЕНКО, К. Л. ТУЖИК, кандидати економічних наук

Урожайність або прибуток: альтернативи розвитку національного рослинництва

Мета статті - визначити за допомогою економетричних і оптимізаційних методів пріоритетні стратегії аграрного бізнесу в галузі рослинництва та порівняти з існуючими у країн-лідерів у використанні інновацій у галузі рослинництва.

Методика дослідження. Дослідження ґрунтується на використанні методів економетричного аналізу для побудови трендів (тенденцій) в динаміці урожайності зернових у країнах-лідерах у використанні аграрних інноваційних технологій.

Результати дослідження. За використання спадної маргінальної урожайності зернових залежно від обсягу витрат, які визначаються вартістю імпорту технологій з розрахунку на 1 га, отримано оптимальні величини витрат як для максимальної врожайності, так і для максимального прибутку. Доведено, що на окремих часових інтервалах витрати аграріїв надмірно завищені не тільки відносно оптимізації прибутку, а й для оптимізації врожайності.

Елементи наукової новизни. В результаті економетричного аналізу визначено, що використання як цільової функції максимізації врожайності приводить до суттєвого зростання варіативності цього показника, тоді як помірне зростання урожайності супроводжується суттєво меншою варіативністю.

Практична значущість. Показано, що представлення маргінальної урожайності у вигляді спадної лінійної функції підтверджується на практиці. Подальші дослідження при наявності детальної інформації за виробничими процесами в окремих аграрних підприємствах можуть бути проведені методами панельної регресії. Табл.: 4. Рис.: 3. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: маргінальна урожайність; тренд; імпорт технологій, варіативність, оптимізація прибутку; погодні ризики.

Жерліцин Дмитро Михайлович - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики, Національний університет біоресурсів і природокористування України (03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)
E-mail: dzherlitsyn@nubip.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2331-8690>

Скрипник Андрій Васильович - доктор економічних наук, професор кафедри економічної кібернетики, Національний університет біоресурсів і природокористування України (03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)
E-mail: avskripnik@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2957-1355>

Клименко Наталія Анатоліївна - кандидатка економічних наук, доцентка кафедри економічної кібернетики, Національний університет біоресурсів і природокористування України (03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)
E-mail: nklimenko@nubip.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0693-865X>

Тужик Катерина Леонідівна - кандидатка економічних наук, доцентка кафедри економічної кібернетики, Національний університет біоресурсів і природокористування України (03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)
E-mail: kateryna_t@nubip.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7057-3400>

Постановка проблеми. Нестабільність, притаманна українській економіці, що пов'язана з багатьма причинами, донедавна

була і характерною рисою національного аграрного сектору. За останні роки на фоні кризових явищ української економіки він вже не виглядає надзвичайно ризиковою галуззю. Вважалося, що аграрному сектору властива значна кількість ризиків, з яких

© Д. М. Жерліцин, А. В. Скрипник,
Н. А. Клименко, К. Л. Тужик, 2021

найвпливовіші погодний та кліматичний. Так, у колишньому СРСР, незважаючи на велику географічну диверсифікацію регіонів вирощування зернових, виникали ситуації, коли доводилося імпортувати десятки мільйонів тонн пшениці [10]. Відставання від розвинутих, характерне для всіх галузей планової економіки, мало значний ступінь неоднорідності: найменший у військово-промисловому комплексі та найбільший у сільському господарстві й легкій промисловості. Стратегія пріоритетного розвитку одних галузей економіки за рахунок занепаду інших застосовувалася на всьому історичному інтервалі існування колишнього Радянського Союзу. Саме з тих часів між розвиненими країнами та колишнім СРСР збільшувався розрив у розвитку сільськогосподарських технологій. У перші роки незалежності України аграрний сектор зберіг головні риси планової економіки, з її надзвичайно низькою ефективністю, надмірним використанням фізичної праці. Це, на наш погляд, зумовлювалося відсутністю інформаційного забезпечення щодо основних напрямів впровадження інновацій в аграрний бізнес, відсутністю сучасного технічного забезпечення та коштів для впровадження цих інновацій [16].

Якщо в перші роки незалежності головним було забезпечення продовольством власного населення (вирішення питань продовольчої безпеки) і вирішувалося воно шляхом квотування аграрного експорту, або впровадження митних тарифів, то поступово, за зростання обсягів виробництва та зменшення варіативності цього показника потреба в таких важелях державного регулювання зникла [11]. Варто зауважити, що перші кроки постсоціалістичного аграрного сектору відбулися при використанні технічних засобів і технологій, які залишилися з часів планової економіки. Тобто тільки переходу на ринкові методи менеджменту виявилось достатнім для забезпечення прибутковості галузі рослинництва. Успішності переходу сприяла і втрата до середини 90-х років урядом України, через надзвичайно важкий економічний стан можливості підтримувати колективні господарства. Це призвело до прискорення їх колапсу та появи нових ініціативних підприємств аграрної сфери [16]. Наслідком цих подій стало поступове накопичення у сформованих видах аграрного бізнесу фінансових ресурсів для

придбання новітніх аграрних технологій. Цей процес розпочався орієнтовно з 2000 р., що відомий як перший рік зростання української економіки. З цього часу, поряд зі зростанням українського аграрного експорту, відбувалося й зростання аграрного імпорту, що забезпечувало впровадження інновацій в український аграрний сектор. Оскільки для України традиційно характерний надзвичайно високий ступінь розораності [11], то зростання обсягів аграрного виробництва як у грошовому виразі, так і фізичному обсязі може відбуватися тільки за рахунок підвищення урожайності або переорієнтації на культивування інших культур. На цей час вже відомо дані відносно шляхів розвитку аграрного виробництва у високорозвинених країнах світу [5, 6]. Це насамперед шлях використання інноваційних технологій, спрямованих на підвищення урожайності та нарощування прибутковості аграрного бізнесу. Останнім часом країни світу вже повною мірою відчувають реальність впливу кліматичних змін, що веде до змін ареалу поширення окремих культур та необхідності вибору засухоустійких сортів і технологій. Такі зміни відбулися і на території України [11, 15].

Протягом останніх років показник урожайності зернових в Україні неухильно зростає і вже перевищує врожайність зерна в США. Слід зазначити, що такий шлях розвитку має швидше інтенсивний, ніж екстенсивний характер. Звідси постає питання - наскільки економічно обґрунтований шлях, яким розвивається значна частина українського аграрного бізнесу. Крім усередненого показника урожайності іншим важливим індикатором слугує його варіативність, яка може вимірюватись як відхилення від трендових або середніх значень. Надмірна варіативність урожайності була головною причиною ризиків продовольчої безпеки як у роки планової економіки, так і в перші десятиріччя переходу до ринкових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні більшість дослідників виступають прихильниками теорії інтенсивного ведення сільського господарства (Angelsen A., Kaimowitz D. (2001) [1]; Behnke G. D., Zuber S. M., Pittelkow C. M., Nafziger E. D., Villamil M. B. (2018) [2]. Це базується на припущенні отримання більшого обсягу виробництва з меншою кількістю витрачених ресурсів, що найчастіше

тракується як підвищення врожайності на один гектар (Börjeson L. (2007) [3]. Зазвичай в основі аграрних систем знаходиться застосування різноманітних методів обробітку з дотриманням сівозмін, із теперішнім залученням генно-модифікованих сортів пшениці, рису та кукурудзи за використання мінеральних добрив, засобів захисту рослин, сільськогосподарських машин та зрошувальних систем (Pretty J., Bharucha Z. P. (2014) [9]. У середині ХХ ст. прихильники інтенсивного ведення господарства, серед яких Р. Л. Pingali (2012) [8], вказують на «диво» «зеленої революції» в Латинській Америці і Азії, коли вперше використання високопродуктивних сортів насіння, добрив, пестицидів призвело до подвоєння врожаїв рису, пшениці та кукурудзи. Позитивний вплив інтенсифікації аграрного бізнесу на подолання голоду став вражаючим, зменшення населення, що відчували недоїдання, вимірювалося у мільярдах людей, а також стало беззаперечним економічне зростання сільського господарства [9].

Нині модель інтенсифікації ведення сільського господарства домінуюча у світі. За даними FAO, протягом останніх років у країнах, що розвиваються, фермери інвестують орієнтовно 153 млрд USD щорічно в розвиток сільського господарства, майже досягаючи показника розвинених країн \$156 млрд. Використання пестицидів є головною основою інтенсифікації сільського господарства, що підтверджено рядом дослідників [7]. Із 1960 р. середні світові врожаї рису, пшениці та кукурудзи зросли у понад 2 рази, за збільшення використання пестицидів у 15-20 разів, мінеральних добрив і систем зрошування землі - відповідно у 7 та 2 рази [7]. У США дійшли висновку, що збільшення норм висіву підвищує конкуренцію бур'янів і рослин, обмеженість добрив зменшує доступність поживних речовин до проростання бур'янів. Тому місцеві фермери перейшли на дотримання сівозмін, no-till обробітку, що дозволяє одержувати оптимальні врожаї зернових, збагачувати ґрунти мінеральними речовинами та оптимізувати витрати й збільшувати прибутки. Наприклад, визначено, що при застосуванні сівозміни кукурудза та соя підвищують урожайність і необхідність внесення мінеральних добрив зменшується,

що зменшує витрати та знижує викиди CO₂ [2].

Оскільки питання впровадження інновацій надзвичайно актуальні для стабільного розвитку аграрного виробництва України, це зумовило необхідність обговорення в роботах Н. М. Буняк, І. М. Данилко [13] та О. В. Захарчука [14], де розглядалося просування сортів культур іноземної селекції та залежність впровадження цих сортів від розміру землекористування. Обговорюються питання збільшення врожаю зерна внаслідок зростання собівартості виробництва у дослідженнях В. Я. Месель-Веселяка [17]. Вибір альтернативних стратегій максимізації урожайності або максимізації прибутку за даними аграрних підприємств Харківської області запропоновано в роботі О. В. Олійника, В. В. Макогона та С. В. Брік [18]. Однак унаслідок здійснення розрахунків у номінальному вимірі національної грошової одиниці під час значних показників інфляції, ефект якої не було знівлено за рахунок переходу до реальних цін, результати роботи показали дуже високу рентабельність і нестійкість в оцінці оптимальних витрат.

Мета статті - визначити за допомогою економетричних і оптимізаційних методів пріоритетні стратегії аграрного бізнесу в галузі рослинництва та порівняти з існуючими у країн-лідерів у використанні інновацій в галузі рослинництва.

Виклад основних результатів дослідження. За показники країн-лідерів у використанні інновацій у галузі рослинництва обрано дані за усередненими в національному масштабі розрахунками урожайностей з 1960-го по 2019 р. у США та Німеччині. Динаміка цих процесів наполегливо свідчить про існування суттєвих відмінностей в стратегіях, що переважають у згаданих країнах. Оскільки в США та Німеччині наявні стабільні тенденції зростання врожайності, тому ці динаміки можуть бути представлені у вигляді лінійного тренду:

$$y(t) = \beta_0 + \beta_1(t - 1960) + \varepsilon(t), \quad (1)$$

де t - час у роках; β_0 - очікувана врожайність, ц/га в країні у 1960 р.; β_1 - середньорічний приріст урожайності з одного гектара в країні; $\varepsilon(t)$ - похибка моделі (рис. 1).

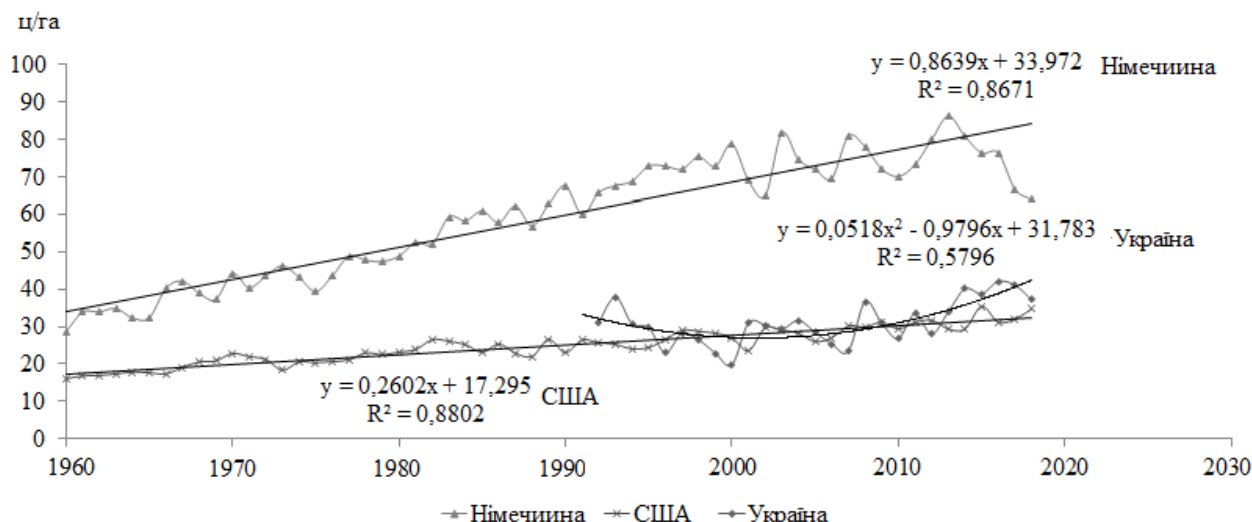

Рис. 1. Динаміка урожайності озимої пшениці в Німеччині, США і Україні та характеристики

Джерело: Власні розрахунки на підставі даних [5, 6].

Стосовно України, то дані урожайності відомо тільки на часовому інтервалі незалежності. Перехід до ринкових умов супроводжувався певним спадом економіки, що спостерігалось і в аграрному секторі, де відбувся перехід від директивної та централізованої форми господарювання до переважання ринкових відносин на підставі приватної власності. Тому лінійне зростання, як у динаміці Німеччини та США, змінюється на параболічну залежність від часу:

$$y(t) = \beta_0 + \beta_1(t - 1991) + \beta_2(t - 1991)^2 + \varepsilon(t). \quad (2)$$

Як свідчать наведені дані, моделі лінійного тренду достатньо адекватно описують зростання урожайностей як у США, так і в Німеччині (табл. 1). Усі коефіцієнти значимі,

що дозволяє зробити деякі висновки: очікуване початкове значення урожайності, що відноситься до 1960 р., у Німеччині - 34 ц/га, вдвічі більше ніж у США - 17 ц/га. Крім того, щорічне середнє зростання урожайності в Німеччині - 0,86 ц/га, більше ніж утричі перевищує аналогічний показник США - 0,26 ц/га.

Відповідно до загальнооекономічного співвідношення між прибутковістю і ризиком (модель CAPM) підвищення урожайності супроводжується і зростанням ризиків, за показник якого можна використати стандартну помилку моделі, яке більше ніж утричі в Німеччині перевищує показник США.

1. Параметри моделей динаміки урожайностей в США, Німеччині та Україні

Урожайність зернових, ц/га	Адекватність моделі		Регресійні коефіцієнти			Тест значимості		
	Коефіцієнт детермінації (R2)	Стандартна помилка	β_0	β_1	β_2	t_0	t_1	t_2
Німеччина 1961-2019	0,91	5,9	33,1	0,86	-	21,4	19,3	
США 1961-2019	0,87	1,7	17,0	0,26	-	38,8	20,5	
Україна 1992-2019	0,57	4,0	34,0	-1,4	0,06	13	3	4

Джерело: Власні розрахунки на підставі даних [5, 6].

Однак настільки велика різниця може також пояснюватися географічною диверсифікацією внаслідок більшого ареалу поширення пшениці в США. Якщо аналізувати ситуацію в Україні, то початковий період переходу до ринкових відносин супроводжувався спадом урожайності, що дозволяє оцінити цей інтервал представлена модель - $\hat{y}(x)$:

$$\hat{y} = 0,0518x^2 - 0,976x + 31,73 \quad x = 0 \Rightarrow t = 1991. \quad (3)$$

Для цього достатньо знайти точку екстремуму (мінімуму):

$$\hat{y}' = 2 \cdot 0,0518x - 0,976 = 0 \Rightarrow x = \frac{0,976}{0,104} \approx 9 \Rightarrow t = 1991 + 9 = 2000 \text{ рік}.$$

Тобто зростання показника урожайності розпочалося з 2000 р., а до 2020 р. ($x=29$) очікуване щорічне зростання урожайності в

Україні досягло 1 ц/га. Звичайно, що представлена модель (3) для України не може бути використана для прогнозування маргінальної урожайності (приросту), оскільки вона має вельми обмежене застосування для аналізу на інтервалі інтенсивних трансформаційних процесів в аграрному секторі України.

Розглянемо загальну модель прибутковості аграрного бізнесу в галузі рослинництва. Вважаємо, що ціни на кінцеву продукцію - p та складові виробничого процесу (добрива, гербіциди, пестициди), що задаються n -компонентними векторами $\bar{x}(x_1; x_2; \dots; x_n)$, $\bar{w}(w_1; w_2; \dots; w_n)$ вважаються відомими сталими величинами. Прибуток залежить від стану ґрунтів, що задається k -компонентним вектором $\bar{s}(s_1; s_2; \dots; s_k)$. У результаті виробничого процесу отримано прибуток - Pr , на який крім стану ґрунтів та виробничих факторів впливають випадкові фактори, що визначаються погодними та кліматичними умовами $Rnd(R_1; R_2; \dots; R_l)$:

$$Pr(\bar{s}; \bar{x}; Rnd) = p \cdot y(\bar{s}; \bar{x}; Rnd) - \bar{w} \cdot \bar{x}, \quad (4)$$

де p - ціна одиниці продукції; y - урожайність з 1 га, яка залежить від стану ґрунтів, внесення добрив і пестицидів та впливу погодних умов. Вважаємо, що єдиний механізм впливу на прибуток це варіативність внесення пестицидів і добрив. Тоді умова зростання прибутку - перевищення маргінальної врожайності окремої компоненти виробничого процесу x_i та відношення ціни цієї компоненти до ціни продукції:

$$\frac{\partial y}{\partial x_i} > \frac{w_i}{p}. \quad (5)$$

Нелінійний вплив на врожайність окремих компонент виробничого процесу з урахуванням їх взаємодії та спадної маргінальної корисності окремих складових може бути представлено у вигляді:

$$y = \beta_0(\bar{s}) + \sum_{i=1}^n \beta_i x_i + \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n \alpha_{ij} x_i x_j + \gamma' \cdot Rnd + \varepsilon(\alpha_{ii} < 0; i=1,2,\dots,n). \quad (6)$$

Коефіцієнти рівняння (5) можна оцінити протягом тривалого періоду за наявності даних про виробничі витрати в окремих господарствах, використовуючи метод панельної регресії. Наступним кроком може стати оптимізаційне рішення для максимізації прибутку (3) або максимізації врожайності (5). Варто зауважити, що існують коливання цін на продовольчому ринку зерна та цін

виробничих ресурсів, які суттєво впливають на прийняття рішень щодо стратегії розвитку окремого господарства. Тому для спрощення ціни на продукцію та виробничі витрати вважаються сталими.

Найпростіша функція для урожайності, що відповідає спадній маргінальній корисності окремих компонент виробничого процесу [4]:

$$y = \beta_0 + \beta x + \alpha x^2 (\beta_0 > 0; \beta > 0; \alpha < 0). \quad (7)$$

Тоді прибуток можна навести у вигляді:

$$Pr = p(\beta_0 + \beta x_i + \alpha x_i^2) - \sum_{i=1}^n w_i \cdot x_i (\beta_0 > 0; \beta > 0; \alpha < 0). \quad (8)$$

У цьому випадку існує оптимальне рішення для компонентів виробничого процесу, що максимізують прибуток (3):

$$x_i^* = (w_i / p - \beta_i) / 2\alpha_i (\beta_i > 0; \alpha_i < 0; i=1,2,\dots,n). \quad (9)$$

Якщо розглядати внесення добрив - x_1 як основний виробничий фактор, то максимум урожайності досягається за обсягу x_1^* :

$$x_1^* = -\beta / 2\alpha (\beta > 0; \alpha < 0). \quad (10)$$

Не складно довести, що максимізація прибутку (8) досягається при менших обсягах внесення добрив, ніж максимізація урожайності ($x_1^* > x_i^*$).

Для побудови економетричних моделей [4] з урахуванням нелінійних та лагових моделей (з урахуванням ефекту внесення добрив або гербіцидів за попередні роки) недостатньо інформації як на рівні окремих підприємств, так і на регіональному рівні. Однак існує інформація відносно обсягів та вартості імпорту вхідних компонент для вирощування сільськогосподарських культур, що представлено ФАО на часовому інтервалі з 1992-го по 2018 р. [5, 6]. Обсяги поставок аграрного виробничого імпорту змінюються щороку, також як і посівні площі під зернові. Тому зроблено припущення, що фактором, який визначає урожайність - y , слугує обсяг аграрного виробничого імпорту - x на одиницю площі (1 га). Тоді залежність усередненого показника врожайності пшениці від обсягів імпорту на вхідних компонент 1 га, дол. США, виглядає:

$$y_i = \beta_0 + \beta_1 \cdot x_i + \varepsilon_i; i=1,2,\dots,27. \quad (11)$$

Діаграма розсіювання та лінійна залежність величини урожайності зернових від вартості вхідних компонент за 1992-2018 рр. показує стабільне зростання урожайності при зростанні вартості компонент виробничого процесу з розрахунку на 1 га (рис. 2).

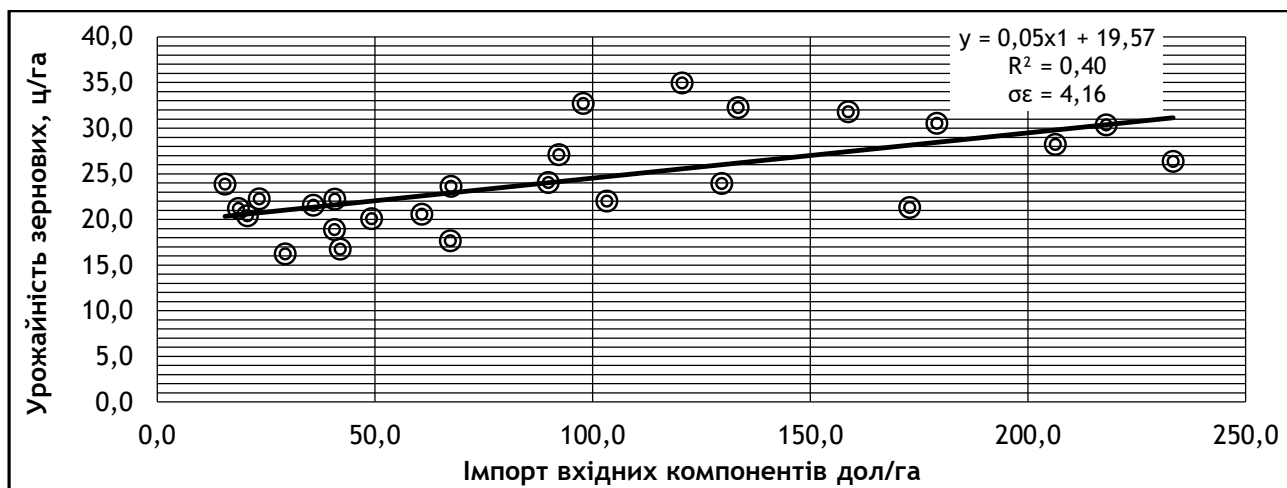

Рис. 2. Діаграма розсіювання та лінійна залежність величини урожайності зернових від вартості вхідних компонентів, 1992-2018 рр.

Джерело: Власні розрахунки.

Рівень значимості регресійного коефіцієнта β_0 дозволяє трактувати його як природну урожайність (за умовою нульового рівня внесення добрив та гербіцидів), а коефіцієнт β_1 - про впевнене відхилення нульової гіпотези щодо нульового впливу вартості виробничих параметрів на урожайність (табл. 2).

Однак параметри адекватності моделі свідчать про суттєвий вплив інших факторів: лише 40% дисперсії урожайності визначається за рахунок мінливості виробничих витрат, а похибка моделі σ_ε достатньо велика і становить 4,2 ц/га. Тому зробимо припущення, що значний вплив виявляють погодні або кліматичні фактори.

Вважаємо всі відхилення за межі $\hat{y} \pm \sigma_\varepsilon$, зумовленими сприятливими або несприятливими погодними умовами ($\hat{y}$ - значення, що отримано за допомогою моделі 1) (табл. 2). Звідси визначимо погодний ефект

впливу на урожайність за допомогою додаткового входу у вигляді модифікованої уявної змінної:

$$x_2 = \begin{cases} -1 & y < \hat{y} - \sigma_\varepsilon \\ 0 & \hat{y} - \sigma_\varepsilon \leq y \leq \hat{y} + \sigma_\varepsilon \\ 1 & y > \hat{y} + \sigma_\varepsilon \end{cases} \quad (12)$$

У результаті отримано двопараметричну лінійну регресійну залежність з набагато точнішими показниками адекватності (табл. 2). На підставі проведених розрахунків можна зробити висновок, що 40% дисперсії урожайності визначається варіативністю вартості виробничих факторів, тоді як 48% - варіативністю погодних та кліматичних умов. При сприятливих погодних умовах урожайність зростає на 6 ц з 1 га, за несприятливих - зменшується на таку ж величину, при цьому оцінки регресійних коефіцієнтів β_0, β_1 практично ні змінюються.

2. Залежність урожайності зернових від виробничих факторів та погодних умов

Модель	Коефіцієнт детермінації	t_0	t_1	t_2	F	Похибка
$\hat{y}_1 = 19,57 + 0,05x_1$	0,40	13,69	3,98		15,84	4,16
$\hat{y}_2 = 20,12 + 0,05x_1 + 6,12x_2$	0,88	31,27	8,27	9,81	87,52	1,87

Джерело: Власні розрахунки.

Розглянуто практично орієнтований випадок зменшення граничної корисності фактора витрат сільськогосподарського виробництва. У цьому випадку використовуються нелінійні моделі урожайності та прибутку (6, 7), що мають різні оптимізаційні рішення (табл. 3). Причому відомо, що максимізація прибутку досягається при менших виробничих витратах, ніж максимізація урожайності.

Як показано, припущення про спадну маргінальну залежність урожайності від вартості виробничих факторів підтвердилося (від'ємне значення регресійного коефіцієнта при квадратичному члену). Це дозволяє оцінити оптимальні витрати як для отримання максимальної урожайності, так і отримання максимального прибутку.

3. Нелінійні моделі залежності врожайності зерна від вартості окремих ресурсів за річними даними за 1992-2017 рр.

Модель	Коефіцієнт детермінації	t_0	t_1	t_2	F	Похибка
$y = 19,71 + 0,14x_1 - 0,0005 x_1^2$	0,43	12,67	2,07	-1,17	8,26	4,04
$y = 19,26 + 0,35x_2 - 0,003 x_2^2$	0,60	17,76	2,25	-1,26	14,71	2,90
$y = 18,43 + 0,35x_3 - 0,002 x_3^2$	0,52	10,70	2,55	-1,82	11,79	3,72

Примітка. y – урожай зернових, ц/га; x_1 – загальна вартість імпорту виробничих факторів, дол. США/га.

x_2 – вартість імпорту добрив, дол. США/га; x_3 – вартість імпорту засобів захисту рослин, дол. США/га.

Джерело: Власні розрахунки.

Розрахунок витрат базується на максимальній врожайності або максимальному (оптимальному) прибутку (табл. 4).

Значення витрат на 1 га, за яких досягається максимум урожайності (оптимальні витрати), позначимо x_1^* , максимум прибутковості – x_2^* . Урожайність у випадку максимізації урожайності – y_1^* , у випадку максимізації прибутку – y_2^* . Як грошову одиницю використано долар США 2018 р. [12]. Середня ціна за 1 ц зернових у 2018 р. становила 21 USD.

мізації урожайності – y_1^* , у випадку максимізації прибутку – y_2^* , аналогічним шляхом прибуток у випадку максимізації урожайності – Pr_1^* , у випадку максимізації прибутку – Pr_2^* . Як грошову одиницю використано долар США 2018 р. [12]. Середня ціна за 1 ц зернових у 2018 р. становила 21 USD.

4. Витрати, врожайність і прибуток при різних значеннях цільових функцій

Модель	Оптимальні витрати на 1 га – x_1^*/x_2^* , USD/га	Урожайність y_1^*/y_2^* , ц/га	Прибуток Pr_1^*/Pr_2^* , €
$y_2 = 19,71 + 0,14x_1 - 0,0005 x_1^2$	140,0 / 82,7	29,5 / 27,9	374,8 / 403,5
$y_2 = 19,26 + 0,35x_2 - 0,003 x_2^2$	58,3 / 48,8	29,5 / 29,2	455,8 / 460,5
$y_2 = 18,43 + 0,35x_3 - 0,002 x_3^2$	87,5 / 73,2	33,7 / 33,3	501,2 / 580,3

Джерело: Власні розрахунки.

Як і очікувалося, максимальна урожайність досягається за рахунок вищих витрат відносно таких, що потрібно для максимізації прибутку. Так, якщо розглянути загальні витрати на придбання компонент виробничого процесу, то максимум урожайності досягається при 140 USD 2018, тоді як максимум прибутку при 83 USD 2018 (рис. 3). Ана-

логічні результати отримано і при компонентному аналізу (див. табл. 4). Якщо інші витрати (заробітна плата, амортизація обладнання, транспортні витрати тощо) додаються до вартості добрив і засобів хімізації, то величина рентабельності буде значно більшою у випадку максимізації прибутку, а не максимізації урожайності.

USD 2018

Рис. 3. Зони максимізації прибутку або врожайності відповідно до витрат на імпорт технологій для культивування зернових

Джерело: Власні розрахунки.

Враховуючи існування похибки при оцінках регресійних коефіцієнтів та оцінки оптимальних витрат в обох випадках, їх отримано з похибками. Тому вище на рисунку наведено довірчі інтервали витрат, що призводять до максимальної урожайності та прибутку.

Зважаючи на основні тенденції розвитку сучасного землеробства, які супроводжуються зменшенням використання добрив і засобів захисту рослин, час надмірної інтенсифікації, за якого значна частина витрат спочатку припадала на ріст і розвиток бур'янів, а потім, ще більше, на їх знищення, закінчується. Швидше за все, траєкторія витрат повинна зміститися.

Варто зауважити, що оптимізація прибутку (7) з рівнянням для урожайності (6) не коректна в такому вигляді, тобто коректнішим було б використання урожайності у вигляді (5) з урахуванням впливу погодних умов та можливості взаємодії окремих компонент виробничого процесу. Однак невелика тривалість часових рядів не дозволяє провести економетричний аналіз цього дослідження. Якщо підвести підсумки роботи, то основний результат досліджень, наведений за даними аграрних підприємств Харківської області, в цілому підтвердився по всій країні.

Висновки. Аналіз динаміки урожайності за останні 60 років показав наявність стабільного зростання в обох країнах, які обрані для порівняння. Однак щорічний приріст урожайності в Німеччині набагато значніший, ніж у США, що свідчить про існування різниці домінантних стратегій землекорис-

тування цих країн. Наслідком вищого показника урожайності в Німеччині є і суттєва його варіативність.

На наш погляд, аграрний сектор економіки України ще знаходиться у стадії трансформації, характерною рисою якої виступає перехід до зростання показника урожайності, що можливе за нарощування обсягу імпорту аграрних технологій на 1 га посівів. На цей час розвиток галузі рослинництва за середньорічними темпами зростання урожайності наближається до показника Німеччини. При цьому рівень витрат на 1 га вже перевищує оптимальний за умовою максимізації прибутку, тому швидше за все домінуватиме тенденція до зменшення виробничих витрат. У свою чергу це призводить до зменшення негативного впливу на довкілля і стабілізації показника урожайності.

У цілому аграрний виробничий імпорту стабілізується в зоні максимізації прибутку від 60 до 125 USD. Проте деяка менша частка виробників підтримуватиме стратегію максимальної урожайності з розміром витрат до 165 USD на 1 га, отримуючи при цьому значно менші прибутки. Цікаво, що стратегія максимізації прибутку, якої притримується аграрний бізнес США, зумовлює суттєво менші флуктуації відносно очікуваних значень урожайності й тому менш ризикова як з позицій продовольчої безпеки, так і стану довкілля. Якщо вважати очікуваний рівень урожайності зернових в Україні на рівні 30 ц/га, то погодні ризики зменшення урожайності, що реалізуються з ймовірністю 10% (1 раз на 10 років), призводять до втрати приблизно 20% від валового збору зернових.

Список бібліографічних посилань

1. Angelsen A., Kaimowitz D. *Agricultural Technologies and Tropical Deforestation* (Cabi) (First ed.). CABI. (2001). URL : https://www.cifor.org/publications/pdf_files/Books/BAngelsen0101E0.pdf.
2. Behnke G. D., Zuber S. M., Pittelkow C. M., Nafziger E. D., Villamil M. B. Long-term crop rotation and tillage effects on soil greenhouse gas emissions and crop production in Illinois, USA. *Agriculture, Ecosystems & Environment*. 2018. Vol. 261. P. 62-70. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2018.03.007>.
3. Börjeson L. Boserup backwards? Agricultural intensification as 'its own driving force' in the mbulu highlands, tanzania. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*. 2007. № 89(3). P. 249-267. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0467.2007.00252.x>.
4. *Econometric Analysis* by Greene, William H 7th (seventh) Edition (2011) (7th ed.). 2011. Pearson Education.
5. FAOSTAT. 2019. FAOSTAT. URL : <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RFB>.
6. FAOSTAT. 2019. FAOSTAT. URL : <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC>.

References

1. Angelsen, A. & Kaimowitz, D. (2001). *Agricultural Technologies and Tropical Deforestation*. CABI Publishing. Retrieved from : <https://www.cifor.org/knowledge/publication/1068> [In English].
2. Behnke, G.D., Zuber, S.M., Pittelkow, C.M., Nafziger, E.D. & Villamil, M.B. (2018). Long-term crop rotation and tillage effects on soil greenhouse gas emissions and crop production in Illinois, USA. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, vol. 261, pp. 62-70 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2018.03.007>.
3. Börjeson, L. (2007). Boserup backwards? agricultural intensification as 'its own driving force' in the mbulu highlands, tanzania. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, vol. 89 (3), pp. 249-267 [In English]. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0467.2007.00252.x>.
4. Greene, W.H. (2012). *Econometric Analysis*. Seventh Edition. Pearson Education Limited [In English].
5. *Fertilizers by Product*. (2019). FAOSTAT. Retrieved from : <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RFB> [In English].
6. *Crops*. (2019). FAOSTAT. Retrieved from : <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC> [In English].

7. Oerke E.-C. Crop losses to pests. *The Journal of Agricultural Science*. 2005. Vol. 144(1). P. 31-43. <https://doi.org/10.1017/s0021859605005708>.
8. Pingali P. L. Green Revolution: Impacts, limits, and the path ahead. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2012. Vol. 109(31). P. 12302-12308. <https://doi.org/10.1073/pnas.0912953109>.
9. Pretty J., Bharucha Z. P. Sustainable intensification in agricultural systems. *Annals of Botany*. 2014. Vol. 114(8). P. 1571-1596. <https://doi.org/10.1093/aob/mcu205>.
10. Skrypnyk A., Talavyria M., Bukin M. The rise of the 'emerging economies': towards functioning agricultural markets and trade relations? World wheat market instability inspired by emerging markets. *Journal of Financial Management and Accounting*. 2015. № 3(1). P. 39-47. URL : <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=445573>.
11. Skrypnyk A., Zhemoyda O., Klymenko N., Galaieva L., Koval T. Econometric Analysis of the Impact of Climate Change on the Sustainability of Agricultural Production in Ukraine. *J. Ecol. Eng.* 2021. № 22(3). P. 275-288 <https://doi.org/10.12911/22998993/132945>.
12. US Inflation Calculator. URL : <https://www.usinflationcalculator.com>.
13. Буняк Н. М., Данилко І. М. Організаційно-економічний механізм просування сортів зернових колосових культур іноземної селекції на ринки України. *Економіка АПК*. 2020. № 3. С. 23-33.
14. Захарчук О. В. Світовий ринок насіння та місце України в ньому. *Економіка АПК*. 2020. № 4. С. 16-24.
15. Клименко Н. А. Біологізація виробництва як шлях зближення економіки та екології. *Аграрна наука і освіта*. Київ : НАУ, 2008. Т. 9. № 3-4. С. 105-108.
16. Кропивко М. Ф. Позитиви і негативи аграрного устрою України. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 6-19.
17. Месель-Веселяк В. Я. Виробництво зернових культур в Україні: потенційні можливості. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 5.
18. Олійник О. В., Макогон В. В., Брік С. В. Максимальна урожайність або прибутковість: пріоритети вибору в умовах інноваційного розвитку. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 50-58.
19. Derykhovska, V., Svydlo, H., Sierova, I., & Barka, Z. (2020). Fundamentals of analytical assessment of the secondary sector of economy. *Economics of Development*, 19(4), 1-11. doi: 10.21511/ed.19(4).2020.01.

7. Oerke, E.C. (2005). Crop losses to pests. *The Journal of Agricultural Science*, vol. 144 (1), pp. 31-43 [In English]. <https://doi.org/10.1017/s0021859605005708>.
8. Pingali, P.L. (2012). Green Revolution: Impacts, limits, and the path ahead. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109 (31), pp. 12302-12308 [In English]. <https://doi.org/10.1073/pnas.0912953109>.
9. Pretty, J. & Bharucha, Z.P. (2014). Sustainable intensification in agricultural systems. *Annals of Botany*, vol. 114 (8), pp. 1571-1596 [In English]. <https://doi.org/10.1093/aob/mcu205>.
10. Skrypnyk, A., Talavyria, M. & Bukin, E. (2015). The rise of the 'emerging economies': towards functioning agricultural markets and trade relations? World wheat market instability inspired by emerging markets. *Journal of Financial Management and Accounting*. 3(1). pp. 47-62 [In English].
11. Skrypnyk, A., Zhemoyda, O., Klymenko, N., Galaieva, L. & Koval, T. (2021). Econometric Analysis of the Impact of Climate Change on the Sustainability of Agricultural Production in Ukraine. *Journal of Ecological Engineering*, vol. 22 (3), pp. 275-288 [In English]. <https://doi.org/10.12911/22998993/132945>.
12. US Inflation Calculator. Retrieved from : <https://www.usinflationcalculator.com> [In English].
13. Buniak, N.M. & Danylo, I.M. (2020). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm prosuvannia sortiv zernovykh kolosovykh kultur inozemnoi selektsii na rynky Ukrainy [Organizational and economic mechanism for promoting varieties of spire cereal crops of foreign selection on the Ukrainian markets]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 25-35 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202003025>.
14. Zakharchuk, O.V. (2020). Svitovyi rynek nasinnia ta mistse Ukrainy v nomu [The world seed market and the place of Ukraine in it]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 16-26 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202004016>.
15. Klymenko, N.A. (2008). Biologizatsiia vyrobnytstva yak shliakh zblizhennia ekonomiky ta ekolohii [Biologization production as a way of convergence economy and ecology]. *Ahrarna nauka i osvita*, vol. 9 (3-4), pp. 105-108 [In Ukrainian].
16. Kropyvko, M.F. (2020).pozytyvy i nehatyvy ahrarnoho ustroiu Ukrainy [Positives and negatives of the agrarian system of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 6-19 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007006>.
17. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2018). Vyrobnytstvo zernovykh kultur v Ukraini: potentsiini mozhlyvosti [Regional production of grain crops in agricultural enterprises of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 5-14 [In Ukrainian].
18. Oliinyk, O.V., Makohon, V.V. & Brik, S.V. (2019). Maksymalna urozhainist abo prybutkovist: priorytety vyboru v umovakh innovatsiinoho rozvytku [Maximum yield or profitability: priorities for choice in conditions of innovative development]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 50-58 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201907050>.
19. Derykhovska, V., Svydlo, H., Sierova, I., & Barka, Z. (2020). Fundamentals of analytical assessment of the secondary sector of economy. *Economics of Development*, 19(4), 1-11. doi: 10.21511/ed.19(4).2020.01.

Zherlitsyn D. M., Skrypnyk A. V., Klymenko N. A., Tuzhyk K. L. Yield or profit: alternatives to the development of national crop production

The purpose of the article is to determine with the help of econometric and optimization methods the priority strategies of agrarian business in the field of crop production and to compare with the existing leaders in the use of innovations in the field of crop production.

Research methods. The study is based on the use of econometric analysis methods to build trends in grain yield dynamics in leading countries in the use of innovative agricultural technologies and optimization methods for the study of dominant strategies used by agricultural enterprises in crop production.

Research results. As a result of using the declining marginal grain yield depending on the amount of costs, which are determined by the cost of importing technology per 1 ha, the optimal cost values for both maximum yield and maximum profit. It is shown that at certain time intervals the costs of farmers were excessively high not only in terms of profit optimization but also to optimize yields. It is assumed that taking into account the latest innovation trends, agribusiness will move to a strategy of profit maximization

Scientific novelty. As a result of econometric analysis it is shown that the use as a target function of yield leads to a significant increase in the variability of this indicator, while a moderate increase in yield is accompanied by significantly less variability. Quantitative indicators of the impact of climate risks on grain yields in Ukraine have been obtained, which explain approximately 50% of the variance in the grain yield indicator in Ukraine.

Practical significance. It is shown that the representation of marginal yield in the form of a decreasing linear function is confirmed in practice. Further research, which in the presence of detailed information on the production processes of individual enterprises can be conducted by panel regression (observation points are spaced in space and time), can provide a more detailed picture of the efficiency of individual production components in their areas of interaction. Tabl.: 4. Figs.: 3. Refs.: 19.

Keywords: marginal yield; trend; technology import, variability, profit optimization; weather risks.

Zherlitsyn Dmytro Mykhailovych - doctor of economic sciences, professor, head of the department of economic cybernetics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041)

E-mail: dzherlitsyn@nubip.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2331-8690>

Skrypyk Andrii Vasylovych - doctor of economic sciences, professor of the department of economic cybernetics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041)

E-mail: avskripnik@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2957-1355>

Klymenko Nataliia Anatoliivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of economic cybernetics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041)

E-mail: nklimenko@nubip.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0693-865X>

Tuzhyk Kateryna Leonidivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of economic cybernetics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041)

E-mail: kateryna_t@nubip.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7057-3400>

Жерлицын Д. М., Скрипник А. В., Клименко Н. А., Тужик Е. Л. Урожайность или прибыль: альтернативы развития национального растениеводства

Цель статьи - определить при помощи эконометрических и оптимизационных методов приоритетные стратегии аграрного бизнеса в отрасли растениеводства и сравнить с существующими в странах-лидерах в использовании инноваций в отрасли растениеводства.

Методика исследования. Исследование основывается на использовании методов эконометрического анализа для построения трендов (тенденций) в динамике урожайности зерновых в странах-лидерах в использовании аграрных инновационных технологий.

Результаты исследования. При использовании нисходящей маргинальной урожайности зерновых в зависимости от величины расходов, которые определяются стоимостью импорта технологий в расчете на 1 га, получены оптимальные величины расходов как для максимальной урожайности, так и для максимальной прибыли. Доказано, что на отдельных временных интервалах затраты аграриев чрезмерно завышены не только относительно оптимизации прибыли, но и для оптимизации урожайности.

Элементы научной новизны. В результате эконометрического анализа установлено, что использование в качестве целевой функции максимизации урожайности приводит к существенному росту вариативности этого показателя, тогда как умеренный рост урожайности сопровождается существенно меньшей вариативностью.

Практическая значимость. Показано, что представление маргинальной урожайности в виде убывающей линейной функции подтверждается на практике. Дальнейшие исследования при наличии детальной информации по производственным процессам в отдельных аграрных предприятиях могут быть проведены методами панельной регрессии. Табл.: 4. Илл.: 3. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: маргинальная урожайность; тренд; импорт технологий, вариативность, оптимизация прибыли; погодные риски.

Жерлицын Дмитрий Михайлович - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономической кибернетики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (03041, г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)

E-mail: dzherlitsyn@nubip.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2331-8690>

Скрипник Андрей Васильевич - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической кибернетики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (03041, г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)

E-mail: avskripnik@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2957-1355>

Клименко Наталия Анатольевна - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической кибернетики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (03041, г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)

E-mail: nklimenko@nubip.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0693-865X>

Тужик Екатерина Леонидовна - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической кибернетики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (03041, г. Киев, ул. Героев Оборона, 15)
E-mail: kateryna_t@nubip.edu.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7057-3400>

Стаття надійшла до редакції 08.02.2021 р.

Фахове рецензування: 18.02.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Жерліцин Д. М., Скрипник А. В., Клименко Н. А., Тужик К. Л. Урожайність або прибуток: альтернативи розвитку національного рослинництва. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 15 – 25. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102015>

Zherlitsyn, D.M., Skrypnyk, A.V., Klymenko, N.A. & Tuzhyk, K.L. (2021). Urozhainist abo prybutok: alternatyvy rozvytku natsionalnoho roslynnytstva [Yield or profit: alternatives to the development of national crop production]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 15 – 25 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102015>

*

УДК 330.636.32

JEL Classification: Q1; Q12; Q11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102025>

І. М. БЕЖЕНАР, кандидатка економічних наук

Оцінка розвитку галузі вівчарства

Мета статті - здійснити аналітичний огляд сучасного стану розвитку вівчарства, дослідити актуальні тенденції та ключові особливості вітчизняної галузі вівчарства.

Методика дослідження. Використано методи: монографічний - при вивченні особливостей функціонування та деталізації стану розвитку галузі; теоретичного узагальнення - для характеристики українського ринку баранини; аналізу й синтезу - для узагальнення причин, що заважають стабілізації і розвитку галузі в контексті диверсифікації виробництва та експортного потенціалу; графічний і табличний - для наочного відображення та повнішої візуалізації статистичного аналізу отриманих результатів проведеного дослідження. Аргументація теоретичних положень і одержаних висновків щодо перспектив розвитку виробництва продукції галузі вівчарства в Україні та їх узагальнення ґрунтується на системному підході й абстрактно-логічному методі.

Результати дослідження. Проаналізовано та охарактеризовано стан галузі вівчарства у світі і в Україні, систематизовано проблеми у функціонуванні вітчизняної галузі в Україні, виділено перспективні напрями розвитку.

Елементи наукової новизни. Запропоновано напрями розвитку галузі вівчарства в Україні відповідно до регіональних особливостей.

Практична значущість. Представлені положення спрямовані на розкриття типових особливостей і найбільш суттєвих проблемних питань вітчизняного вівчарства. Реалізація запропонованих заходів забезпечить нарощування економічного потенціалу виробництва продукції вівчарства та дозволить значно підвищити ефективність діяльності виробників цієї галузі. У цілому вирішення поставлених завдань сприятиме створенню робочих місць у нових підприємствах із виробництва та переробки продукції галузі в усіх регіонах України. Вказані підходи можуть бути використані органами державного управління при прийнятті рішень щодо врегулювання та стабілізації ситуації в галузі вівчарства. Табл.: 2. Рис.: 8. Бібліогр.: 28.

Ключові слова: продукція вівчарства; економічний потенціал; ціни на продукцію вівчарства; Україна.

Беженар Інна Миколаївна - кандидатка економічних наук, старша наукова співробітниця відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: Inna_Bezhenar@ukr.net
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Постановка проблеми. Вівчарство - галузь сільськогосподарського виробництва, яка продукує сировинний матеріал не лише

для текстильної промисловості (вовна, хутряні і кожухові овчини, каракуль, смушки, овечі шкури, ланолін тощо), а й забезпечує населення цінними продуктами харчування - м'ясо (ягнятина і баранина, сало), молоко для виготовлення делікатесних сирів (мацоні,

© І. М. Беженар, 2021

Тужик Екатерина Леонидовна - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической кибернетики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (03041, г. Киев, ул. Героев Оборона, 15)
E-mail: kateryna_t@nubip.edu.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7057-3400>

Стаття надійшла до редакції 08.02.2021 р.

Фахове рецензування: 18.02.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Жерліцин Д. М., Скрипник А. В., Клименко Н. А., Тужик К. Л. Урожайність або прибуток: альтернативи розвитку національного рослинництва. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 15 – 25. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102015>

Zherlitsyn, D.M., Skrypnyk, A.V., Klymenko, N.A. & Tuzhyk, K.L. (2021). Urozhainist abo prybutok: alternatyvy rozvytku natsionalnoho roslynnytstva [Yield or profit: alternatives to the development of national crop production]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 15 – 25 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102015>

*

УДК 330.636.32

JEL Classification: Q1; Q12; Q11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102025>

І. М. БЕЖЕНАР, кандидатка економічних наук

Оцінка розвитку галузі вівчарства

Мета статті - здійснити аналітичний огляд сучасного стану розвитку вівчарства, дослідити актуальні тенденції та ключові особливості вітчизняної галузі вівчарства.

Методика дослідження. Використано методи: монографічний - при вивченні особливостей функціонування та деталізації стану розвитку галузі; теоретичного узагальнення - для характеристики українського ринку баранини; аналізу й синтезу - для узагальнення причин, що заважають стабілізації і розвитку галузі в контексті диверсифікації виробництва та експортного потенціалу; графічний і табличний - для наочного відображення та повнішої візуалізації статистичного аналізу отриманих результатів проведеного дослідження. Аргументація теоретичних положень і одержаних висновків щодо перспектив розвитку виробництва продукції галузі вівчарства в Україні та їх узагальнення ґрунтується на системному підході й абстрактно-логічному методі.

Результати дослідження. Проаналізовано та охарактеризовано стан галузі вівчарства у світі і в Україні, систематизовано проблеми у функціонуванні вітчизняної галузі в Україні, виділено перспективні напрями розвитку.

Елементи наукової новизни. Запропоновано напрями розвитку галузі вівчарства в Україні відповідно до регіональних особливостей.

Практична значущість. Представлені положення спрямовані на розкриття типових особливостей і найбільш суттєвих проблемних питань вітчизняного вівчарства. Реалізація запропонованих заходів забезпечить нарощування економічного потенціалу виробництва продукції вівчарства та дозволить значно підвищити ефективність діяльності виробників цієї галузі. У цілому вирішення поставлених завдань сприятиме створенню робочих місць у нових підприємствах із виробництва та переробки продукції галузі в усіх регіонах України. Вказані підходи можуть бути використані органами державного управління при прийнятті рішень щодо врегулювання та стабілізації ситуації в галузі вівчарства. Табл.: 2. Рис.: 8. Бібліогр.: 28.

Ключові слова: продукція вівчарства; економічний потенціал; ціни на продукцію вівчарства; Україна.

Беженар Інна Миколаївна - кандидатка економічних наук, старша наукова співробітниця відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: Inna_Bezhenar@ukr.net
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Постановка проблеми. Вівчарство - галузь сільськогосподарського виробництва, яка продукує сировинний матеріал не лише

для текстильної промисловості (вовна, хутряні і кожухові овчини, каракуль, смушки, овечі шкури, ланолін тощо), а й забезпечує населення цінними продуктами харчування - м'ясо (ягнятина і баранина, сало), молоко для виготовлення делікатесних сирів (мацоні,

© І. М. Беженар, 2021

бринза, тощо), що користуються попитом на внутрішньому та світовому ринках.

Утримання овець з погляду енергетичних витрат значно дешевше, порівняно з іншими видами тварин. Адже вівці вирізняються плодючістю, швидким відтворенням стада (скороспілістю), невибагливістю до умов утримання. За оплатою корму та кількістю одержаної продукції (конверсією дешевих кормів і відходів рослинництва у надзвичайно корисні харчові продукти) на одиницю витрачених кормів вони не поступаються перед великою рогатою худобою, а за вівчарською продуктивністю переважають усі інші види тварин, що має позитивно впливати на економічну ефективність виробництва та автоматично перетворити галузь вівчарства в потенційно перспективний інвестиційно-привабливий сегмент АПК.

Економічне значення галузі полягає в тому, що утримання овець у господарствах сприяє підвищенню ефективності використання сільськогосподарських угідь. Вівці всеїдні тварини і незамінні щодо використання непридатних для інших тварин пасовищ (із 600 видів різних рослин пасовищ вони поїдають 570). Завдяки вівцям повніше використовуються природні угіддя, особливо пасовища низької якості й найбільш дешеві корми.

Ефективний розвиток галузі також позитивно впливає на поліпшення зайнятості сільського населення, рівня доходів працівників.

Однак відсутність державного регулювання виробництва, ціноутворення, скорочення системи заготівель вовни і роботи підприємств первинної переробки вовни; порушення системи ведення селекційно-племінної роботи у вівчарстві; втрата селекційних досягнень і цінних генотипів овець; низький рівень оплати праці вівчарів - усе це призвело до кризового стану галузі в Україні [12, с. 249].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пропозиції щодо розвитку вівчарства наведено в наукових доробках вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: Н. Аверчевої [9], Жарук Л.В. [17], В. Іовенка [18], Д. Ковальова [19], Н. Новікової [20], О. Сокола [24], Л. Шелест [26], М. Штомпель [28] та ін. Ці науковці поглиблено досліджують означені питання, вивчають проблеми галузі, пропонують напрями подальшого розвитку в умовах існуючих глобальних економічних

викликів. Проте швидкі зміни тенденцій у світі та в Україні потребують оцінки їх впливу на перспективи розвитку галузі. Широкий перелік все ще наявних проблемних питань, актуальність і необхідність аналізу розвитку галузі зумовили вибір напряму проведення дослідження.

Мета статті - здійснити аналітичний огляд сучасного стану розвитку вівчарства, дослідити актуальні тенденції та ключові особливості вітчизняної галузі вівчарства.

Виклад основних результатів дослідження. За різнобічністю продукції вівчарство посідає одне з перших місць серед галузей тваринництва і його продукція використовуються не лише у харчовій (зокрема і для дієтичного та дитячого харчування), легкій (матеріал для виготовлення якісних тканин, різного типу одягу, теплих шкарпеток, повсті, палантин, чунь, подушок, ковдр, килимків і т. д.) промисловості, а й у фармакології та косметології.

Вівчарству притаманні винятково цінні біологічні особливості: плодючість, скороспілість, всеїдність, широкий діапазон використання продукції забою і тривалість її зберігання.

В умовах тотальної глобалізації розвиток будь-якого сегмента національної економіки необхідно розглядати паралельно із вивченням світових тенденцій у відповідній сфері діяльності. Міжнародний ринок останніми роками зорієнтований на виробництво баранини, що зумовлює відповідно до світових тенденцій проведення досліджень саме у цьому напрямі. Звідси потребує розгляду стан галузі вівчарства в Україні. Так, Україна володіє крім історичного досвіду та наявності значних площ пасовищ ще й потужним селекційним потенціалом, а саме на території країни функціонує Інститут тваринництва степових районів імені М. Ф. Іванова «Асканія-Нова» - Національний науковий селекційно-генетичний центр з вівчарства, який упродовж тривалого періоду здійснює наукове забезпечення ведення галузі, створюючи нові та вдосконалюючи існуючі генотипи овець. Розвинена селекція виступає одним із чинників відродження і розвитку галузі вівчарства в Україні, а також забезпечує можливості для того, щоб вівчарство посіло гідне місце серед галузей тваринництва, для експорту вівчарської продукції в Європу, за умови збільшення кількості

овець і вдосконалення їх продуктивних можливостей.

Разом із тим слід констатувати, що на вітчизняному ринку продукції вівчарства спостерігається дестабілізація, зокрема, скорочення поголів'я та обсягів виробництва продукції, зменшення обсягів експорту, збитковість галузі. Галузь регулярно стикається з проблемами, які мають комплексний характер, а останнім часом проявляються все

відчутніше. Однак євроінтеграційні процеси, що відбуваються в економіці України, та зростаючий попит на баранину на міжнародному ринку можуть спонукати виробників до нарощування поголів'я, розширення асортименту та підвищення якості продукції.

У 2018 р. чисельність овець і кіз становила 1309,3 тис. голів, у 2019-му - 1204,5 тис., тоді як ще у 2016 р. - 1325,3 тис. голів (рис. 1).

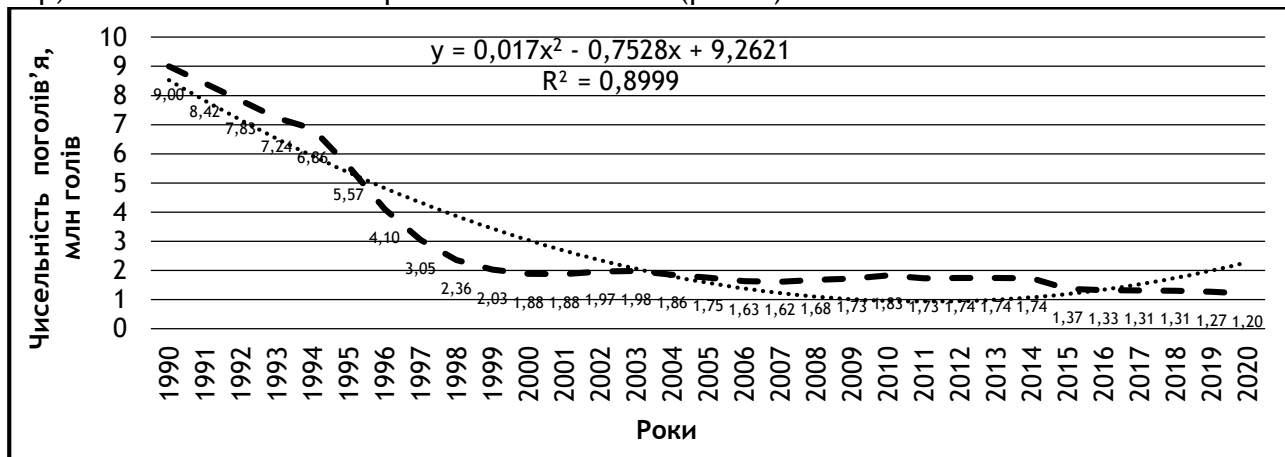

Рис. 1. Динаміка чисельності овець в Україні, млн голів

Джерело: Розроблено за даними Державної служби статистики України [22, 25].

Вирощування овець та кіз в Україні має певну географічну розпорошеність, зумовлену природно-кліматичними умовами. Розміщення галузі охоплює традиційні регіони:

південний і західний. На основі розробленої карти показано наявність поголів'я овець у всіх категоріях господарств в Україні (рис. 2).

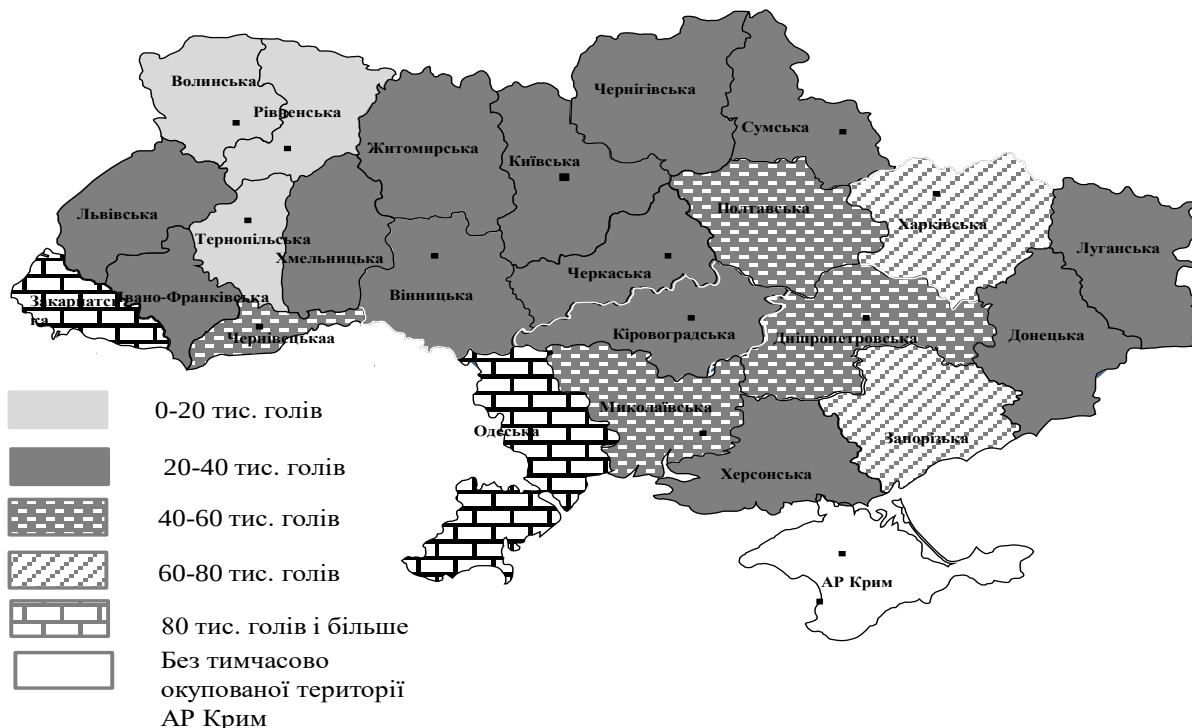

Рис. 2. Наявність поголів'я овець у всіх категоріях господарств в Україні станом на 2019 р., тис. голів

Джерело: Розроблено за даними Державної служби статистики України [22, 25].

В Україні спостерігається лідерство двох областей - Закарпатської та Одеської, за чисельністю поголів'я овець (рис. 3). Саме в цих регіонах України історично склалися

оптимальні умови для вирощування овець: наявність великих площ пасовищ, сприятливі кліматичні умови для утримання овець та наявність давніх традицій ведення галузі.

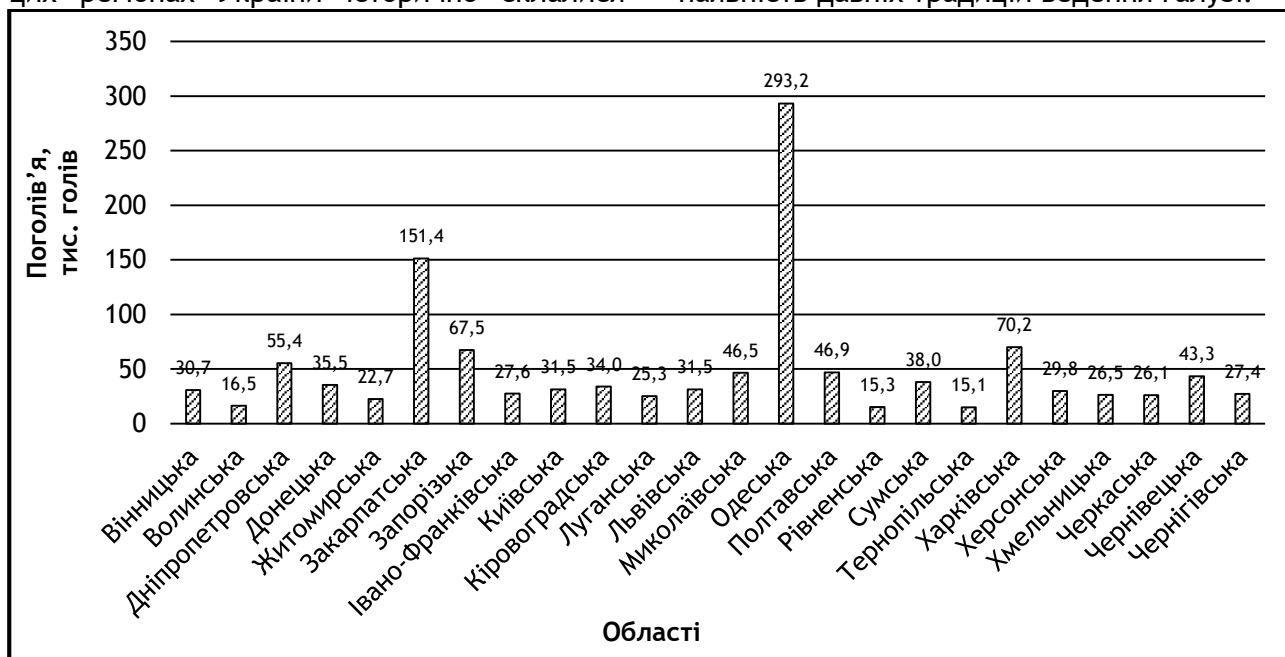

Рис. 3. Поголів'я овець і кіз по областях України за 2019 р., тис. голів

Джерело: Розроблено за даними Державної служби статистики України [22, 25].

Як показали дослідження, побудована лінія тренду по Україні і зокрема в Закарпатті свідчить про зростання, а в Одеській області, навпаки, подальше зниження чисельнос-

ті овець, уже в 2020-2022 рр. на рівні 270 тис. голів проти 293,2 тис. голів у 2019 р. (рис. 4).

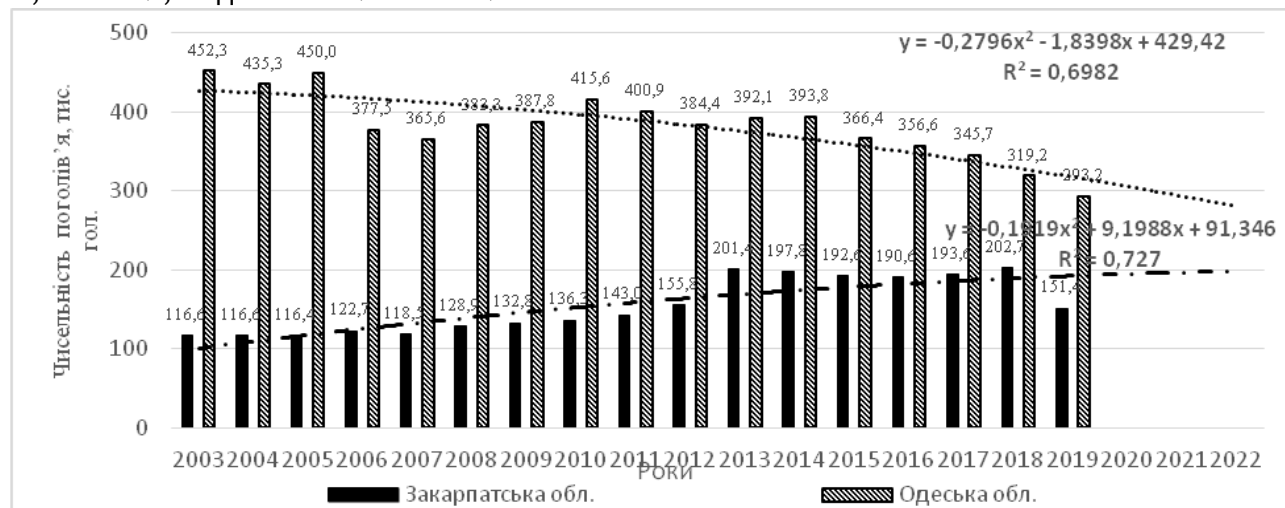

Рис. 4. Динаміка поголів'я овець у всіх категоріях господарств Закарпатської та Одеської областей, тис. голів

Джерело: Розроблено за даними Державної служби статистики України [22, 25].

Вівчарство в Україні має не тільки зональний принцип розташування, а й дрібнотоварний характер виробництва. Ринок продукції вівчарства України належить до таких, де пропозиція майже повністю формується господарствами населення. Оскільки значна кількість поголів'я овець утримується у

господарствах населення, тому і виробництво продукції вівчарства - вовни та баранини - також сконцентровано у них.

Обсяги виробництва вовни у 2019 р. в усіх категоріях господарств порівняно з 2014 р. зменшилися на 33,4% (рис. 5).

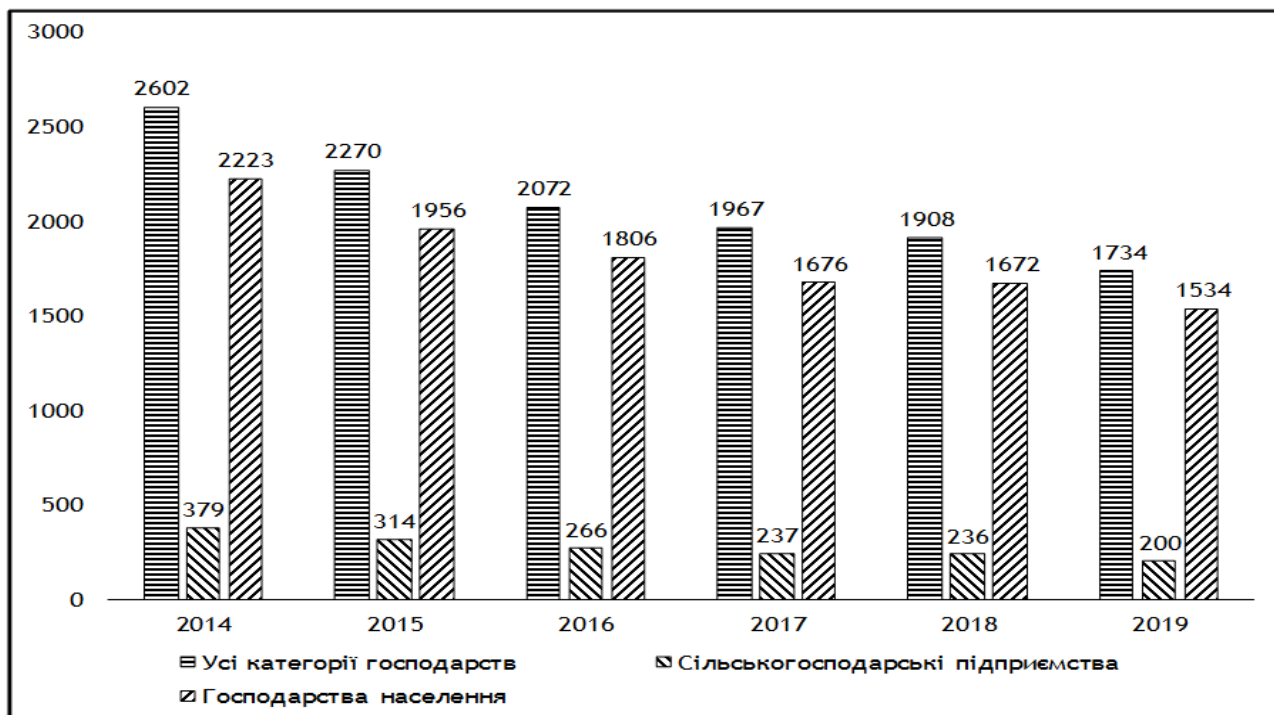

Рис. 5. Виробництво вовни у 2014-2019 рр., тонн

Джерело: Розроблено за даними Державної служби статистики України [22, 25].

У сільськогосподарських підприємствах виробництво вовни у 2019 р. порівняно з 2014 р. зменшилося на 179 т, або на 47,2% до 200 т. Порівняно з попереднім 2018 р. воно скоротилося на 36 т, або на 15,3 %. Разом із тим у господарствах населення виробництво вовни за шість років зменшилося на 31%, до 1534 т. У 2019 р. населення виробни-

ло майже 88,5 % наявних обсягів цього продукту.

Стосовно баранини, то у 2019 р. вирощування овець і кіз у живій масі становило 26,3 тис. т (2,2 тис. т у сільськогосподарських підприємствах). Динаміка виробництва останніми роками знаходилася в межах 26-30 т (рис. 6).

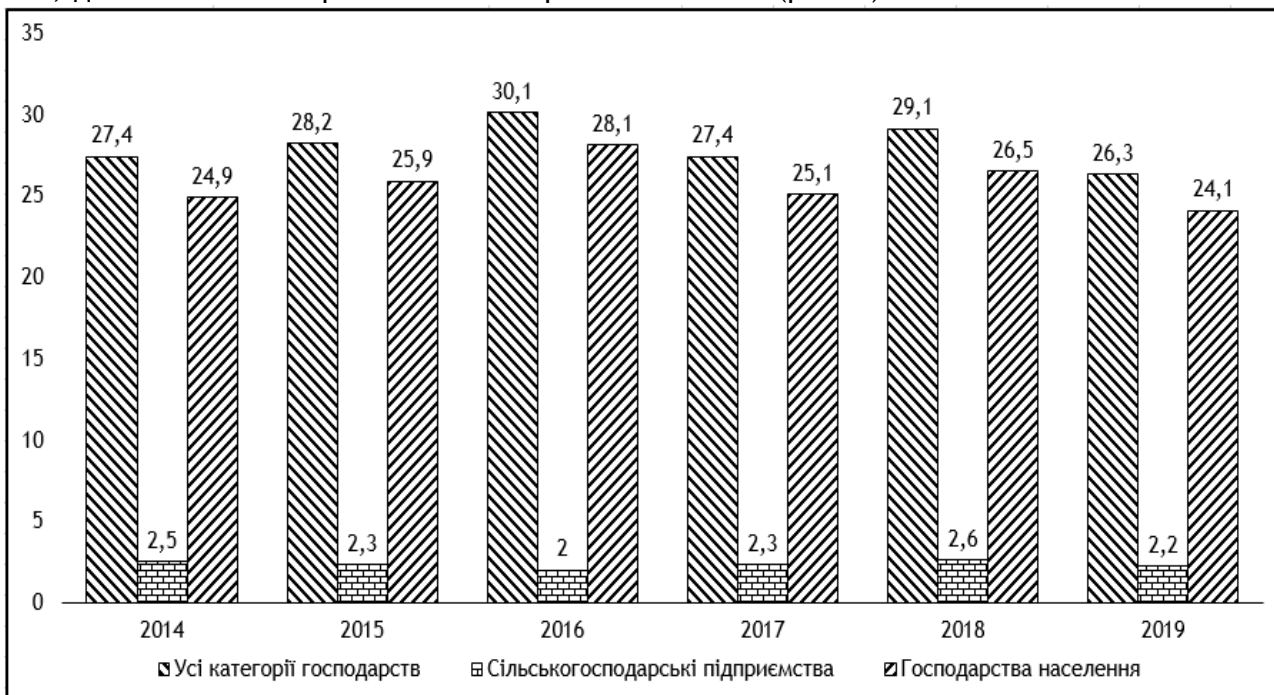

Рис. 6. Динаміка виробництва баранини в Україні, тис. т

Джерело: Розроблено за даними Державної служби статистики України [22, 25].

Регіональна структура виробництва баранини загалом характеризується усередненими показниками для більшості областей, однак найвищі обсяги виробництва у 2019 р. встановлено у Закарпатській (6,6 тис. т), Одеській (2,8 тис. т), Запорізькій (1,8 тис. т), Чернівецькій (1,4 тис. т) і Харківській (1,4 тис. т), найнижчі - у Вінницькій, Сумській та Тернопільській (300 т) областях [22, 25]. Отже, по регіонах найбільшими виробниками живої маси овець і кіз у 2019 р. були Закарпатська і Одеська області (всі категорії господарств).

Порівняно з 2014 р. найбільше зросло виробництво у Волинській (2 рази), Київській (3 рази), Луганській (на 80%), Полтавській (на 75 %) областях. При цьому у Волинській та Київській областях виробництво живої маси овець та кіз збільшилося відносно показників попереднього 2018 р. Проте

найбільше, у 2,5 рази порівняно з попереднім роком, зросло виробництво в Чернігівській області.

У 2019 р. обсяги вирощування овець та кіз у сільськогосподарських підприємствах, як зазначалося вище, становили 2,2 тис. т, що на 15,4% менше від рівня 2018 р.

За 2019 р. було реалізовано 119 т вовни, що менше, ніж за 2018 р. на 29,6 %. Найбільшими обсягами реалізації відзначилися Одеська (29,9 т), Херсонська (36,8) і Запорізька (13,5 т) області.

Важливим чинником нарощування економічного потенціалу виробництва продукції вівчарства є ціни реалізації. За цей період (2014-2019 рр.) ціна реалізації вовни збільшилася на 7,2 % і становила 25027,3 грн/т (рис. 7). По областях вона коливалася в межах від 13986,3 грн/т (Одеська) до 34283,2 грн/т (Херсонська) області.

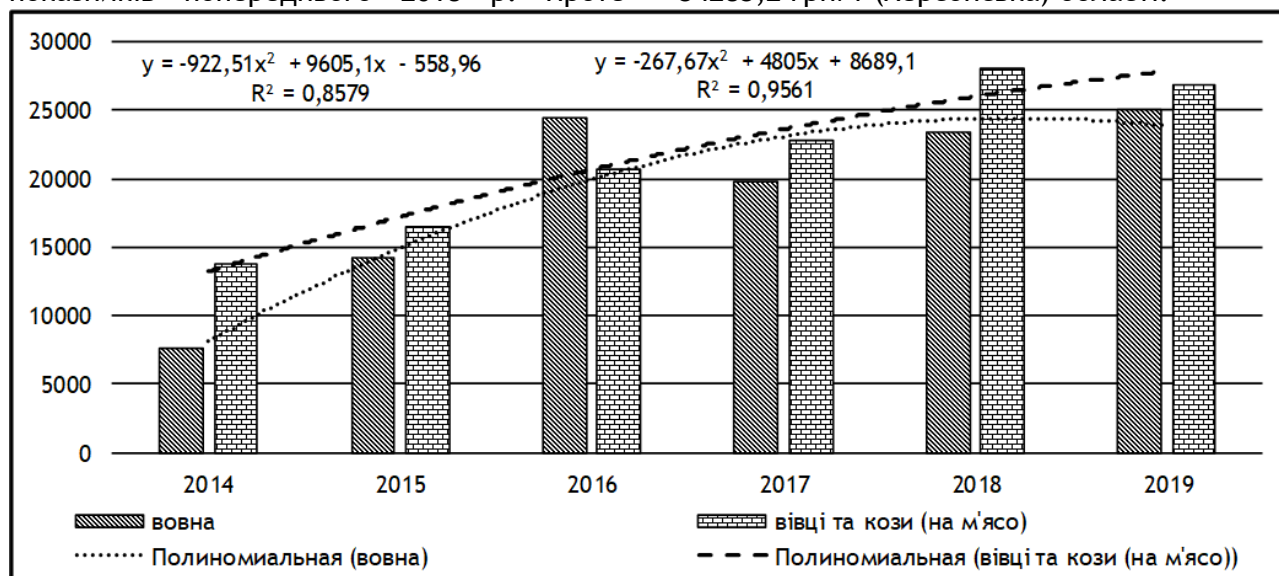

Рис. 7. Динаміка цін реалізації на продукцію вівчарства, грн/т

Джерело: Розроблено за даними Ф-21 «Реалізація продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення» за 2014-2019 рр. [21].

Отримані результати вказують на зростання цін на продукцію вівчарства. Лінії тренду свідчать про ймовірність зниження цін на вовну і зростання цін на м'ясо овець та кіз.

Основні причини збитковості й низького рівня ефективності полягають у відсутності налагоджених ринків збуту вовни і баранини, обладнання для очищення і доведення якості вовни до певного класу, неможливості формування великих партій продукції. Особливо гостро це відчувають господарства населення та фермерські господарства, які є основними виробниками продукції вівчарства. Наприклад, власники овець, що мають дрібні ферми, не в змозі як слід під-

готувати вовну до реалізації, тобто розкладувати її, затиюкувати, зберігати, сформува-ти велику партію і забезпечити транспортування. Цим і користуються приватні посередники, які скуповують продукцію за мізерну ціну, завдаючи селянам збитків [24].

Реалізація баранини сільськогосподарськими підприємствами характеризується нестабільністю і почерговим перепадом від збитковості до низького рівня прибутковості, що зумовлено групою технологічних та економічних чинників. За даними Ф-21 «Реалізація продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення» протягом 2014-2019 рр. реаліза-

ція овець та кіз сільськогосподарськими підприємствами усіх форм власності зменшилася від 2474,7 т до 1536,5 т, або на 37,9 %. Порівняно з 2018 р. реалізація овець

та кіз сільськогосподарськими підприємствами усіх форм власності збільшилася на 6,5% (рис. 8).

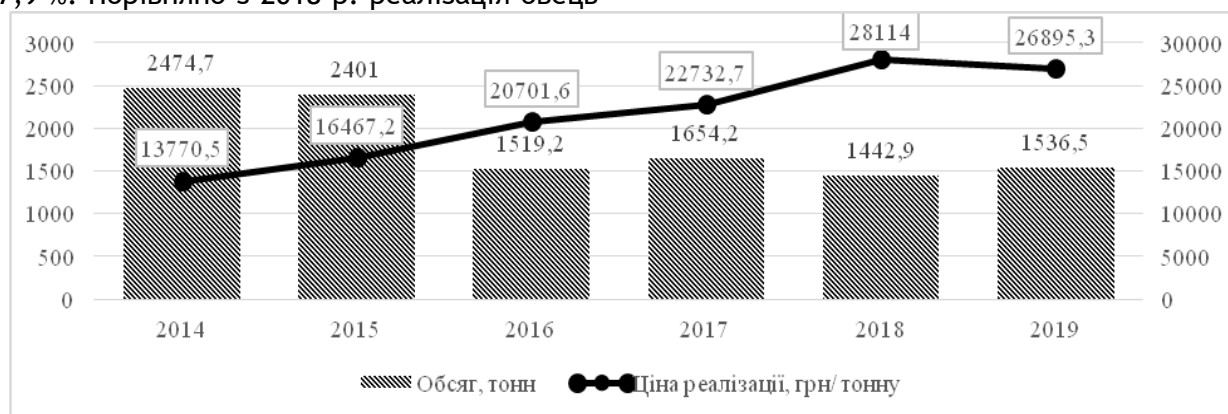

Рис. 8. Обсяг і ціна реалізації овець та кіз (у живій масі) сільськогосподарськими підприємствами, 2014-2019 рр.

Джерело: Розроблено за даними Ф-21 «Реалізація продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення» за 2014-2019 рр. [21].

Середня ціна реалізації овець та кіз, проданих живою масою за всіма каналами реалізації у 2019 р., становила 26895,3 грн/т, що майже у 2 рази вище порівняно з показником 2014 р. та на 30 % більше від рівня 2018 р. Різниця між максимальною і мініма-

льною середньою ціною одиниці живої маси овець у регіонах становила 39829 грн/т. Найвищою була ціна у Київській області - 54598,1 грн/т, найнижчою - у Донецькій області - 14769,1 грн/т (табл. 1).

1. Середні ціни реалізації овець та кіз (жива маса) сільськогосподарськими підприємствами, грн/т

Область	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Вінницька	14829,1	17592,1	19487,7	20909,5	22358	23389,6
Волинська	18048,5	16822,4	17829,4	26153,1		
Дніпропетровська	13167,1	14505,1	22830,3	29509,6	37297,7	32415,6
Донецька	11551,8	9132,6	12499,6	13744,4	19839,3	14769,1
Житомирська	22221,7	24496,4	25928,4	45517	28816,1	56188,9
Закарпатська	18156,5	17790,9	21308,7	40325,4		
Запорізька	16691,7	19847,8	16917,9	20193,5	28557,2	29559,4
Івано-Франківська	36890	20762,1	-	-	-	-
Київська	16468,6	21017,1	23766,5	23681,5	32913,8	54598,1
Кіровоградська	11789	14823,6	16988,7	18775,3	24423,1	26890,4
Луганська	14336,1	15335,1	12116,3	14682,8	20653,6	25136,2
Львівська	21570	18585,4	10155,1	-	-	-
Миколаївська	11114,4	13619,8	15793,8	19502	27248,9	25288,5
Одеська	12167,5	16406,4	21262,4	20781,2	25698,1	22607
Полтавська	12016,2	15184,7	18468,4	22029,8	26790,3	26212,8
Рівненська	13280,7	18806,7	27372,5	-	-	-
Сумська	13662,7	17131,3	22678,1	19180,5	23770	26026,3
Тернопільська	11743,4	8575,9	16277,9	21723,4	32671,7	28248,4
Харківська	13051,3	18012	20219	23013,3	24760	22162,7
Херсонська	14085,2	16190,8	18685,8	25988	32561,1	27756
Хмельницька	12002	21773,5	52567,1	44551,2	31825,1	26308,5
Черкаська	15753,6	17504,7	18371,1	24991,7	24697	27407,8
Чернівецька	11614,6	15924,7	29466	16917,6	-	-
Чернігівська	16208,2	18992,2	19484,6	12620,8	23552	22223,2
Україна	13770,5	16367,2	20604,5	22732,7	28114	26895,3

Джерело: Розроблено за даними Ф-21 «Реалізація продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення» за 2014-2019 рр. [21].

Важливу роль у функціонуванні українського ринку продукції вівчарства, зокрема баранини, відіграє експорт, відчутні зрушення в якому відбулися у 2017-2020 рр. Найбільшого успіху вітчизняні експортери досягли за результатами 2020 р., коли було продано майже 243 т баранини вартістю близько 681 тис. дол. США (табл. 2). З іншого боку, за аналізований період експортна ціна вітчизняної баранини знижується, оскільки на неї впливають зовнішні й внутрішні фактори. Звідси можна стверджувати, що глобальний ринок характеризується збільшенням обсягів пропозиції, в загальному масиві якої до-

диться більше конкурувати не за якістю, а за ціною, поступово її знижуючи, щоб отримати хоч якісь обігові кошти.

Також з України експортують живих овець, у дослідженні використано категорію «інші вівці» (крім племінних та ягнят до 1 року), адже, якщо припустити, їх теж буде відправлено на забій.

Також варто відзначити позитивну тенденцію стосовно збільшення обсягів експорту живих овець категорії інші, проте ціна (дол.США/т) у 2019 р. дещо зменшилася порівняно з 2012, 2013, 2016 роками.

2. Експорт та імпорт баранини

Рік	Експорт			Імпорт		
	Обсяги, т	Вартість, тис. дол. США	Ціна, дол./т	Обсяги, т	Вартість, тис. дол. США	Ціна, дол./т
Баранина						
2011	1,2	10	10000	5	57	11400
2012	1,5	16	16000	18,6	357	18789,5
2013	0,9	10	10000	39,7	524	13100
2014	5,3	20	4000	7,8	111	13875
2015	12,4	30	2500	7	120	17142,9
2016	9,6	55	5500	14,3	138	9857,1
2017	152,5	491	3209,2	13,8	228	16285,7
2018	121,5	406	3355,4	14,3	203	14500
2019	242,6	681	2802,5	12,6	138	10615,4
Живі вівці інші (крім племінних та ягнят до 1 року)						
2012	4,8	80,5	1687,6	2	28,6	13954,6
2013	84,2	131	1555,4	1,5	5,7	3727,45
2014	149,8	154,8	1033,7	1,4	2,2	1639,13
2015	22,6	21,4	946,3	0,6	2	3502,3
2016	104,7	152,4	1455,3	0,3	1,6	4704,4
2017	772	1025,2	1328	31,8	36,2	1137,3
2018	127,6	1456,1	1148,4	9	11,3	1250
2019	788,35	1016,4	1289,3			

Джерело: [16].

Основними покупцями української баранини виступають країни: Ірак (35,9 т), Оман (190,6 т), Йорданія (9,2 т), Туреччина (5,1 т), на які у 2019 р. припало орієнтовно 99,2 % експорту в натуральному виразі. Щорічно Європейський Союз надає можливість безмитно ввозити з України 1500 т баранини, але поки вітчизняні товаровиробники не в змозі забезпечити навіть такі обсяги, адже лише п'ять офіційно зареєстрованих підприємств можна вважати великотоварними, із чисельністю поголів'я овець у таких від 2000 до 5000 голів. Переважна більшість виробників дрібнотоварні й не зареєстровані, тому існує відносно висока тінізація.

Разом із тим безмитні квоти на експорт баранини в ЄС відкривають нові можливості

для розвитку українських малих і середніх товаровиробників. В Європі зростає кількість мусульман, які віддають перевагу саме цьому виду м'яса. Вітчизняним аграріям потрібні інвестиції, адже щоб налагодити поставки в Європу, необхідно мати ферму мінімум на 5000 голів.

Ще однією з перешкод для виходу на європейський ринок слід вказати необхідність для агровиробників проходження сертифікації на відповідність європейським стандартам якості, особливо це стосується забійних цехів.

При цьому варто зауважити про найбільші обсяги експорту живих овець категорії інші до Туреччини (877,4 т), Азербайджану (40 т), Грузії (16,2 т), Вірменії (13,9 т).

Звідси, поки наявні квоти на безмитне ввезення баранини, потрібно нарощувати потенціал вітчизняним експортерам, щоб максимально їх закрити.

Стосовно імпорту баранини, то він значно поступався перед експортом за аналізований період. Наприклад, у 2019 р. Україна імпортувала лише 12,6 т баранини.

Отже, на сьогодні вівчарство знаходиться у кризовому стані, що зумовлено соціально-економічною нестабільністю в країні, і потребує відродження галузі. На виробництво продукції вівчарства впливає комплекс факторів, як внутрішньогосподарських: продуктивність, кормова база, умови утримання, так і зовнішніх: потужна наукова база, залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, розвиток малого і середнього бізнесу, державні програми щодо підтримки та розвитку галузі вівчарства, попит. Відчуття економічної нестабільності змушує українців бути стриманішими в придбанні продукції вівчарства, відаючи перевагу обов'язковим витратам (житлово-комунальні послуги, одяг), пошуку дешевшої м'ясної продукції (курятина) або ж продукції нижчого рівня якості.

Головним напрямом підвищення рівня ефективності виступає інтенсифікація: зміцнення кормової бази, зростання рівня та якості годівлі овець; удосконалення матеріально-технічної бази, механізація виробничих процесів; використання прогресивних форм організації та оплати праці.

Як зазначає Н.О. Аверчева, щодо перспектив ефективного розвитку галузі необхідні заходи для підприємств: удосконалення економічного управління витратами на основі впровадження системи управлінського обліку, бюджетування операційної діяльності з метою визначення фактичного розміру і складу витрат та контролю за використанням усіх видів виробничих ресурсів. Зниження собівартості продукції вівчарства пов'язано з переорієнтацією галузі на утримання високопродуктивних порід з метою збільшення виробництва баранини та молока, створення власної кормової бази і переробки продукції, або інтеграції з переробними підприємствами, формування культури споживання баранини та молочної продукції вівчарства у населення. Необхідною умовою ефективного розвитку галузі визнано кооперацію господарств населення з метою налагодження і розширення каналів збуту, реклама і популяризація продукції [9].

Більшість науковців акцентують увагу на позиції, що галузь має розвиватися на промисловій основі. Такі погляди співвідносяться з економічною точкою зору, адже продуктивність великих підприємств значно вища, тоді як собівартість - нижча порівняно з малими господарствами. Проте розвиток галузі вівчарства на промисловій основі можливий не в усіх регіонах, у зв'язку з різноманітністю природо-кліматичними умов території України, традицій ведення галузі, порід овець та особливостей галузі. Так, особливістю галузі вівчарства виділяється формування в процесі утримання овець двох основних видів продукції - вовни і приростів овець, додаткової продукції - ягнят, смужків, побічної продукції - гною. У вівчарстві молочного напрямку продуктивності основними видами продукції є молоко і прирости овець, тоді як додатковими - вовна і ягнята.

Варто зауважити про важливе значення для ефективного виробництва продукції вівчарства використання високопродуктивних порід. У зв'язку з цим значна увага повинна приділятися розвитку племінних господарств, вирощуванню в них племінного молодняку, що відповідає світовим стандартам.

Значною мірою розвиток галузі залежить від досягнень науки і зацікавленості товаровиробників в ефективному використанні її здобутків на практиці. Як уже зазначалося, вагомою науковою базою Україну забезпечують Херсонська і Харківська області, на території яких розміщено найпотужніші наукові центри: Інститут тваринництва України (Харківська обл.) та Інститут тваринництва степових районів імені М. Ф. Іванова «Асканія-Нова» - Національний науковий селекційно-генетичний центр з вівчарства), які працюють над удосконаленням технології вирощування племінного молодняку і виробництва продукції вівчарства та надають інформацію господарствам і населенню про досягнення НТП. Тут сконцентровано значний науковий потенціал, в тому числі і з переробки вовни (переробка продукції у ковдри, проте її обсяги невеликі), який до цих пір залишається не повністю реалізованим [18, с. 6]. Крім того, в цих двох областях зосереджена найбільша кількість племрепродукторів, що характеризуються найвищими настригами тонкорунної вовни та якісним племінним поголів'ям овець.

Оскільки згадані області мають потужну наукову і селекційно-племінну базу, то

відновлення роботи племінних господарств у них сприятиме поліпшенню генетичних якостей, зростанню продуктивності, здешевленню племінного молодняку. Доцільно тут і в перспективі сконцентрувати вирощування племінних овець у спеціалізованих вівчарських підприємствах - племінних заводах та фермах. Наукове забезпечення галузі відповідно до світових тенденцій передбачає створення генотипів м'ясо-вовнового напрямку, племінних овець з тонкою вовною, які конкурентоспроможні на світовому ринку та пристосовані до природно-кліматичних умов України. Проте потрібна фінансова підтримка науково-селекційної роботи від держави або залучення приватних інвесторів на умовах партнерства.

Стосовно перспектив розвитку галузі, то воно вбачається у промисловому виробництві продукції вівчарства, орієнтованому на експорт (впровадження прогресивних організаційно-технологічних рішень та технічних засобів) і будівництві міжгосподарських переробних підприємств (переробне підприємство, що обслуговуватиме кілька господарств, які виступатимуть постачальниками продукції). Адже тут знаходяться підприємства з чисельними стадами овець, завдяки чому існують великі потенційні можливості для нарощування обсягів виробництва продукції вівчарства.

Також наявні перспективи для створення вівчарського кооперативу (на базі господарств населення зі збору, сортування та часткової переробки вовни за умови сприяння держави, яке полягає у спрощенні механізму реєстрації кооперативу, компенсації частини вартості обладнання, надання податкових пільг). На кооперативній основі такі господарства можуть вирішити питання придбання високопродуктивного поголів'я, оренди пасовищ і сінокосів, забезпечення кормами та іншими сировинними ресурсами, придбання техніки й обладнання, залучення інвестиційних ресурсів [9].

Створення підприємства з переробки місцевої вовни видається перспективною ідеєю, її втілення могло б стимулювати поступове нарощування поголів'я овець, а також сприяти збереженню місцевої тонкорунної асканійської породи овець.

Інша група областей: Луганська, Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська, Запорізька, Миколаївська, також характеризуються досить високими обсягами вироб-

ництва продукції і мають можливості до промислової переробки та можуть бути орієнтовані на експорт продукції. Основний напрям спеціалізації - вирощування овець на м'ясо (актуальний метод виробництва «халаль» продукції), додаткова переробка вовни і молока (у сири). Доцільно в цих областях створювати великі підприємства на промисловій основі та господарств-репродуктори м'ясних типів овець, а також розмістити підприємства із переробки молока, баранини, вовни та додаткової продукції вівчарства у предмети народного споживання із залученням фермерських господарств, особистих селянських господарств, кооперативів для надання сировини.

Для підприємств, які розвивають галузь на інтенсивній основі, насамперед варто звернути увагу на економію виробничих витрат і пошук шляхів зниження собівартості продукції. Оптимізація собівартості виробництва вівчарської продукції виступає основним економічним важелем ефективного ведення галузі. Звідси необхідне впровадження у виробництво високопродуктивних порід овець, дотримання передових способів утримання тварин, зміцнення кормової бази вівчарства, дотримання зоотехнічних вимог під час складання раціонів щодо збалансованості протеїном, мінеральними речовинами, іншими поживними компонентами, вдосконалення галузевої структури підприємств з орієнтацією на вимоги ринку, досягнення раціональної концентрації виробництва, що забезпечує повніше використання ресурсів, швидше запровадження досягнень науки, техніки, передової практики [9, 23].

Стосовно баранини і її переробки, тут пропозиції ґрунтуються на світових тенденціях розвитку та наголошується на необхідності сертифікації «халаль», як можливості для експорту такої в 57 країн, які входять в ОІС (Організацію Ісламського Співробітництва). Проте процедури сертифікації коштують надто дорого, тому для дрібних товаровиробників апіорі не вигідні. Відносно вовни: у світі і в Україні спостерігається здорожчання тканин, а відповідно і одягу, що містить в своєму складі вовну, тому пропонується максимально здійснювати переробку вовни. Для Запорізької, Миколаївської областей характерна висока чисельність овець, що продукують тонкорунну вовну високої якості (від асканійської тонкорунної та цигайської порід овець), яку можна використовувати

при виробництві тканин для виготовлення одягу і трикотажу (білизна, джемperi та ін.), подушок, покривал, килимів або використання одночасно шкур і вовни для одержання шубної продукції.

Стримуючим фактором слід вказати складну ситуацію з реалізацією вовни. Собівартість вовни значно перевищує ціну, яку за неї пропонують. Із року в рік значна частка продукції залишається у виробників, бо не продається на внутрішньому ринку і не експортується. Іноді виробники відмовляються збувати вовну в очікуванні кращої ціни, але відсутність умов для зберігання такої приводить до її псування, що взагалі потім не може бути реалізовано. Тому альтернативним шляхом збуту вовни може стати організація переробних і в'язальних цехів як окремого підрозділу великих господарств для виготовлення вищезазначених готових виробів.

Для сімейних господарств, господарств населення пропонується знову ж створення кооперативу, сировиною для яких слугуватиме вовна, а продукцією будуть рукавиці, шарфи, шкарпетки. Така продукція користується попитом на ринку, який в холодну пору року зростає.

Звідси, високотехнологічні підприємства з виробництва баранини реально споруджувати на сході України шляхом залучення інвестицій та пільгових довгострокових кредитів; створювати багатофункціональні комплекси з прийому та забою овець, які вирощують у господарствах населення для відповідності баранини вимогам ЄС; формувати інтегровані вівчарські об'єднання закритого циклу. Крім цього, створювати відповідну систему заготівлі вовни, а також організовувати невеликі додаткові виробничі потужності для виготовлення ковдр, скатертин, подушок, пончо, різних тканин вовнового типу, декоративних панно, етнічних сумок і рюкзаків та шкарпеток тощо.

Також можна виділити ще одну групу областей: Одеська та Карпатського регіону (Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська, Львівська), які відзначаються давніми традиціями виробництва і переробки овечого молока.

В Одеській області поширені каракульська і романівська породи, які невибагливі в утриманні, від них отримують стандартні тушки м'яса, вовну шубного напрямку, легкі та зносостійкі овчини. Вівчарі Одеської області у минулому широко практикували

доїння овець, а населення використовувало молоко для виготовлення різних місцевих видів сирів і бринзи, а також кисломолочних продуктів. Проте з перетворенням ґрубововняного вівчарства в тонкорунне і напівтонкорунне доїння вівцематок зазнало спаду, а обсяги виробництва овечого молока знизилися. На нашу думку, такий досвід потрібно використовувати в сучасних умовах. В Одеській області діє досить багато рентабельних фермерських господарств з вирощування овець з поголів'ям до 100 голів і водночас тут ефективно функціонування і великих промислових підприємств, наприклад ТОВ ВКФ «Бородіно-А» (Тарутинський р-н); ТОВ «Руно-Агро», ВАТ «Шампань України» (Арцизький р-н) та ін.

Карпатський регіон: тут розводять овець гірськокарпатської породи, від якої одержують килимову вовну для розвитку килимарства та ліжникарства, хутрові овчини, м'ясо і товарне молоко водночас [20, с. 6]. Пасовищне утримання овець в гірськокарпатських районах слугує природним методом удобрення земель із нестачею гумусу; сприяє зниженню собівартості продукції. Основними виробниками продукції вівчарства виступають фермерські та господарства населення. Саме в цьому регіоні вже існує неформальний тип кооперації, що полягає в об'єднанні власників у літній період та спільному випасанні овець, розподілі вироблених з овечого молока сирів.

Позитиви розвитку напряму диверсифікації на овече молоко: вітчизняний ринок овечого молока і продуктів переробки не повністю насичений (незайнятість ніші), виробництво овечого молока перебуває тільки на етапі становлення, існує можливість виробництва широкого асортименту продукції та продажу як на вагу на ярмарках, так і фасування та пакування у тару для реалізації у магазинах і супермаркетах, для забезпечення конкурентоспроможності на ринку та зниження ризиків. Негативи: низька культура споживання продуктів переробки овечого молока, відсутність на вітчизняному ринку високопродуктивних молочних овець, тому потрібен імпорт таких порід в Україну.

Також варто зазначити, що цей регіон має всі потенційні можливості до формування регіональних брендів овечої продукції. Серед таких сир «Гуцульська овеча бриндзя», що отримав свідоцтво про реєстрацію географічного зазначення. Зона його виробництва

ва охоплює Закарпаття, Івано-Франківську та частину Чернівецької областей. **Це перше українське географічне зазначення**, що відповідає усім європейським вимогам до реєстрації та має право на визнання в ЄС. Відтепер українська бринза захищена на законодавчому рівні, а також позиціонується як брендований продукт України за кордоном. Проте різноманітність рецептів та наявність додаткових інгредієнтів (складових) для виготовлення сирів з овечого молока дають можливість для виділення й інших брендів, зокрема «Рахівська бринза», «Карпатська» та ін. Наразі більшість сирів з овечого молока даного регіону продаються на ярмарках на вагу з бочок, де їх засолюють, проте їх фасування і продаж в упаковці дозволять створити додану вартість і відповідно підвищити доходи виробників.

Перспективи розвитку областей згаданого регіону вбачаються не лише у молочній продукції вівчарства для забезпечення власних потреб з можливістю експорту за межі вказаних областей та за кордон, а у комплексному виробництві та переробці всіх видів продуктів, які одержують від овець. Також розведення овець у цих регіонах сприятиме розвитку сільського туризму та овітерапії, як нового методу оздоровлення дітей і дорослих [1, 5].

За умов розвитку туристичної інфраструктури вказаних регіонів необхідна налагоджена розгалужена структура збуту вівчарської продукції за прямими зв'язками переробним, торговим підприємствам, у кафе, заклади громадського харчування [11].

Для інших областей, де переважно вирощують неплемінних овець у особистих селянських господарствах, пропонується основний напрям спеціалізації - виробництво баранини. Незважаючи на рівень основної спеціалізації також бажане комплексне виробництво і переробка продукції вівчарства. Рівень самозабезпечення наразі низький, виробничий потенціал галузі слабо використовується. У перспективі ці регіони можуть певною мірою досягти самозабезпечення продукцією. Тут раціональне створення середніх і малих підприємств (200-500 голів), а також сімейних ферм. Тобто орієнтація у цих регіонах має бути на виробництво високоякісної конкурентоспроможної вівчарської продукції, особливо баранини, дрібними виробниками, їх інтеграція з переробними підприємствами, створення відповідної

системи заготівлі. Для згаданих регіонів обов'язковою умовою визнано ведення вівчарства у поєднанні з іншими галузями сільського господарства, зокрема скотарством та рослинництвом, що надає можливість ефективно використовувати матеріально-технічні засоби та трудові ресурси і забезпечує ефективну діяльність [11; 10].

Висновки. Незважаючи на в цілому оптимістичні передумови для розвитку галузі вівчарства в Україні (давні традиції, наявність пасовищ, селекційний потенціал, наукові досягнення та розробки в галузі), упродовж останніх років її фактичний стан не відповідає визначеним стратегічним завданням і наявному ресурсному потенціалу, тому й ситуація на вітчизняному ринку продуктів вівчарства неоднозначна, спостерігаються негативні явища, що ускладнюють розвиток галузі.

Зокрема погіршення селекційно-племінної роботи, недостатній рівень державної підтримки галузі, різні бюрократичні та внутрішньоорганізаційні перепони зумовили зменшення поголів'я тварин і, як наслідок, скорочення виробництва м'яса та вовни, збільшення тривалості виробничого циклу, значні перевитрати матеріальних, енергетичних і трудових ресурсів тощо. Висока собівартість виробництва продукції постає ключовим проблемним питанням на цьому ринку.

Також галузь характеризується дрібнотоварним виробництвом, вирішальне значення для формування пропозиції продукції в Україні має виробництво господарствами населення.

Однак в сучасних умовах глобалізації та євроінтеграції для галузі вівчарства відкриваються нові перспективи. Вони передусім зумовлені глобальними кліматичними змінами в світі, до яких вівці можуть легко адаптуватися, оскільки не вибагливі до впливу зовнішнього середовища, використовують пасовища, не придатні для інших видів тварин. Європейський напрям інтеграції економіки України створює умови для відкриття нових ринків збуту продукції, її урізноманітнення і підвищення якісних показників відповідно до попиту та тенденцій на європейському ринку. Тобто потенційно в майбутньому Україна може продавати значні обсяги продукції за кордон. Однак аналіз довів, що за сучасного стану галузі та наявних потужностей у найближчі кілька років

Україні не вдасться заповнити квоту щодо баранини, хоча ціна на це м'ясо в ЄС дуже приваблива.

Необхідно провести заходи із зупинки скорочення поголів'я, поліпшення продуктивних властивостей (систематично удосконалювати систему розведення і племінної роботи), створити сучасну виробничу, технологічну базу, зміцнювати кормову базу, впроваджувати у виробництво новітні технології та наукові розробки, відновити роботу придатних для експлуатації тваринницьких приміщень, а також розробити проекти нових вівчарських ферм і комплексів різної потужності (оптимальні (раціональні) за розмірами відповідно до регіонів), обґрунтовано збільшувати чисельність поголів'я до кількості, яка забезпечуватиме ефективне ведення галузі, розширене відтворення виробництва та продовольчу безпеку України, для поліпшення роботи в галузі, виведення її на світовий рівень, повного використання біологічних особливостей цих тварин.

Стимулом останніх років до розвитку вівчарства слугує також зростання попиту на внутрішньому ринку на органічне, екологічно чисте та «халаль» м'ясо овець і молочну продукцію, підвищення потреб переробних підприємств у вовні. Тому використання організаційно-економічних переваг вівчарства для забезпечення ефективного його розвитку створює перспективи нарощування потенціалу і забезпечення прибутковості виробництва.

Перспективний напрям розвитку галузі – це формування брендів на основі регіональних продуктів галузі вівчарства, їх просування і розвиток як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Отже, для підвищення конкурентоспроможності галузі доцільно збільшити поголів'я овець, поглибити зональну концентрацію і спеціалізацію в ефективно функціонуючих структурах найбільш придатних та

традиційних природо-кліматичних зон вирощування овець (зона Степу та Карпатський регіон) для забезпечення потреби власних споживачів та потреб регіонів, де її виробництво неефективне і недостатнє.

Важливо поступово переорієнтовуватися від чисто сировинної продукції (вовна, туші, сири на вагу) до товарів із доданою вартістю. Здійснювати фасування й пакування сирів з овечого молока та баранини. Стосовно вовни пропонується налагодження продуктивних зв'язків виробників із переробними підприємствами або створення переробних потужностей як окремого підрозділу на базі господарств, для перетворення її у тканини, а за можливості й у готові вироби. Тільки комплексне використання всієї продукції галузі сприятиме розкриттю її потенціалу.

Обґрунтовано пропозиції з формування ареалів ефективного виробництва продукції вівчарства, що можуть бути покладені в основу розробки комплексних цільових програм планування та прогнозування зонального й регіонального розміщення. При орієнтації на виробництво баранини і вовни найсприятливішими визнано умови зони Степу, де доцільно створювати великі спеціалізовані господарства; в пригірських районах Карпат – кооперативи дрібних виробників, що спеціалізуються на виробництві овечого молока, баранини і вовни та їх переробці; в інших регіонах, де вівчарство сконцентроване здебільшого в особистих селянських господарствах і не є основною спеціалізацією – створення сімейних ферм та інших підприємницьких структур, де вівчарство виступатиме додатковою галуззю. Окрім використання природно-економічних територіальних особливостей потрібна розробка регіональних програм щодо підтримки найбільш сприятливих зон поширення вівчарства і вітчизняних виробників якісної вівчарської продукції та їх кооперативного руху.

Список бібліографічних посилань

1. Comen, T., Foster, D. Agricultural Diversification and Agritourism. Interim report.. 2008. URL : <http://www.uvm.edu/tourismresearch/agtour/publications/Agritourism%2520Report.pdf>.
2. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL : <http://www.fao.org/faostat/ru/#data/TP>.
3. Horišovskyy M. Methods of assessment of competitiveness of agriculture. *Buletinul Științific al Universității de Stat “Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahu*. 2015. № 2(14). P. 13-19.
4. Liu N. L., Kaler J., Ferguson E., O’Kane H., Green L. E. Sheep farmers’ attitudes to farm inspections and the role of sanctions and rewards as motivation to reduce the prevalence of lameness. *Animal Welfare Journal*. 2017.

References

1. Comen, T. & Foster, D. (2008). Agricultural Diversification and Agritourism. Interim report. Retrieved from : <http://www.uvm.edu/tourismresearch/agtour/publications/Agritourism%2520Report.pdf>. [In English].
2. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Retrieved from : <http://www.fao.org/faostat/ru/#data/TP> [In English].
3. Horišovskyy, M. (2015). Methods of assessment of competitiveness of agriculture. *Buletinul Științific al Universității de Stat “Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahu*, 2(14), pp. 13-19 [In English].

5. Maclelan, R., Smith R. Tourism in Scotland. London: International Business Press, 1998. 298 p.
6. OECD-FAO Agricultural Outlook 2019-2028. URL : https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/oecd-faoagricultural-outlook-2019-2028_agr_outlook-2019-en.
7. Orlove B. S. Alpacas, Sheep, and Men: The Wool Export Economy and Regional Society in Southern Peru. Academic Press. 2014.
8. The World of Organic Agriculture 2019. URL : <https://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2019/pdf.html>.
9. Аверчева Н. О. Перспективи ефективного розвитку галузі вівчарства. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка. 2020. Вип. 2. С. 57-68.
10. Беженар І. М. Організаційно-економічні резерви підвищення конкурентоспроможності галузі вівчарства. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 33-36.
11. Беженар І. М. Удосконалення регіонального розміщення та структури виробництва продукції вівчарства на основі її диверсифікації. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 5. С. 104-110. URL : <http://global-national.in.ua/issue-5-2015..>
12. Безпалова Н. О. Відродження вівчарства як захід підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь у Херсонській області. *Таврійський науковий вісник*. Херсон : Айлант, 2008. Вип. 49. С. 249-254.
13. Боїко В. О. Перспективи розвитку та підвищення конкурентоспроможності галузі вівчарства на Херсонщині. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 26-33.
14. Вдовиченко Ю. В., Жарук П. Г. Стан та перспективи розвитку галузі вівчарства України. *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*. 2013. № 1(31). С. 135-138.
15. Вівчарство України : монографія / В. М. Іовенко, Л. О. Сиротюк, Т. І. Нежлукченко та ін. ; за ред. В. П. Бурката ; УААН; Ін-т тваринництва степових районів ім. М. Ф. Іванова «Асканія-Нова». Київ : Аграрна наука, 2006. 616 с.
16. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
17. Жарук Л. В., Коваль Т. С., Козак О. А. Розвиток світового ринку продукції вівчарства. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 60-71. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008060>.
18. Іовенко В. М., Вороненко В. М., Жарук П. Г. Наукове забезпечення галузі вівчарства. *Вісник аграрної науки*. 2006. № 8. С. 5-10.
19. Ковальов Д. В. Соціально-економічна складова та напрямки відродження галузі вівчарства у Херсонській області. *Агросвіт*. 2019. № 23. С. 42-48.
20. Новікова Н. Відродимо вівчарство - піднімо економіку України. *Фермерське господарство*. 2009. №4. С. 5-8.
21. Реалізація продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 22.01.2021).
22. Сільське господарство України у 2019 р. : статистичний щорічник. Київ : Державна служба статистики України, 2019. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 22.01.2021).
23. Славкова О. П., Кириченко Є. Р. Проблемні питання визначення собівартості продукції тваринництва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2018. Вип. 33. С. 125-130
24. Сокол О. І. Невідкладні завдання відновлення і стабільного розвитку вівчарства України. *Економіка АПК*. 2007. № 7(153). С. 41-47.
25. Тваринництво України 2019 р. : статистичний щорічник. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 22.01.2021).
26. Шелест Л. С. Моніторинг ефективності виробництва, переробки та реалізації продукції вівчарства. *Аграрна наука і освіта*. 2008. Т. 9. № 3/4. С. 115-121.
27. Шелест Л. С. Методологічні аспекти експериментальної економіки галузі вівчарства : монографія. Асканія-Нова, 2005. 234 с.
28. Antoniuk, N. (2019). Forecasting in Anti-crisis Management under Reforming Conditions. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics"*, 2(12), 15-20. doi: 10.31339/2313-8114-2019-2(12)-15-20.
4. Liu, N. L., Kaler ,J., Ferguson, E., O'Kane, H. & Green, L. E. (2017). Sheep farmers' attitudes to farm inspections and the role of sanctions and rewards as motivation to reduce the prevalence of lameness. *Animal Welfare Journal* [In English].
5. Maclelan, R. & Smith, R. (1998). Tourism in Scotland. London: International Business Press [In English].
6. OECD-FAO Agricultural Outlook 2019-2028. Retrieved from : https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/oecd-faoagricultural-outlook-2019-2028_agr_outlook-2019-en [In English].
7. Orlove, B.S. (2014). Alpacas, Sheep, and Men: The Wool Export Economy and Regional Society in Southern Peru. Academic Press [In English].
8. The World of Organic Agriculture 2019. URL : <https://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2019/pdf.html> [In English].
9. Averkheva, N.O. (2020). Perspektyvy efektyvnoho rozvytku haluzi vivcharstva [Prospects for effective development of the sheep industry]. *Tavriyskiy naukoviy visnyk. Seriya: Ekonomika*, 2, pp. 57-68 [In Ukrainian].
10. Bezhenar, I.M. (2015). Orhanizatsiino-ekonomichni rezervy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti haluzi vivcharstva [Organizational and economic reserves to increase the competitiveness of the sheep industry]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 33-36 [In Ukrainian].
11. Bezhenar, I.M. (2015). Udoshkonalennia rehionalnoho rozmishchennia ta struktury vyrobnytstva produktsii vivcharstva na osnovi yii dyversyfikatsii [Improving the regional location and structure of sheep production based on its diversification]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 5, pp. 104-110. Retrieved from : <http://global-national.in.ua/issue-5-2015> [In Ukrainian].
12. Bezpalova, N.O. (2008). Vidrodzhennia vivcharstva yak zakhid pidvyshchennia ekonomichnoi efektyvnosti vykorystannia silskohospodarskykh uhid u Khersonskii oblasti [Revival of sheep breeding as a measure to increase the economic efficiency of agricultural land use in the Kherson region]. *Tavriyskiy naukoviy visnyk. Kherson : Ailant*, 49, pp. 249-254 [In Ukrainian].
13. Boiko, V.O. (2018). Perspektyvy rozvytku ta pidvyshchennia konkurentospromozhnosti haluzi vivcharstva na Khersonshchyni [Prospects for the development and increase of competitiveness of the sheep industry in the Kherson region]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 26-33 [In Ukrainian].
14. Vdovychenko, Yu.V. & Zharuk, P.H. (2013). Stan ta perspektyvy rozvytku haluzi vivcharstva Ukrainy [State and prospects of development of the Ukrainian sheep industry]. *Visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu*, 1(31), pp. 135-138 [In Ukrainian].
15. Iovenko, V.M., Syrotiuk, L.O., Nezhlukchenko, T.I., et al. (2006). Vivcharstvo Ukrainy : monohrafiia [Sheep breeding of Ukraine: monograph]. V.P. Burkata (Ed.). UAAN; In-t tvarynnystva stepovykh raioniv im. M. F. Ivanova «Askaniia-Nova». Kyiv : Ahrarna nauka [In Ukrainian].
16. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
17. Zharuk, L.V., Koval, T.S. & Kozak, O.A. (2020). Rozvytok svitovoho rynku produktsii vivcharstva [Development of the world market of sheep products]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 60-71. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008060> [In Ukrainian].
18. Iovenko, V.M., Voronenko, V.M. & Zharuk, P.H. (2006). Naukove zabezpechennia haluzi vivcharstva [Scientific support of the sheep industry]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, 8, pp. 5-10 [In Ukrainian].
19. Kovalov, D.V. (2019). Sotsialno-ekonomichna skladova ta napriamy vidrodzhennia haluzi vivcharstva u Khersonskii oblasti [Socio-economic component and directions of revival of sheep breeding in Kherson region]. *Ahrosvit*, 23, pp. 42-48 [In Ukrainian].
20. Novikova, N. (2009). Vidrodymo vivcharstvo - pidnimemo ekonomiku Ukrainy [Let's revive sheep breeding - let's raise Ukraine's economy]. *Fermerse hospodarstvo*, 4, pp. 5-8 [In Ukrainian].

21. Realizatsiia produktii silskoho hospodarstva pidpriemstvamy ta hospodarstvamy naselennia [Sales of agricultural products by enterprises and households]. Retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
22. Silske hospodarstvo Ukrainy u 2019 r. : statystychnyi shchorichnyk [Agriculture of Ukraine in 2019: statistical year-book]. Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2019. Retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
23. Slavkova, O.P. & Kyrychenko, Ye.R. (2018). Problemni pytannia vyznachennia sobivartosti produktii tvarynnytstva [Problematic issues of determining the cost of livestock products]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment*, 33, pp. 125-130 [In Ukrainian].
24. Sokol, O.I. (2007). Nevidkladni zavdannia vidnovlennia i stabilnoho rozvytku vivcharstva Ukrainy [Urgent tasks of restoration and stable development of Ukrainian sheep breeding]. *Ekonomika APK*, 7(153), pp. 41-47 [In Ukrainian].
25. Tvarynnytstvo Ukrainy 2019 r. : statystychnyi shchorichnyk [Livestock of Ukraine in 2019: statistical year-book]. Retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
26. Shelest, L.S. (2008). Monitorynh efektyvnosti vyrobnytstva, pererobky ta realizatsii produktii vivcharstva [Monitoring the efficiency of production, processing and sale of sheep products]. *Ahrarna nauka i osvita*, vol. 9 (3/4), pp. 115-121 [In Ukrainian].
27. Shelest, L.S. (2005). Metodolohichni aspekty eksperymentalnoi ekonomiky haluzi vivcharstva : monohrafiia [Methodological aspects of experimental economics of sheep breeding: monograph]. Askania-Nova [In Ukrainian].
28. Antoniuk, N. (2019). Forecasting in Anti-crisis Management under Reforming Conditions. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics"*, 2(12), 15-20. doi: 10.31339/2313-8114-2019-2(12)-15-20.

Bezhenar I. M. Assessment of the sheep industry development

The purpose of the article is to carry out an analytical review of the current state of the sheep industry development, to investigate current trends and key features of the domestic sheep industry.

Research methods. Methods used: monographic - when studying the features of the functioning and detailing the state of development of the industry; theoretical generalization - to characterize the Ukrainian lamb market; analysis and synthesis - to summarize the reasons hindering the stabilization and development of the industry in the context of diversification of production and export potential; graphical and tabular - for visual display and full visualization of the statistical analysis of the obtained results of the study. The argumentation of the theoretical provisions and the obtained conclusions regarding the prospects for the development of production of products of the sheep breeding industry in Ukraine and their generalization is based on a systematic approach and an abstract-logical method.

Research results. The state of the sheep breeding industry in the world and in Ukraine is analyzed and characterized, the problems in the functioning of the domestic industry in Ukraine are systematized, and promising directions of development are highlighted.

Scientific novelty. The directions of development of the sheep breeding industry in Ukraine are proposed in accordance with regional characteristics.

Practical significance. The presented provisions are aimed at revealing the typical features and the most significant problematic issues of domestic sheep breeding. The implementation of the proposed measures will provide an increase in the economic potential of the production of sheep products and will significantly increase the efficiency of the producers of this industry. In general, solving the tasks set will contribute to the creation of jobs in new enterprises for the production and processing of industry products in all regions of Ukraine. These approaches can be used by government bodies when making decisions to regulate and stabilize the situation in the sheep breeding industry. *Tabl.: 2. Figs.: 8. Refs.: 28.*

Keywords: sheep breeding products; economic potential; prices for sheep breeding products; Ukraine.

Bezhenar Inna Mykolaivna - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: Inna_Bezhenar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Беженар И. Н. Оценка развития отрасли овцеводства

Цель статьи - осуществить аналитический обзор современного состояния развития овцеводства, исследовать актуальные тенденции и ключевые особенности отечественной отрасли овцеводства.

Методика исследования. Использованы методы: монографический - при изучении особенностей функционирования и детализации состояния развития отрасли; теоретического обобщения - для характеристики украинского рынка баранины; анализа и синтеза - для обобщения причин, являющихся помехой стабилизации и развитию отрасли в контексте диверсификации производства и экспортного потенциала; графический и табличный - для наглядного отображения и более полной визуализации статистического анализа полученных результатов проведенного исследования. Аргументация теоретических положений и полученных выводов относительно перспектив развития производства продукции отрасли овцеводства в Украине и их обобщения основывается на системном подходе и абстрактно-логическом методе.

Результаты исследования. Проанализировано и охарактеризовано состояние отрасли овцеводства в мире и в Украине, систематизированы проблемы в функционировании отечественной отрасли в Украине, выделены перспективные направления развития.

Элементы научной новизны. Предложены направления развития отрасли овцеводства в Украине в соответствии с региональными особенностями.

Практическая значимость. Представленные положения направлены на раскрытие типичных особенностей и наиболее существенных проблемных вопросов отечественного овцеводства. Реализация предложенных мер обеспечит наращивание экономического потенциала производства продукции овцеводства и позволит значительно повысить эффективность деятельности производителей этой отрасли. В целом решение поставленных задач будет способствовать созданию рабочих мест в новых предприятиях по производству и переработке продукции отрасли во всех регионах Украины. Указанные подходы могут быть использованы органами государственного управления при принятии решений по урегулированию и стабилизации ситуации в в отрасли овцеводства. Табл.: 2. Илл.: 8. Библиогр.: 28.

Ключевые слова: продукция овцеводства; экономический потенциал; цены на продукцию овцеводства; Украина.

Беженар Инна Николаевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: Inna_Bezhenar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Стаття надійшла до редакції 20.12.2020 р.

Фахове рецензування: 11.01.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Беженар І. М. Оцінка розвитку галузі вівчарства. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 25 — 40. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102025>

Bezhenar, I.M. (2021). Otsinka rozvytku haluzi vivcharstva [Assessment of the sheep industry development]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 25 — 40 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102025>

* * *

Новини АПК

У 2020 р. Україна оновила рекорд експорту м'яса птиці - Микола Пугачов

Характерною тенденцією 2020 р. стало посилення позицій м'ясопродукції українського виробництва на міжнародному ринку за рахунок курятини, поінформував заступник директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік НААН **Микола Пугачов**.

За його словами, торік був оновлений абсолютний рекорд за обсягами експорту м'яса птиці - до 431 тис. т, в той час як виручка від його продажів дещо скоротилася, склавши 555 млн дол. США.

У 2020 р. не вдалося продовжити позитивну тенденцію збільшення експорту м'яса та субпродуктів. Минулого року вартість експорту продукції м'ясної групи зменшилася проти 2019 р. на 8 % і становила 652 млн дол. США. Причинами цього стали зниження цін на українську курятину за кордоном та загальне зменшення обсягів експорту яловичини, зазначив експерт.

Експерт зазначив, що минулого року найбільше вітчизняної м'ясопродукції було вивезено до країн Близького Сходу, Євросоюзу та СНД. При цьому частка країн ЄС у вартісному вимірі становила 20 %.

Характерною рисою 2020 р. стала зміна лідера в рейтингу найбільших імпортерів вітчизняного м'яса, поінформував Микола Пугачов. Нідерланди, які три роки поспіль - з 2017 р. - очолювали рейтинг, поступилися Саудівській Аравії. Ця близькосхідна країна закуповує у нас виключно м'ясо птиці, причому починала з кількості лише 28 т у 2015 р. на суму 34 тис. дол. США. А вже у 2020 р. експорт українського м'яса птиці до Саудівської Аравії сягнув 83 тис. т на суму 136 млн дол. США. Торік ця країна збільшила свою частку закупівель до 20,9 % проти 13,5 % у 2019 р. Значними є також частки Нідерландів (13,9%), Об'єднаних Арабських Еміратів (8,3 %), Білорусі (6,1 %), Азербайджану (5,2 %) та Казахстану (4,1 %).

У цілому ці країни акумулювали близько 59 % від продажів Україною м'яса на глобальному ринку, зазначив експерт.

У 2020 р. українські експортери двічі стикалися із заборонами поставок курятини до Європейського Союзу та низки інших країн, тому потенціал її продажів на міжнародних ринках, незважаючи на рекорд, був використаний не повністю, підсумував Микола Пугачов.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 339.13.017: 635.1

JEL Classification: Q02; Q13; Q21

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102041>

*І. А. САЛО, докторка економічних наук,
старша наукова співробітниця*

Розвиток ринку овочів в Україні

Мета статті - дослідити поточний стан та особливості розвитку вітчизняного ринку овочів, спрогнозувати його кон'юнктуру.

Методика дослідження. Використано методи: аналізу і синтезу, аналітичних узагальнень, графічний - під час аналізу виробництва та реалізації овочів, зовнішньої торгівлі; балансовий - у процесі визначення ринкової рівноваги попиту і пропозиції, їх зміни та взаємовпливу, експортних та імпорتنих поставок; статистичний, екстраполяції, конструктивно-розрахунковий - для прогнозування кон'юнктури ринку.

Результати дослідження. Визначено проблеми розвитку вітчизняного ринку овочів. Виявлено тенденції та особливості його функціонування. Розглянуто основні економічні параметри ринку - виробництво, споживання, цінова ситуація, зовнішня торгівля. Розкрито особливості структурних та географічних змін експортно-імпорتنих поставок. На основі сформованого балансу визначено очікуваний рівень споживчого забезпечення населення овочами та баштанними. Встановлено необхідність збільшення вітчизняної товарної пропозиції овочів у зимово-весняний період. Виокремлено причини, які стримують розвиток галузі овочівництва та напрями її подальшого поступу.

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано основні параметри розвитку вітчизняного ринку овочів з позиції необхідності раціонального забезпечення потреб населення, підвищення експортного потенціалу та подальшого поступу галузі овочівництва.

Практична значущість. Результати досліджень слід використати при формуванні цільової програми розвитку галузі овочівництва на довгостроковий період, спрямованої насамперед на раціональне забезпечення населення України овочевою продукцією. Табл.: 3. Рис.: 2. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: ринок; овочі; виробництво; споживання; ціна; експорт; імпорт.

Сало Інна Анатоліївна - докторка економічних наук, старша наукова співробітниця, завідувачка відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: inna_salo@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>

Постановка проблеми. Овочівництво становить одну з важливих і разом з тим складних рослинницьких галузей України. Овочева продукція цінна і незамінна у раціональному харчуванні населення, що й зумовлює поширення виробництва в усіх регіонах. Галузь охоплює великий набір овочевих культур, які вирощують за різними технологіями, з різними термінами дозрівання та збирання, зберігання продукції, собівартістю та ефективністю виробництва. Особливістю варто визначити низьку транспортабельність і високу трудомісткість виробництва овочів, складну механізацію окремих виробничих процесів їх вирощування, зокрема збір урожаю. Обсяги промислового виробництва овочів недостатньо задовольняють потреби населення та переробної промисловості в

цій продукції. До основних проблем, які гальмують подальший поступ галузі овочівництва, слід віднести: недостатній розвиток логістики, кооперативних об'єднань виробників овочів, що зумовлює низьку товарність промислового виробництва та їх стихійний продаж; краплинне зрошення насаджень запроваджене лише на 12 % площ; занепад насінництва; тільки 30 % наявних овочесховищ відповідає сучасним вимогам зберігання продукції; відсутність прямої державної підтримки, в тому числі і фінансової. Ці проблеми також виділено у розробленій Концепції Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року [7]. Тож дослідження поточної кон'юнктури вітчизняного ринку овочів та прогноз можливих змін досить актуальне.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку продовольчого ринку та проблемам виробництва і споживання продуктів харчування приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних учених. Над дослідженнями функціонування та розвитку вітчизняного ринку овочів працювали: Л. М. Галат [2]; Б. В. Духницький [4]; О. В. Захарчук [5]; Р. В. Логоша [6]; І. О. Сєвідова, Л.О. Лещенко [8] та ін.

Мета статті - дослідити поточний стан та особливості розвитку вітчизняного ринку овочів, спрогнозувати його кон'юнктуру.

Методологія дослідження. Використано методи: аналізу і синтезу, аналітичних узагальнень, графічний - під час аналізу виробництва та реалізації овочів, зовнішньої торгівлі; балансовий - у процесі визначення ринкової рівноваги попиту і пропозиції, їх зміни та взаємовпливу, експортних та імпорتنих поставок; статистичний, екстраполяції, конструктивно-розрахунковий - для прогнозування кон'юнктури ринку.

Виклад основних результатів дослідження. До позитивних чинників розвитку

галузі овочівництва в Україні слід віднести: сприятливі природно-кліматичні умови, доступність землі, порівняно дешева робоча сила, широкий споживчий ринок, тенденції до підвищення цін на вирощену продукцію. Останніми роками в галузь вливаються значні інвестиції як у виготовлення кінцевих продуктів, так і у створення сировинних зон для переробних підприємств. Це стимулює до використання інноваційних технологій виробництва, збирання, зберігання продукції, підготовки до продажу, дотримання критеріїв якості отриманого урожаю тощо.

Світове виробництво свіжих овочів у 2019 р. становило 312,8 млн т, що на 7 % більше, ніж у 2015 р. Загалом за останні роки спостерігається стала тенденція зростання їх виробництва. Лідером за обсягами виробництва овочів у світі виступає Китай із часткою 58,1 % (181,8 млн т), показник Індії - 13,5 % (42,2 млн т), В'єтнаму - 4,9 % (15,3 млн т) (рис. 1). Частка України незначна - лише 0,3 % (9,7 млн т).

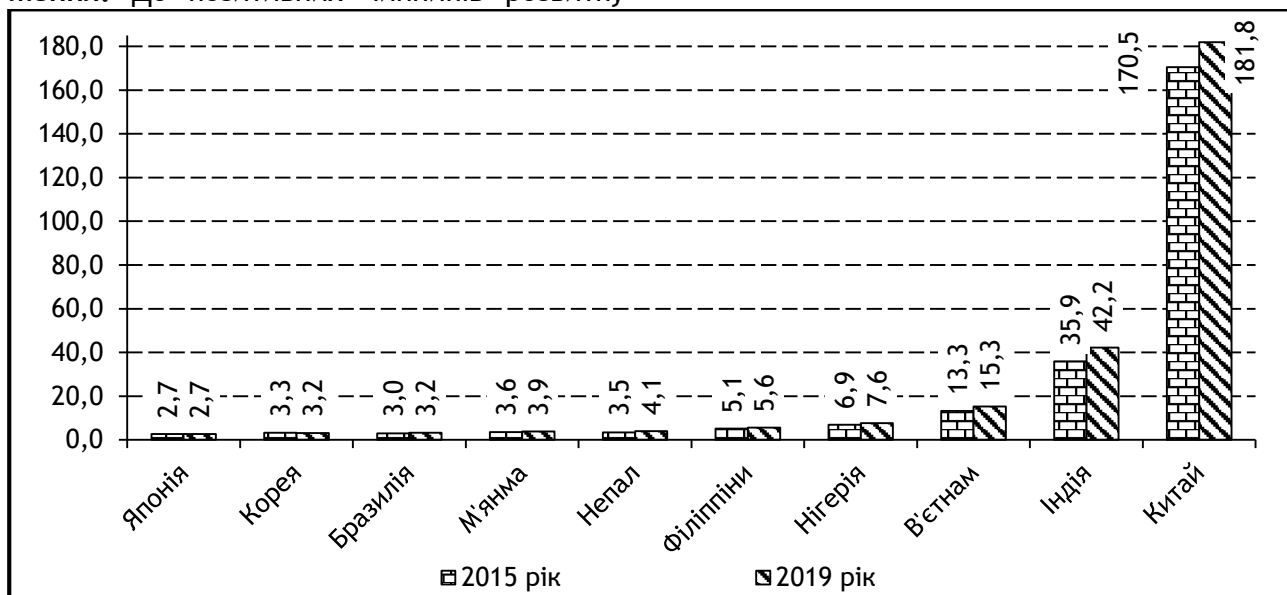

Рис. 1. Країни-лідери у світовому виробництві свіжих овочів у 2015-му і 2019 р., млн т

Джерело: [9].

Господарства населення виробляють основний обсяг овочів відкритого ґрунту зпоміж інших категорій господарств - у 2019 р. 85,4 % (7,9 млн т). Для розширення промислового овочівництва, насамперед, необхідне удосконалення агротехніки вирощування для зменшення перевитрат фінан-

сових, енергетичних і трудових ресурсів [6, с. 87].

Серед овочів за рівнем виробництва на першому місці помідори - у 2019 р. 2,2 млн т, або 24,2 %, далі капуста - 1,6 млн т, або 19,1 %, та огірки - 1,0 млн т, або 11,3 % (табл. 1).

1. Динаміка валового збору овочів та баштаних культур у всіх категоріях господарств України, тис. т

Продукція	Рік				Структура у 2019 р., %	2019 р. до 2015 р., %
	2015	2017	2018	2019		
Овочі і баштани, всього	9792,1	9720,5	9939,8	10243,6	-	104,6
Овочі відкритого та закритого ґрунту, всього	9214,0	9286,3	9440,2	9687,6	-	105,1
У т. ч.: відкритого ґрунту	8623,5	8723,6	8884,5	9190,2	100,0	106,6
Із них: капуста	1677,3	1733,2	1672,0	1755,5	19,1	104,7
огірки	958,7	896,3	985,1	1034,2	11,3	107,9
помідори	2274,4	2267,5	2324,1	2224,4	24,2	97,8
буряки	834,6	836,2	818,1	856,5	9,3	102,6
морква	822,9	839,0	841,8	869,5	9,5	105,7
цибуля	956,5	976,7	883,9	998,1	10,9	104,3
часник	176,5	185,8	187,0	215,1	2,3	121,9
перець	167,2	175,1	176,1	172,8	1,9	103,3
інші	158,3	279,5	344,3	595,2	6,5	376,0
закритого ґрунту	590,5	562,7	555,7	497,4	-	84,2
Баштани	578,1	434,2	499,6	556,0	-	96,2

Джерело: [3].

Переважає в областях України спостерігається збільшення виробництва овочів, за винятком Вінницької, Дніпропетровської, Запорізької, Миколаївської, Одеської, Харківської та Черкаської. Однак тенденції до зменшення незначні - 1-2 %, крім Запорізької області, де обсяг виробництва зменшився у 2019 р. порівняно з 2015 р. на 37 % до 273,9 тис. т.

В Україні сільськогосподарські підприємства реалізують значну частку овочів переробним підприємствам - до 50 %. У 2019 р. було реалізовано 905,9 тис. т, а це дещо менше, ніж у попередньому році (на 5,6 %). Основним організованим каналом збуту для господарств населення залишаються міські ринки. Постачання овочів із місць концентрації їх виробництва, особливо ранніх (із південних областей країни), здійснюється переважно посередницькими структурами. Оптові плодоовочеві ринки в Україні поки що зорієнтовані, насамперед, на реалізацію дорогої імпортованої продукції, тоді як у розвинених країнах саме система оптового продажу власної продукції, цивілізований маркетинг, здорова конкуренція слугують дієвими механізмами їх внутрішнього ринку [5, с. 6; 8, с. 30].

У загальному обсязі реалізації овочів країни найбільша частка припадає на Херсонську і Миколаївську області - у 2019 р. 35,8 % і 36,7 %, або 324,7 та 332,8 тис. т відповідно. Разом вони реалізують понад половину всіх овочів - 72,6 %. Основу обсягів реалізації овочів становлять помідори - 88,8 %, або 584,1 тис. т. Серед постачальників баштаних

традиційно лідером виступає Херсонська область - у 2019 р. 60,6 %, або 6,3 тис. т, з яких 95,2 % це кавуни.

Україна імпортує окремі види овочів переважно у свіжому вигляді. У 2019 р. обсяги ввезених овочів визначено як 4,5 % загального внутрішнього фонду споживання. Необхідність імпорту свіжих овочів зумовлена особливостями сільськогосподарського циклу виробництва та відсутністю достатньої інфраструктури зі зберігання продукції, переробки (сушіння, консервування). У цілому динаміка обсягів імпорту овочів та баштаних культур зростає. Досить суттєва частка імпорту припадає передусім на насіннєвий матеріал овочів іноземної селекції. У 2019 р. в Україні рівень самозабезпеченості овочами становив 1,5, тобто їх виробництво перевищувало внутрішнє споживання практично на 50 %.

Імпортні поставки свіжих овочів у 2019 р. зросли порівняно з 2016 р. у 2,6 раза - до 227,0 тис. т. Ціна за 1 т зменшилася на 12,6 % - до 626,40 дол. У структурі імпорту свіжих овочів основу становили цибуля і часник - 37 %, помідори - 31,6 %. Найдорожче реалізовувався салат - 1469,58 дол за 1 т. За ціною суттєво виділялися сушені овочі - 2774,0 дол за 1 т, що в 4,4 раза вище від ціни свіжих. Також спостерігається зростання обсягів імпортованих поставок баштаних (динь і кавунів) - у 2019 р. у 13,8 раза до 5,5 тис. т порівняно з 2016 р. Серед експортерів овочів в Україну найбільше виділяються Туреччина, Польща, Білорусь та Македонія.

Пік імпорту капусти білокачанної і моркви припадає на квітень-травень, помідорів і перцю солодкого - на квітень-червень, цибулі ріпчастої - на квітень. На сезонність імпорту огірків впливає активність на внутрішньому ринку вітчизняних виробників. Здебільшого пік увезення відбувається в листопаді та взимку.

Вітчизняне виробництво овочів повністю забезпечує внутрішні потреби споживачів, за винятком свіжих овочів у зимовий та ранньовесняний періоди. У перспективі збільшення виробництва тепличних овочів може оптимально задовольнити зростаючий попит населення у цій продукції в несезон і дозволить отримувати вищу ціну від реалізації врожаю, розширити обсяги експортних поставок та імпортозаміщення [2, с. 43; 4, с. 60]. Так, економічно вигідними для

виращування у закритому ґрунті є огірки та помідори, що зумовлено високою врожайністю згаданих культур та популярністю серед населення. Однак поки що вона недостатня у вітчизняних теплицях порівняно із закордонними, що не дозволяє конкурувати з ними за рівнем цін [10, 11, 12].

Протягом останніх років спостерігається стабільність у споживанні овочів та баштанних - 160-165 кг на особу в рік, що практично відповідає встановленій раціональній нормі 161 кг. У найближчій перспективі в 2021 р. помітних змін цього показника не очікується - 164,9 кг на особу в рік. Варто зауважити, що серед країн світу найвищий попит на овочі в Китаї - 377 кг на особу в рік, Румунії - 196 кг та Білорусі - 171 кг (рис. 2).

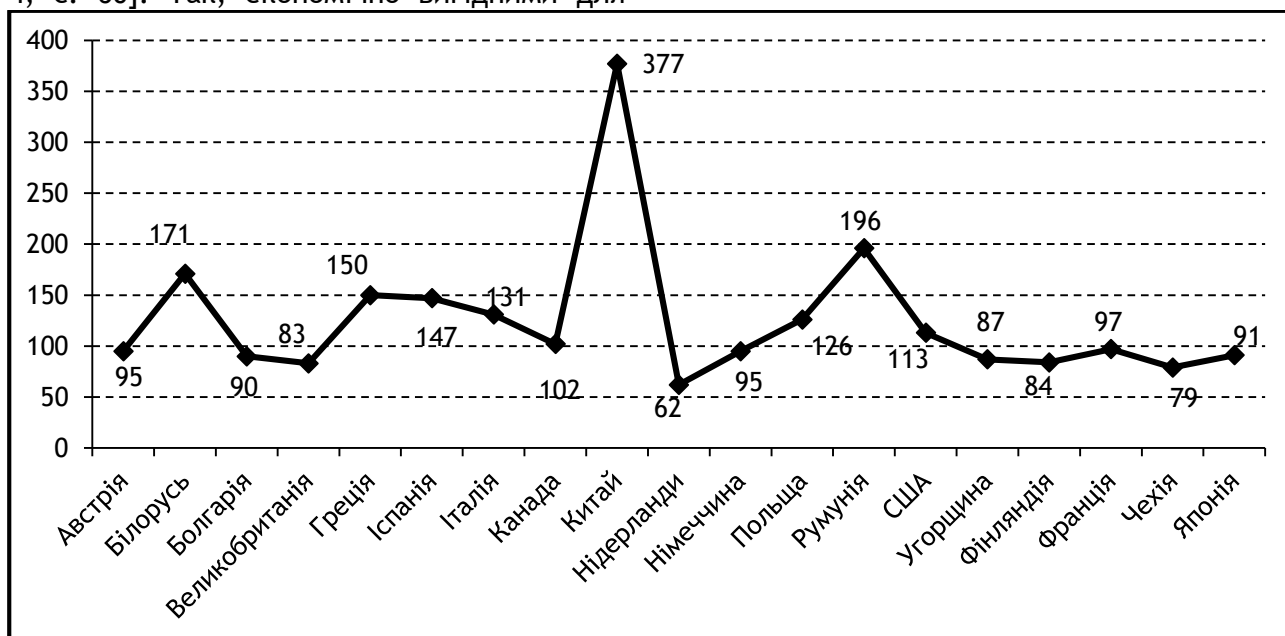

Рис. 2. Споживання овочів в окремих країнах світу в 2017 р., кг на особу в рік

Джерело: [9].

Окремі області України вже наблизилися до європейського рівня споживання овочів, зокрема жителі Полтавської, Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської, Дніпропетровської - 167-185 кг на особу в рік. Однак у кількох областях споживання менше від раціональної норми, зокрема в Хмельницькій, Волинській, Донецькій - 144-155 кг. Це пояснюється тим, що у центральних і південних областях вирощують овочі, попит на які вищий - помідори, солодкий перець, тоді як у поліських - моркву, столові буряки, капусту,

попит на які зазвичай менший. Загальний фонд споживання у 2019 р. дещо збільшився порівняно з 2015 р. і становив 6,9 млн т (табл. 2). Загальна пропозиція овочів і баштанних культур формується переважно за рахунок внутрішнього виробництва і запасів на початок року - разом це 97,8 % (14,4 млн т). У 2021 р. очікується лише незначне зростання загальної пропозиції та зменшення попиту через розширення експортних поставок до 435 тис. т.

2. Баланс овочів і баштанних культур, тис. т

Стаття балансу	Рік						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020 (за попередніми даними)	2021 (прогноз)
Загальна пропозиція	13860	13894	13683	13922	14429	14042	14435
Запаси на початок року	3973	3760	3833	3794	3872	4323	3795
Виробництво	9792	9998	9721	9940	10244	9469	10275
Імпорт	95	136	129	188	313	250	365
Загальний попит	10100	10061	9889	10050	10136	10247	10090
Продовольство	6890	6984	6783	6927	6924	6885	6910
Корми	1564	1548	1503	1525	1535	1550	1505
Насіння	110	110	109	112	111	112	110
Втрати	1203	1195	1050	1052	1252	1280	1130
Експорт	212	224	444	434	284	420	435
Запаси на кінець року	3760	3833	3794	3872	4323	3795	4345
Зміна запасів (на кінець року)	-213	73	-39	78	451	-528	550
Фонд споживання	6890	6984	6783	6927	6924	6885	6910
<i>Споживання з розрахунку на одну особу, кг</i>	<i>160,8</i>	<i>163,7</i>	<i>159,7</i>	<i>163,9</i>	<i>164,7</i>	<i>164,3</i>	<i>164,9</i>

Джерело: Розраховано за результатами досліджень автора, даними Державної служби статистики України [1, 3].

У структурі експорту свіжих овочів у 2016-2019 рр. найбільша частка припадала на цибулю і часник, капусту й помідори, зокрема в 2019 р. відповідно 14,9 %, 11,4 та 9,4 %, або 13,6 тис. т, 10,4 та 8,6 тис. т.

Обсяги експортних поставок значно зросли у 2017-2018 рр. за рахунок розширення вивезення свіжих бобових овочів. Вітчизняні овочі експортувалися переважно до Індії, Білорусі, Пакистану, Туреччини, Іспанії та інших країн. У 2016-2019 рр. основу експорту усіх овочів (свіжих та перероблених) становили овочі бобові сушені - 70-84 %, або 380,6-655,3 тис. тонн.

Стримуючим чинником розширення експорту овочів вітчизняного виробництва визнано, передусім, недостатні можливості для формування великих партій якісної та безпечної продукції, яка б відповідала міжнародним стандартам, у тому числі через нерозвинену інфраструктуру для зберігання продукції. Крім того, при експорті до країн Європейського Союзу виникають складнощі у виробників і експортерів овочів з питань дотримання фітосанітарних умов, впровадження в підприємствах з переробки овочевої продукції системи HACCP та інших вимог.

На овочі зберігається регіональна диференціація цін: вони нижчі в північно-західних областях (Волинська, Чернігівська, Житомирська, Рівненська), оскільки

сформувалися під впливом високого рівня пропозиції (сприятливі для цих культур природно-кліматичні умови, найбільша концентрація виробництва) та низького попиту (висока самозабезпеченість і недостатній рівень дохідності населення). Вищі ціни у промислових центрах (Дніпро, Запоріжжя, Ужгород, Одеса та ін.). Характерною особливістю індустриальних та південних регіонів, навпаки, вирізняється високий попит (дещо вища купівельна спроможність, низький рівень власного виробництва) та недостатня пропозиція (менш сприятливі умови вирощування, а відтак вища капіталомісткість, суттєвіші транспортні витрати на доставку).

Середні ціни реалізації овочів усіх видів сільськогосподарськими підприємствами у 2020 р. стосовно попереднього періоду знизилися, за винятком вересня (табл. 3). Це пояснюється проблемами зі збутом продукції через карантинні заходи, введені у країні. Виробники були змушені реалізовувати швидше й дешевше. Однак ціни відзначено вищими порівняно з 2015 р. за всіма місяцями, причому в січні (несезон продажу) - у 2 рази. У 2019 р., навпаки, практично за всіма місяцями спостерігалася тенденція до зростання цін порівняно з минулими роками.

3. Помісячна динаміка середніх цін реалізації овочів сільськогосподарськими підприємствами, грн за 1 т

Місяць	Рік						2020 р. до 2015 р., %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Січень	3158,4	8202,5	4701,2	6285,6	10914,2	6638,9	210,2
Лютий	4105,5	8719,1	5883,9	7406,4	11970,9	7432,8	181,0
Березень	5349,1	10143,2	7428,3	8470,5	13143,4	8149,1	152,3
Квітень	6861,3	11699,8	9801,8	10618,8	15052,6	9485,9	138,3
Травень	7996,5	11581,1	11250,5	11538,5	15891,9	10598,3	132,5
Червень	7806,0	11305,5	10906,5	11385,0	14623,5	11045,4	141,5
Липень	7512,5	10550,7	10657,3	10992,7	14033,6	11094,3	147,7
Серпень	4622,6	5957,1	5746,7	4996,0	6294,9	6444,0	139,4
Вересень	3496,5	4274,1	4058,0	4147,5	4422,7	4477,0	128,0
Жовтень	3552,4	3896,7	4073,5	4211,8	4426,8	4107,2	115,6
Листопад	3664,5	3931,7	4144,1	4314,4	4507,4	4183,5	114,2
Грудень	3903,4	3924,2	4136,1	4448,0	4497,0	4437,1	113,7
Грудень до січня, %	123,6	47,8	88,0	70,8	41,2	66,8	-

Джерело: [3].

За зниження врожаю тих чи інших овочевих культур ціни зростають, за перевиробництва, навпаки, знижуються, і виробники навіть не мають змоги відшкодувати виробничу собівартість. У 2020 р. у торговельній мережі підвищилися роздрібні ціни на овочі борщового набору на кінець травня в 1,1-2,0 раза порівняно з груднем 2019 р. Так, на цибулю ціна зросла на 93,5 % і досягла 17,34 грн/кг. Переважні обсяги цибулі (близько 85-90 %) вирощують господарства населення. Втрати цибулі від неналежних умов зберігання викликали зменшення загальної пропозиції на ринку, що й зумовило ріст цін. Станом на кінець грудня 2020 р., навпаки, спостерігалось здешевлення овочів нового урожаю порівняно з цим періодом 2019 р. Так, роздрібна ціна на картоплю становила 8,96 грн/кг (зниження на 33 %), капусту - 4,76 грн/кг (на 27,3 %), моркву - 6,00 грн/кг (збільшення на 7 %), на буряк - 5,39 грн/кг (зниження ціни на 21 %). На цибулю середня роздрібна ціна була на рівні 5,12 грн/кг (зниження у 1,8 раза).

Висновки. Для ринку овочів характерний високий рівень самозабезпеченості. Його місткість формується переважно за рахунок

вітчизняного виробництва. Серед причин, які стримують розвиток галузі овочівництва, слід виділити повільну переорієнтацію виробників на сучасні вимоги ринку, низький рівень їх економічних відносин та недостатньо оновлену матеріально-технічну базу підприємств, у тому числі і переробних. Необхідно активно запроваджувати у виробництво світові стандарти якості й безпечності продукції, розбудовувати сучасну ринкову інфраструктуру та систему маркетингу, зокрема створити дієву систему кооперації з виробництва, заготівлі та зберігання овочів, урізноманітнити асортимент і сортимент овочів з подальшим розвитком їх органічного виробництва. Необхідна підтримка держави як фінансова, так і законодавча у створенні привабливого інвестиційного середовища для подальшого розвитку галузі овочівництва з орієнтацією на ресурсо- й енергоощадну техніку і технологію. Вважаємо, що в найближчій перспективі суттєвого поступу вітчизняного ринку овочів очікувати не варто і, як у попередні роки, основна частка у формуванні товарної пропозиції належатиме господарствам населення.

Список бібліографічних посилань

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України / за ред. О. М. Прокопенко. Київ : Держстат, 2020. 60 с.
2. Галат Л. М. Особливості ринку свіжих овочів в Україні. *Агросвіт*. 2019. № 11. С. 35-44.
3. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 08.02.2021 р.).
4. Духницький Б. В., Новічков О. В., Полупан В. М. Ринок овочевих культур в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 56-60.

References

1. Prokopenko, O.M., et al. (2020). Balansy ta spozhyvania osnovnykh produktiv kharchuvannia naselenniam Ukrainy [Balances and consumption of basic food products by the population of Ukraine]. Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
2. Halat, L.M. (2019). Osoblyvosti rynku svizhych ovochiv v Ukraini [Features of the market of fresh vegetables in Ukraine]. *Ahrosvit*, 11, pp. 35-44. [In Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [The State Statistics Service of Ukraine]. Retrived from : <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

5. Захарчук О. В. Світовий ринок овочів та місце України. *Агросвіт*. 2018. № 3. С. 3-7.
6. Логоша Р. В. Особливості інноваційного розвитку галузі овочівництва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 25. С. 86-91.
7. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1333-р URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1333-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.02.2021 р.)
8. Сєвідова І. О., Лещенко Л. О. Стан, проблеми та перспективи розвитку овочівництва в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 12. С. 28-33.
9. Food and Agricultural Organization of the United Nations. URL : <http://www.fao.org/faostat/ru/#data> (дата звернення: 08.02.2021 р.).
10. Maack K., Goy A. I. Der Markt für ökologisches Gemüse: Strukturen und Entwicklungen. Hannover : Zentrum für Betriebswirtschaft im Gartenbau e. V., 2006. 102 s.
11. Hambrusch J., Quendler E. Obst- und Gemüsemarkt in Zahlen Ausgewählte Ergebnisse der Teilanalyse. Wien : Bundesanstalt für Agrarwirtschaft, 2006. 54 s.
12. Strohm K., Garming H., Dirksmeyer W. Entwicklung des Gemüsebaus in Deutschland von 2000 bis 2015: Anbauregionen, Betriebsstrukturen, Gemüsearten und Handel. Braunschweig : Thünen-Institut für Betriebswirtschaft, 2016. 150 s.
4. Duchnytskyi, B.V., Novichkov, O.V. & Polupan, V.M. (2017). Rynok ovochevykh kultur v Ukraini [Vegetable market in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 56-60. [In Ukrainian].
5. Zakharchuk, O.V. (2018). Svitovyi rynok ovochiv ta mistse Ukrainy [World vegetable market and place of Ukraine]. *Ahrosvit*, 3, pp. 3-7. [In Ukrainian].
6. Lohosha, R.V. (2017). Osoblyvosti innovaziinoho rozvytku haluzi ovochivnytstva [Features of innovative development of the vegetable industry]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya "Ekonomika i menedzhment"*, vol. 25, pp. 86-91. [In Ukrainian].
7. Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi prohramy rozvytku ovochivnytstva na period do 2025 roku : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.10.2020 r. # 1333-r [About approval of the Concept of the State target program of development of vegetable growing for the period till 2025: the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 21.10.2020, No. 1333-r]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1333-2020-%D1%80#Text> [In Ukrainian].
8. Sievidova, I.O. & Leshchenko, L.O. (2017). Stan, problem ta perspektyvy rozvytku ovochivnytstva v Ukraini [Status, problems and prospects of vegetable growing development in Ukraine]. *Investyzi : praktyka ta dosvid*, 12, pp. 28-33. [In Ukrainian].
9. Food and agricultural organization of the United Nations. Retrieved from : <http://www.fao.org/home/en> [In English].
10. Maack, K. & Goy, A.I. (2006). *Der Markt für ökologisches Gemüse: Strukturen und Entwicklungen*. Hannover : Zentrum für Betriebswirtschaft im Gartenbau e. V. [In German].
11. Hambrusch, J. & Quendler, E. (2006). *Obst- und Gemüsemarkt in Zahlen Ausgewählte Ergebnisse der Teilanalyse*. Wien : Bundesanstalt für Agrarwirtschaft [In German].
12. Strohm, K., Garming, H. & Dirksmeyer, W. (2016). *Entwicklung des Gemüsebaus in Deutschland von 2000 bis 2015: Anbauregionen, Betriebsstrukturen, Gemüsearten und Handel*. Braunschweig : Thünen-Institut für Betriebswirtschaft [In German].

Salo I. A. Vegetable market development in Ukraine

The purpose of the article is to research the current state and peculiarities of the vegetable market development and predict its conjuncture.

Research methods. The following methods were applied: analysis and synthesis, analytical generalizations; graphic - during analysis the vegetable production and selling, international trade; balance - during determining of the market balance of demand and supply, their changes and mutual influence; export and import provisions; statistical; extrapolation constructive and calculated - for market forecasting.

Research results. The problems of the vegetable market development were explored. The tendencies and peculiarities of its functioning established. The main market economic parameters were considered: production, consumption, price situation, international trade. The peculiarities of the structural changes of the export and import supplies were balance. The necessity of increasing the vegetable marketable supply during the winter-spring period was established as well as the causes restraining the vegetable growing industry development determined and the directions of its further progress.

Scientific novelty. The major parameters of the vegetable market development were substantiated from viewpoint of the necessity of the rational population requirements provision as well as of increasing the export potential and the vegetable growing industry further progress.

Practical significance. The research results should be used when forming the expedient program of the vegetable growing industry development for the long term period, directed, first of all, to the rational Ukraine's population provision with the vegetable products. Tabl.: 3. Figs.: 2. Refs.: 12.

Keywords: market; vegetables; production; consumption; price; export; imports.

Salo Inna Anatoliivna - doctor of economic sciences, senior research fellow, head of the department of pricing and agrarian market, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: inna_salo@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>

Сало И. А. Развитие рынка овощей в Украине

Цель статьи - исследовать текущее состояние и особенности развития отечественного рынка овощей, спрогнозировать его конъюнктуру.

Методика исследования. Использованы методы: анализа и синтеза, аналитических обобщений, графический - во время анализа производства и реализации овощей, внешней торговли; балансовый - в процессе определения рыночного равновесия спроса и предложения, их изменения и взаимовлияния, экспортных и импортных поставок; статистический, экстраполяции, конструктивно-расчетный - для прогнозирования рынка.

Результаты исследования. Определены проблемы развития отечественного рынка овощей. Выявлены тенденции и особенности его функционирования. Рассмотрены основные экономические параметры рынка - производство, потребление.

ние, ценовая ситуация, внешняя торговля. Раскрыты особенности структурных и географических изменений экспортно-импортных поставок. На основе сформированного баланса определен ожидаемый уровень потребительского обеспечения населения овощами и бахчевыми. Установлена необходимость увеличения отечественного товарного предложения овощей в зимне-весенний период. Выделены причины, которые сдерживают развитие отрасли овощеводства и направления её дальнейшего развития.

Элементы научной новизны. Обоснованы основные параметры развития отечественного рынка овощей с позиции необходимости рационального обеспечения потребностей населения, повышения экспортного потенциала и дальнейшего развития отрасли овощеводства.

Практическая значимость. Результаты исследований следует использовать при формировании целевой программы развития отрасли овощеводства на долгосрочный период, направленной прежде всего на рациональное обеспечение населения Украины овощной продукцией. Табл.: 3. Илл.: 2. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: рынок; овощи; производство; потребление; цена; экспорт; импорт.

Сало Инна Анатольевна - доктор экономических наук, старший научный сотрудник, заведующая отделом ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: inna_salo@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>

Стаття надійшла до редакції 18.01.2021 р.

Фахове рецензування: 22.01.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Сало І. А. Розвиток ринку овочів в Україні. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 41 — 48. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102041>

Salo, I.A. (2021). Rozvytok rynku ovochiv v Ukraini [Vegetable market development in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 41 — 48 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102041>

*

УДК 338.43:633.1

JEL Classification: Q11; Q13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102048>

С. Г. ЧЕРЕМИСІНА, докторка економічних наук, доцентка

Ринок зернових культур в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку

Мета статті - провести комплексний аналіз ринку зерна в Україні та обґрунтувати пріоритетні заходи щодо його подальшої стабілізації, підвищення конкурентоспроможності та росту ефективності функціонування.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано ряд методів: абстрактно-логічний - для формулювання висновків; порівняльного аналізу - для зіставлення показників та виявлення тенденцій їх зміни; табличний - для наочного зображення отриманих результатів дослідження; статистичний - при визначенні варіації обсягів виробництва зернових культур; розрахунково-конструктивний - для розробки балансів зернових культур та обґрунтування їх прогнозних показників; монографічний - при деталізації сучасного стану та проблем функціонування зернового ринку України; графічний - для ілюстрації кон'юнктурних тенденцій досліджуваного зернового ринку.

Результати дослідження. Виявлено тенденцію значного зростання виробництва та експорту зернових культур в Україні. Відзначено стійке нарощування пропозиції на ринку зерна, яка формується переважно за рахунок обсягів виробництва. Розроблено за комплексним аналізом експортних потоків на зерновому ринку України прогноз обсягів експорту зерна, а також прогнозний баланс зернових і зернобобових культур за основними видами. Проаналізовано цінову ситуацію на внутрішньому зерновому ринку по основних культурах, досліджено кон'юнктуру світового зернового ринку. Систематизовано пріоритетні заходи, що сприятимуть подальшому розвитку внутрішнього зернового ринку та зміцненню лідируючих позицій України на світовому зерновому ринку.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку методико-практичні аспекти щодо дослідження проблем зернового ринку та розробки напрямів стійкого розвитку зернового комплексу України.

© С. Г. Черемісіна, 2021

ние, ценовая ситуация, внешняя торговля. Раскрыты особенности структурных и географических изменений экспортно-импортных поставок. На основе сформированного баланса определен ожидаемый уровень потребительского обеспечения населения овощами и бахчевыми. Установлена необходимость увеличения отечественного товарного предложения овощей в зимне-весенний период. Выделены причины, которые сдерживают развитие отрасли овощеводства и направления её дальнейшего развития.

Элементы научной новизны. Обоснованы основные параметры развития отечественного рынка овощей с позиции необходимости рационального обеспечения потребностей населения, повышения экспортного потенциала и дальнейшего развития отрасли овощеводства.

Практическая значимость. Результаты исследований следует использовать при формировании целевой программы развития отрасли овощеводства на долгосрочный период, направленной прежде всего на рациональное обеспечение населения Украины овощной продукцией. Табл.: 3. Илл.: 2. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: рынок; овощи; производство; потребление; цена; экспорт; импорт.

Сало Инна Анатольевна - доктор экономических наук, старший научный сотрудник, заведующая отделом ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: inna_salo@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>

Стаття надійшла до редакції 18.01.2021 р.

Фахове рецензування: 22.01.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Сало І. А. Розвиток ринку овочів в Україні. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 41 — 48. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102041>

Salo, I.A. (2021). Rozvytok rynku ovochiv v Ukraini [Vegetable market development in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 41 — 48 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102041>

*

УДК 338.43:633.1

JEL Classification: Q11; Q13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102048>

С. Г. ЧЕРЕМИСІНА, докторка економічних наук, доцентка

Ринок зернових культур в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку

Мета статті - провести комплексний аналіз ринку зерна в Україні та обґрунтувати пріоритетні заходи щодо його подальшої стабілізації, підвищення конкурентоспроможності та росту ефективності функціонування.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано ряд методів: абстрактно-логічний - для формулювання висновків; порівняльного аналізу - для зіставлення показників та виявлення тенденцій їх зміни; табличний - для наочного зображення отриманих результатів дослідження; статистичний - при визначенні варіації обсягів виробництва зернових культур; розрахунково-конструктивний - для розробки балансів зернових культур та обґрунтування їх прогнозних показників; монографічний - при деталізації сучасного стану та проблем функціонування зернового ринку України; графічний - для ілюстрації кон'юнктурних тенденцій досліджуваного зернового ринку.

Результати дослідження. Виявлено тенденцію значного зростання виробництва та експорту зернових культур в Україні. Відзначено стійке нарощування пропозиції на ринку зерна, яка формується переважно за рахунок обсягів виробництва. Розроблено за комплексним аналізом експортних потоків на зерновому ринку України прогноз обсягів експорту зерна, а також прогнозний баланс зернових і зернобобових культур за основними видами. Проаналізовано цінову ситуацію на внутрішньому зерновому ринку по основних культурах, досліджено кон'юнктуру світового зернового ринку. Систематизовано пріоритетні заходи, що сприятимуть подальшому розвитку внутрішнього зернового ринку та зміцненню лідируючих позицій України на світовому зерновому ринку.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку методико-практичні аспекти щодо дослідження проблем зернового ринку та розробки напрямів стійкого розвитку зернового комплексу України.

Практична значущість. Вказані підходи та результати дослідження можуть бути використані органами державного і галузевого управління при організації моніторингу та розробки пріоритетних заходів щодо підвищення конкурентоспроможності вітчизняного зернового потенціалу на світових ринках. Табл.: 4. Рис.: 5. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: зерно; ринок зерна; кон'юнктура зернового ринку; виробництво; експорт; ціна; розвиток; ефективність.

Черемісіна Світлана Георгіївна - докторка економічних наук, доцентка, провідна наукова співробітниця відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

Постановка проблеми. Вирощування зернових культур формує особливу галузь сільського господарства, яка у свою чергу окреслює в сучасних умовах рівень розвитку аграрного сектору економіки України. Зерну належить пріоритетне місце у структурі базової сільськогосподарської продукції, що визначає продовольчу безпеку держави та гарантує її необхідний рівень.

Зазначимо, що темпи розвитку й рівень ефективності функціонування зернового ринку і його інфраструктури слугують важливими показниками дієвості аграрної політики та якості економічних реформ, що проводяться в країні. На нашу думку, ринок зерна посідає значення базової моделі розвитку для інших ринків сільськогосподарських культур, продуктів їх переробки, сировини та продовольства. Водночас проблему забезпечення населення продовольством вітчизняного виробництва визнано пріоритетним завданням і стратегічним напрямом економічної політики держави, спрямованим на забезпечення не тільки продовольчої, а національної безпеки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми і перспективи розвитку зернового ринку України були пріоритетними у вивченні для значної когорти вчених. Так, проблеми функціонування і перспективи розвитку ринку зерна в Україні знайшли відображення у наукових працях Н. Є. Голомші [1], С. М. Кваші [4], О. А. Козак [5], Ю. О. Лупенка [2], В. В. Лагодієнка [6], В. Я. Месель-Веселяка [7], М. М. Ільчука [9], О. М. Шпичака [11]. Серед одержаних результатів констатація необхідності стабілізації вітчизняного ринку зерна, а також пріоритетність держави в цих регуляторних процесах. Проте особливості функціонування зернового ринку України в умовах пандемії і світової кризи потребують подальшого аналізу та досліджень для успішної розробки дієвих організаційно-економічних заходів із стабілізації виробництва зерна й

підвищення ефективності вітчизняної зернової галузі.

Мета статті - провести комплексний аналіз ринку зерна в Україні та обґрунтувати пріоритетні заходи щодо його подальшої стабілізації, підвищення конкурентоспроможності та росту ефективності функціонування.

Методологія дослідження. У процесі дослідження використано ряд методів: абстрактно-логічний - для формулювання висновків; порівняльного аналізу - для зіставлення показників та виявлення тенденцій їх зміни; табличний - для наочного зображення отриманих результатів дослідження; статистичний - при визначенні варіації обсягів виробництва зернових культур; розрахунково-конструктивний - для розробки балансів зернових культур та обґрунтування їх прогнозних показників; монографічний - при деталізації сучасного стану та проблем функціонування зернового ринку України; графічний - для ілюстрації кон'юнктурних тенденцій досліджуваного зернового ринку.

Виклад основних результатів дослідження. Український аграрний ринок забезпечує збіжжям не лише 40-мільйонну Україну, а й ще 190 країн світу, при цьому залишається тенденція до зростання обсягів виробництва. Серед інших Україна вирізняється потужним потенціалом задля збільшення виробництва, якому сприятиме динамічно зростаючий попит на світових ринках. Якщо у 2001 р. Україна вирощувала 37,71 млн тонн зернових культур, то 2020 р. цей показник досягнув 62,53 млн тонн. І з кожним роком обсяги експортних поставок зерна зростають. Протягом останніх п'яти років Україна впевнено експортує понад 40 млн тонн, а у 2019/20 МР - показник перевершив 55 млн тонн зерна на рік.

За прогнозними оцінками USDA, у 2020/21 МР експорт зернових із України досягне 45,81 млн тонн за врожаєм 64,21 млн тонн, зокрема 24 млн тонн кукурудзи за врожаєм 29,5 млн тонн і 17,5 млн тонн пшениці за врожаєм 25,5 млн тонн. Зазначимо,

що Україна посіла друге місце в рейтингу світових експортерів зернових за обсягом сукупного експорту минулого 2019/2020 МР, зокрема 2-ге за обсягом постачання ячменю, 4-те - за кукурудзою, 5-те - за пшеницею. Частка України становить стабільно 13% загального світового виробництва кукурудзи, 3,6-3,7 - світового виробництва пшениці, 5,6 - виробництва ячменю, 2% - виробництва вівса.

Протягом останніх п'яти років (за винятком 2020 р.) Україна поступово та стійко нарощує показники збору врожаю зерна. У 2015 р. було зібрано 60,1 млн тонн, у 2017 р. - 61,9 млн т, у 2019 р. - 75,1 млн, у 2020 р. - 63,5 млн. тонн. Площі під зерновими культурами за період 2015-2020 рр. зросли на 2,5% і досягли 14,8 млн га (рис. 1).

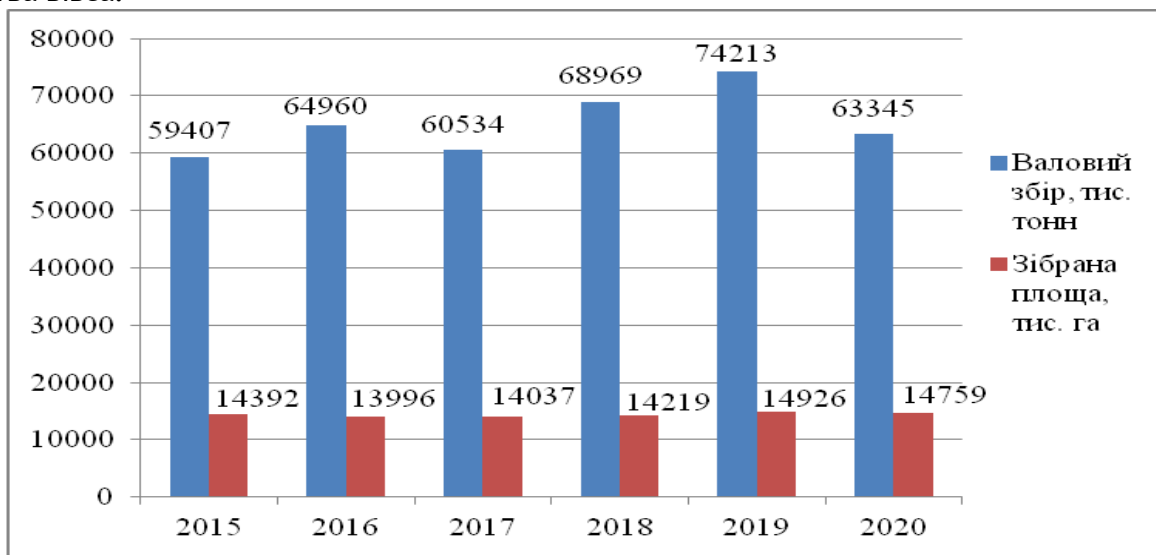

Рис. 1 Динаміка валового збору та зібраної площі зернових культур в Україні, 2015-2020 рр.

Джерело: сформовано за даними [8].

Найбільше зростання валового збору встановлено з кукурудзи (на 20,3%), жита - 19,6% та вівса - 9,5%. Виробництво пшениці у 2020 р. порівняно з 2015 р. скоротилося на 4,7%, ячменю - на 5,5, гречки - на 18,8%.

Середня урожайність пшениці становила 41,61 ц, урожайність ячменю підвищилася

порівняно з 2015 р. на 15,9 % до 34,2 ц, що дозволило зібрати урожай в обсязі майже 9 млн тонн. Урожайність кукурудзи підвищилася за аналізований період на 25,9% і досягла показника 71,9 ц, що на 8,3 % менше порівняно з попереднім роком, але на чверть вище від показника 2015 р. (рис. 2).

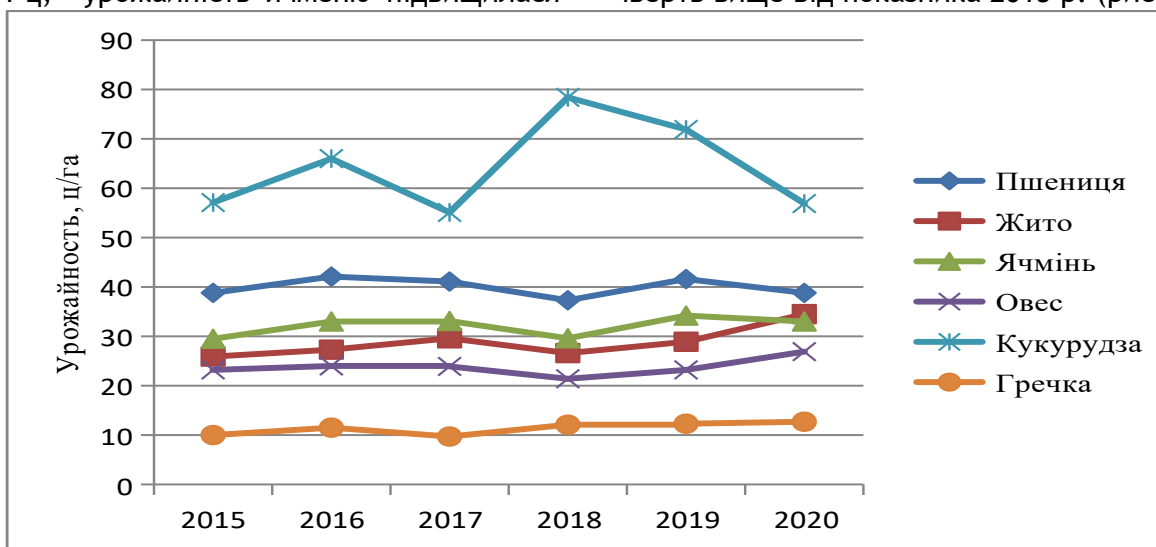

Рис. 2. Динаміка урожайності зернових культур в Україні у 2015-2020 рр., ц/га

Джерело: Сформовано за даними [8].

Найбільші площі під пшеницею зосереджені у Запорізькій, Одеській, Харківській та Дніпропетровській областях, під кукурудзою - в Полтавській, Вінницькій, Чернігівській, Черкаській, Сумській, Кіровоградській та Дніпропетровській, під ячменем - в Одеській, Миколаївській, Дніпропетровській, Запорізькій та Херсонській областях.

Протягом 2015-2020 рр. лідерами за урожайністю пшениці стали Сумська, Харківська, Тернопільська, Чернігівська, Хмельницька, Львівська, Полтавська, Івано-Франківська, Рівненська, Волинська, Черкаська та Вінницька області.

Оцінку ситуації на ринку зерна, відповідні висновки щодо стану продовольчого забезпечення населення, подальшого розвитку тваринницької галузі та переробної промисловості, забезпечення продовольчої безпеки країни дають можливість здійснити поточні та прогнозні баланси зерна (табл. 1).

Оцінку ситуації на ринку зерна, відповідні висновки щодо стану продовольчого забезпечення населення, подальшого розвитку тваринницької галузі та переробної промисловості, забезпечення продовольчої безпеки країни дають можливість здійснити поточні та прогнозні баланси зерна (табл. 1).

1. Баланс зернових і зернобобових культур за основними видами у 2018-2021 рр., тис. тонн

Стаття балансу	Зернові та зернобобові культури	У тому числі				
		пшениця	ячмінь	кукурудза	жито	інші види зерна
2018 р.						
Виробництво	70057	24606	7349	35801	335	2301
Зміна запасів (на кінець року)	5447	-1150	-165	6580	-7	182
Імпорт	280	73	34	41	0,4	132
Усього ресурсів	64890	25829	7548	29262	328	2251
Експорт	42940	16907	3612	21440	104	981
Витрачено на корм	11698	2150	2803	6318	5	427
Витрачено на сівбу	2232	1432	497	151	23	152
Втрати	1253	440	131	641	5	41
Переробка на нехарчові цілі	1157	140	440	545	4	32
Фонд споживання	5610	4760	65	167	187	618
2019 р.						
Виробництво	75143	28370	8917	35880	335	
Зміна запасів (на кінець року)	-4505	-922	518	-4076	-4	-21
Імпорт	291	77	28	36	3	147
Усього ресурсів	79939	29369	8427	39992	342	1809
Експорт	57925	20610	4177	32346	13	779
Витрачено на корм	11674	2022	3033	6018	5	596
Витрачено на сівбу	2224	1362	576	199	24	63
Втрати	1363	508	160	642	6	47
Переробка на нехарчові цілі	1283	217	421	628	5	12
Фонд споживання	5470	4650	60	159	289	312
2020 р.						
Виробництво	65010	25260	7823	29785	461	1681
Зміна запасів (на кінець року)	-6591	-2371	-590	-3098	-31	-501
Імпорт	210	20	20	30	2	138
Усього ресурсів	71811	27661	8433	32913	494	2310
Експорт	52044	18600	5046	27946	5	447
Витрачено на корм	9750	1750	2500	5200	0	300
Витрачено на сівбу	2123	1307	525	197	26	68
Втрати	1605	569	220	710	5	90
Переробка на нехарчові цілі	1270	225	405	617	7	16
Фонд споживання	5290	4400	40	140	250	200
Прогноз на 2021 р.						
Виробництво	70711	29154	8360	31085	515	1597
Зміна запасів (на кінець року)	600	2843	373	-2770	107	47
Імпорт	258	14	30	36	7	171
Усього ресурсів	70369	26325	8017	33891	415	1721

Експорт	47904	17500	3832	26003	67	502
Витрачено на корм	11444	2010	2910	5900	4	620
Витрачено на сівбу	2229	1350	580	205	26	68
Втрати	1492	470	170	750	7	95
Переробка на нехарчові цілі	1556	265	440	783	15	53
Фонд споживання	5744	4730	85	250	296	383

Джерело: Сформовано за даними [8].

Спостерігається нарощування пропозиції на ринку зерна, яка формується переважно за рахунок обсягів виробництва. У 2020 р. відбулося збільшення пропозиції на ринку до рівня 71,8 млн тонн, у 2021 р. очікується зниження її до 70,4 млн тонн. Використання зерна на продовольчі цілі має тенденцію до зменшення, що пояснюється скороченням чисельності населення та поліпшенням структури продовольчого споживання. Безумовно, найбільша питома вага у фонді споживання припадає на пшеницю (84%).

Розмір насіннєвого фонду за наведеними прогнозами зростає до 2229 тис. тонн, зокрема пшениці - до 1350 тис. тонн, ячменю - до 580 тис. тонн, кукурудзи - до 205 тис. тонн.

Витрати на промислову переробку прогноуються у розмірі 1556 тис. тонн, з яких майже 50% (783 тис. тонн) становитиме кукурудза.

У 2020/21 МР обсяг фуражного фонду буде на рівні 11,4 млн тонн. При цьому по видах зернових використання пшениці на корм худобі та птиці збільшиться на 14,9 %, ячменю - на 16,4%, кукурудзи - на 13,5%.

Внаслідок низької ємності внутрішнього ринку, зниження купівельної спроможності населення та збільшення обсягів пропозиції значно активізуються експортні потоки зерна. Про зміни свідчить динаміка експорту зернових культур без урахування продуктів їх переробки в Україні (табл. 2).

2. Динаміка експорту зернових культур з України за 2015/16-2020/21МР

Культура	Кількість, тис. тонн	Вартість, тис. дол. США	Ціна, дол. США/т	Культура	Кількість, тис. тонн	Вартість, тис. дол. США	Ціна, дол. США/т
2015/16 МР				2018/19 МР			
Усього	39006,2	6093468	156,2	Усього	49186,9	8587451	174,6
Пшениця	16927,8	2676471	158,1	Пшениця	15579,3	3010780	193,3
Ячмінь	4411,8	707079	160,3	Ячмінь	3560,2	686326	192,8
Кукурудза	17404,4	2668108	153,3	Кукурудза	29828,1	4846543	162,5
Рис	1,4	765	561,6	Рис	5,0	3252	656,6
Гречка	0,6	345,2	615,3	Гречка	1,0	390,8	407,8
Інші	260,1	40699,8	156,5	Інші	213,3	40159,2	188,3
2016/17 МР				2019/20 МР			
Усього	43913,4	6689593	152,3	Усього	56068,6	9611128	171,4
Пшениця	17533,4	2685758	153,2	Пшениця	20521,4	3728550	181,7
Ячмінь	5355,6	747330	139,5	Ячмінь	4984,4	838231	168,2
Кукурудза	20712,4	3208316	154,9	Кукурудза	30318,3	4985587	164,4
Рис	1,9	888	463,1	Рис	5,6	4195	749,4
Гречка	0,7	375,2	554,5	Гречка	0,6	259,1	456,8
Інші	309,4	2355780	7614,0	Інші	238,2	35344,9	148,4
2017/18 МР				2020/21 МР (станом на 1.01.2021 р.)			
Усього	39426,7	6367395	161,5	Усього	25775,4	4911769	190,6
Пшениця	17154,6	2832013	165,1	Пшениця	12491,9	2468966	197,6
Ячмінь	4289,3	641524,0	149,6	Ячмінь	3761,9	660111,6	175,5
Кукурудза	17770,3	2856959	160,8	Кукурудза	9405,9	1753424	186,4
Рис	1,4	1176	814,9	Рис	2,7	2300,1	851,9
Гречка	0,6	450,9	796,4	Гречка	0,2	161,2	806,0
Інші	210,4	1426571	6780,3	Інші	112,7	26806	237,9

Джерело: Розраховано за даними [8].

Обсяги експорту пшениці у 2019 р. зросли у 1,5 раза порівняно з 2015 р. і досягли 20 млн тонн. Найбільшими споживачами

вітчизняної пшениці протягом останніх років залишаються Єгипет, Бангладеш, Таїланд, Туреччина, Філіппіни, Туніс. На вказані

країни припадає понад 30 % загального обсягу експорту пшениці. Пріоритетні позиції за експортом ячменю з України утримує Саудівська Аравія (проте порівняно з 2015 р. згаданий показник знизився майже в 2 рази - від 2,45 до 1,18 млн тонн). Майже у 5 разів збільшився експорт ячменю до Туреччини - від 50 до 261 тис. тонн, Іспанію - в 2,2 рази (від 158 до 345 тис. тонн).

У 2019 р. Україна наростила обсяги експорту кукурудзи до 32,3 млн тонн, що в 1,7 рази перевищує рівень 2015 р. Найбільші обсяги кукурудзи було експортовано до Китаю, в Іспанію, Нідерланди, Туреччину, Німеччину. Обсяги експорту гречки незначні, з показником у середньому за період 2015-2019 рр. 0,9 тис. тонн. Стабільними імпортерами цієї продукції виступають Німеччина, Польща та Угорщина.

Від початку 2020/21 МР Україна продемонструвала значні успіхи в експорті зернових, що зумовлено, насамперед, ціновою конкурентоспроможністю вітчизняного зерна на світовому ринку. Експорт зернових культур

досягнув 21,3 млн тонн загальною вартістю 4 млрд дол. США. Станом на 1 грудня 2020 р. Україна експортувала 12 млн тонн пшениці, 5,6 млн тонн кукурудзи, 3,7 млн тонн ячменю. За наведеними прогнозами, обсяг експорту зерна в Україні у 2020/21 МР становитиме 48 млн тонн. Зокрема пшениці буде вивезено 19 млн тонн, ячменю - 4,3 млн тонн, кукурудзи - 18,0 млн тонн [10].

Протягом 2015-2019 рр. обсяги реалізації зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами збільшилися від 45,8 до 49,0 млн тонн, або на 7 %. Реалізація пшениці знизилася на 3,2% (від 17,6 млн тонн у 2015 р. до 17,1 млн тонн у 2019 р.). Дещо суттєвіше зменшення обсягів реалізації жита - від 188,4 тис. тонн у 2015 р. до 135,5 тис. тонн у 2019 р., або на 28,1%, та ячменю - від 3,8 до 3,2 млн тонн, або на 16%. Реалізація кукурудзи на зерно сільськогосподарськими підприємствами збільшилася на 18,% і досягла у 2019 р. 27,7 млн тонн порівняно із 23,3 млн тонн у 2015 р. (табл. 3).

3. Динаміка обсягів реалізації зернових культур, тис. тонн

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2019 р. до 2015 р., %
Усього	45830,2	37622,0	39319,7	42454,7	49019,1	107,0
Із них:						
пшениця	17630,7	16920,6	16903,0	16110,3	17061,8	96,8
жито	188,4	126,7	201,6	225,1	135,5	71,9
кукурудза на зерно	23311,0	15739,3	17250,8	22057,9	27696,8	118,8
ячмінь	3832,4	3871,9	3690,3	2969,2	3219,9	84,0

Джерело: Сформовано за даними [8].

За 11 міс. 2020 р. сільськогосподарські підприємства реалізували 87,1 млн тонн зернових, що на 12,9 % нижче відповідно до аналогічного періоду попереднього року. Подібна тенденція відзначена щодо реалізації пшениці та кукурудзи на зерно - зменшення на 8,2 і 19,7% відповідно. Обсяги реалізації ячменю та жита збільшилися порівняно з таким періодом 2019 р. на 13,9 і 11,2%.

Для ринку зерна у 2020 р. через значні обсяги пропозиції характерні сезонні зниження цін. Із початком сезону 2020/21 МР на фоні значного зниження врожаю на ринку пшениці відбувся достатньо значний ріст цін, причому вказана тенденція простежувалася протягом усього сезону, але починаючи з вересня 2020 р. темпи росту цін суттєво пришвидшилися. Так, у вересні 2020 р. ціна пшениці сягнула позначки 6600 грн/т, тоді як у грудні зросла до 7575 грн/т (порівняно з

березнем ціни підвищилися майже у 1,5 рази). Аналогічна цінова тенденція характерна і для ринку кукурудзи. Із січня по липень ціни зростали в середньому на 3% у місяць, у вересні ціна підвищилася на 17%, у жовтні - ще на 23%. На ринку ячменю такі ж тенденції: річний ріст цін на згадану зернову культуру сягнув 65%.

Середня ціна реалізації пшениці в Україні у 2020 р. становила 5017,5 грн/т, що у 1,8 рази перевершує рівень 2015 р. За найвищими цінами пшеницю реалізовували у Кіровоградській (5288,3 грн/т), Миколаївській (5252,3 грн/т), Одеській (5181,8 грн/т), Херсонській (5133,9 грн/т), Вінницькій (5109,5 грн/т) та Дніпропетровській (5044,5 грн/т) областях.

Закупівельні ціни на пшеницю у жовтні 2020 р. становили 7423 грн/т, що на 59,6 % більше порівняно з таким періодом 2019 р.

Протягом 2019/20 МР простежувалася чітка тенденція до щомісячного зростання цін у середньому на 1,2%, більш різкий ціновий ріст відбувся у вересні-жовтні 2020 р. (рис. 3).

Протягом досліджуваного періоду середня ціна реалізації 1 т кукурудзи зросла на 56,1 %

і у 2020 р. досягла 4668,6 грн за тонну. Різниця між максимальною й мінімальною ціною в областях сягала 1361,2 грн/т (найвища ціна - 5446,9 грн/т у Запорізькій, найнижча - 4085,7 грн/т у Луганській області).

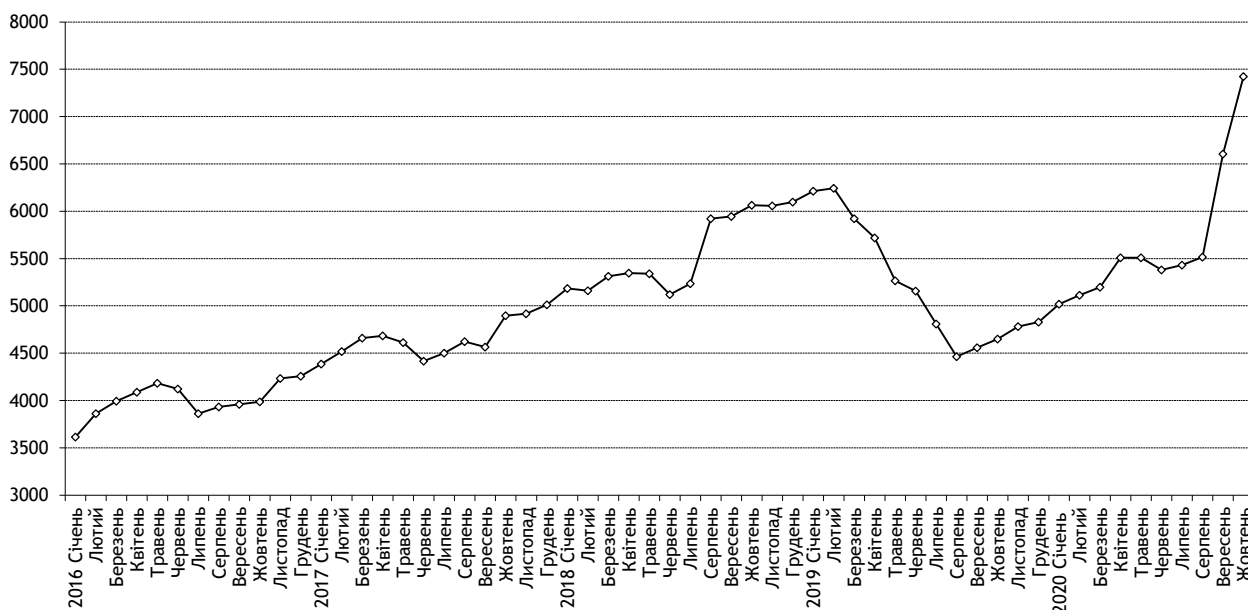

Рис. 3. Помісячні закупівельні ціни на пшеницю, грн за 1 т

Джерело: сформовано за даними [8].

Закупівельна ціна на кукурудзу протягом 2019/2020 МР зросла на 78,7% і у жовтні-листопаді 2020 р. вона досягла рівня

6804-7058 грн/т проти 3808 грн/ у жовтні 2019 р. (рис. 4).

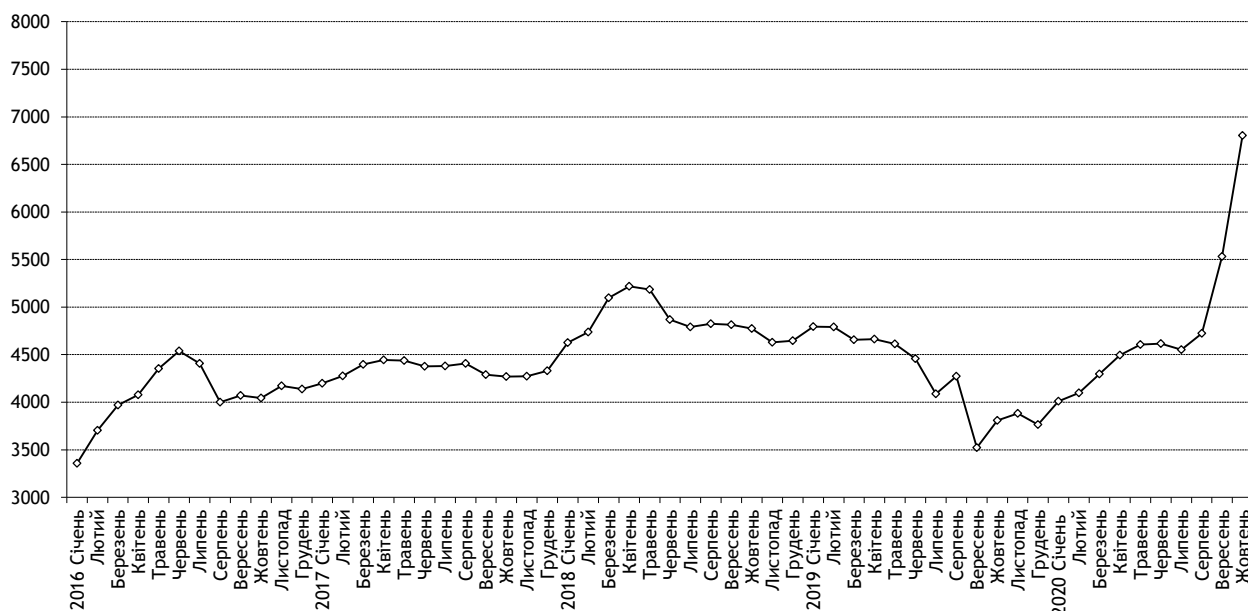

Рис. 4. Помісячні закупівельні ціни на кукурудзу, грн за 1 т

Джерело: Сформовано за даними [8].

Ціновий динаміці на ячмінь притаманна така сама тенденція як щодо пшениці та кукурудзи. Протягом 2019/20 МР ціна на яч-

мінь підвищилася в 1,5 рази - до 6345 грн/т у жовтні 2020 р. порівняно з 4078 грн/т в аналогічному періоді 2019 р. Середня ціна

реалізації збільшилася на 63,5 % - від 2661,5 грн/т у 2015-му до 4352,7 грн/т у 2020 р. За вищою ціною, ніж середня в Україні, у 2020 р. реалізували ячмінь у Київській (4552,3 грн/т), Хмельницькій (4545,0 грн/т), Одеській (4531,8 грн/т), Миколаївській (4517,5 грн/т) та Чернігівській (4508,5 грн/т) областях.

До кінця 2020/21 МР прогнозується зростання цін на пшеницю, яку спонукатиме загальна кон'юнктура зовнішніх ринків, стабільний попит на пшеницю, дедалі більший попит на кукурудзу та певний дефіцит пшениці на внутрішньому ринку.

Обсяг виробництва зернових у світі в 2020 р. був на рівні майже 2 744 млн тонн, що на 5,3% вище за такий 2015 р. Загальна світова пропозиція зерна досягла у 2019/20 МР 3540,4 млн тонн, що на 10,3% (або на 331,5 млн тонн) перевершує показник 2014/15 МР. Споживання збільшилося на 8,7% (216 млн тонн).

Обсяги світової торгівлі зерновими культурами відзначаються стійкою позитивною динамікою зростання. Так, у 2019/20 МР на світовому ринку було продано 440,1 млн тонн зерна, що на 16,8% перевищує рівень 2015 р. Зростання запасів на кінець року оцінюється у 108,2 млн тонн (або на 15,2%).

Глобальний показник співвідношення обсягів запасів і споживання зернових культур на світовому ринку досягнув рівня 29,7%.

Прогнозні обсяги виробництва зернових перевищують фактичний показник 2019/20 МР на 1,3% (або на 36,4 млн тонн). Зростання загальної пропозиції зерна прогнозується у розмірі 23,8 млн тонн (0,7%). Обсяг споживання зернових у світі у 2020/21 МР, згідно з прогнозами, досягне 2 761 млн тонн, що на 51,7 млн т більше, ніж у 2019/20 МР.

Прогноз ФАО щодо обсягу торгівлі зерновими у світі у 2020/21 МР був підвищений на 10,6 млн тонн, до 465,2 млн тонн, що на 25 млн тонн перевищує рекордний показник попереднього сезону. Очікується збільшення обсягів торгівлі всіма основними видами зернових [12].

За оновленим прогнозом, обсяг запасів зернових у світі становитиме 802 млн тонн, що на 64,3 млн тонн нижче грудневого рівня, на 17,8 млн тонн (2,2%) нижче рівня початку МР і стане найнижчим показником за останні п'ять років [12]. Як наслідок, співвідношення світових запасів зерна до споживання знизиться від 29,7 % у 2019/20 МР до 28,3 % у 2020/21 МР, досягнувши найнижчого рівня за останні сім років (табл. 4).

4. Кон'юнктура світового ринку зернових культур, млн тонн

Маркетинговий рік	Виробництво	Пропозиція	Споживання	Торгівля	Запаси на кінець періоду	Глобальний показник співвідношення обсягів запасів і споживання	Співвідношення запасів основних експортерів до їх використання
2013/14	2526,0	3084,2	2418,8	354,2	636,3	25,5	18,6
2014/15	2572,5	3208,9	2493,7	376,9	711,7	28,3	19,1
2015/16	2541,3	3253,1	2513,6	392,7	734,3	28,6	16,8
2016/17	2612,6	3346,8	2570,6	405,2	772,8	29,6	17,6
2017/18	2657,8	3430,6	2615,0	421,6	809,7	30,5	18,0
2018/19	2608,6	3418,3	2651,5	413,4	766,5	28,3	16,7
2019/20	2707,9	3540,4	2709,7	440,1	819,9	29,7	18,1
Прогноз 2020/21	2744,3	3564,2	2761,4	465,2	802,1	28,3	17,2

Джерело: [10].

На світовому ринку у 2020/21 МР збережеться високий рівень пропозиції зерна. USDA прогнозує валовий збір пшениці у світі на рекордному рівні - понад 773,4 млн тонн, що на 9,5 млн тонн більше, ніж у 2019/2020 МР. Одночасно USDA очікує, що світове споживання пшениці буде нижчим за валовий збір, що призведе до зростання кінцевих запасів цієї культури до рекордного рівня -

304,2 млн тонн (+4,1 млн тонн до показника 2019/20 МР). Також USDA прогнозує рекордний світовий урожай кукурудзи - понад 1134 млн тонн (+17,5 млн тонн). При цьому відомство очікує, що світове споживання кукурудзи буде більшим за валовий збір, що зумовить до зниження кінцевих запасів кукурудзи до шестирічного мінімуму - 286,5 млн тонн (-16,5 млн тонн). Валовий

збір ячменю збільшиться до 157,4 млн тонн (+0,8 млн тонн до минулого сезону), але зростання світового попиту очікується вищим за валовий збір. За цим прогнозується зниження кінцевих запасів ячменю до 19,8 млн тонн (-0,1 млн тонн) [13]. Також істотний вплив на кон'юнктуру ринку можуть виявити несприятливі агрометеорологічні умови: їх погіршення в ключових регіонах світу підтримуватиме ціни. На ринок матимуть вплив й умови зимівлі пшениці під урожаєм 2021 р. у Північній півкулі.

Низькі темпи зростання світової економіки (за попередньою оцінкою Світового банку в 2020 р. спад світової економіки становив 4,3%) продовжуватимуть впливати на ціни зернових культур у найближчі місяці. Фактором невизначеності варто вказати плани закупівлі зерна основними країнами-імпортерами, які на тлі зростання захворюваності COVID-19 можуть збільшити обсяги імпорту для створення страхових запасів зерна.

Подолання негативних наслідків, які різною мірою відчули майже всі країни світу у 2020 р., створило на міжнародних ринках сприятливу кон'юнктуру для виробників сировини, які отримали змогу продавати власну продукцію за вигідними цінами. У свою чергу, ключовим драйвером зростання цін виступає Китай, який поповнює втрачені продовольчі запаси після масового вимирання свиней через АЧС. Країна активно відновлює поголів'я свиней, закуповує для них корми, тим самим сприяючи ціновому зростанню.

Висновки. Зерновий ринок посідає пріоритетне місце у структурі національної економіки. Виробництво, переробка і експорт зернових культур слугує не тільки зростаючим джерелом грошових надходжень до державного бюджету, а й перспективною наявністю робочих місць для працевлаштування населення країни. У 2019/2020 МР Україна стала другою у світі як за фізичними, так і за фінансовими обсягами експорту зернових культур, встановлено рекорд за обсягами експорту зернових - 57,2 млн тонн. Незважаючи на прогнозоване зменшення врожаю у поточному році, за нашою країною залишаються лідерські позиції на світовому зерновому ринку. За прогнозами OECD-FAO, Україна до 2029 р. може збільшити виробництво зерна до 85 млн тонн, що забезпечить експортну пропозицію на рівні 68 млн тонн. Разом із тим досить переконливими видаються твердження про можливе досягнення виробництва зерна 100 млн тонн та експорту до 80 млн тонн.

Зазначимо, що за останнє десятиріччя Україна здобула лідируючих позицій у світі з постачання зернових, а експортний попит і надалі буде вагомим мотиваційним аспектом та основою розвитку вітчизняного ринку зернових культур [3]. Зростаюче світове споживання спонукатиме Україну до нарощування виробництва і пропозиції зерна. Подальшому розвитку внутрішнього зернового ринку та зміцненню лідируючих позицій на світовому ринку сприятимуть наступні пріоритетні заходи (рис. 5).

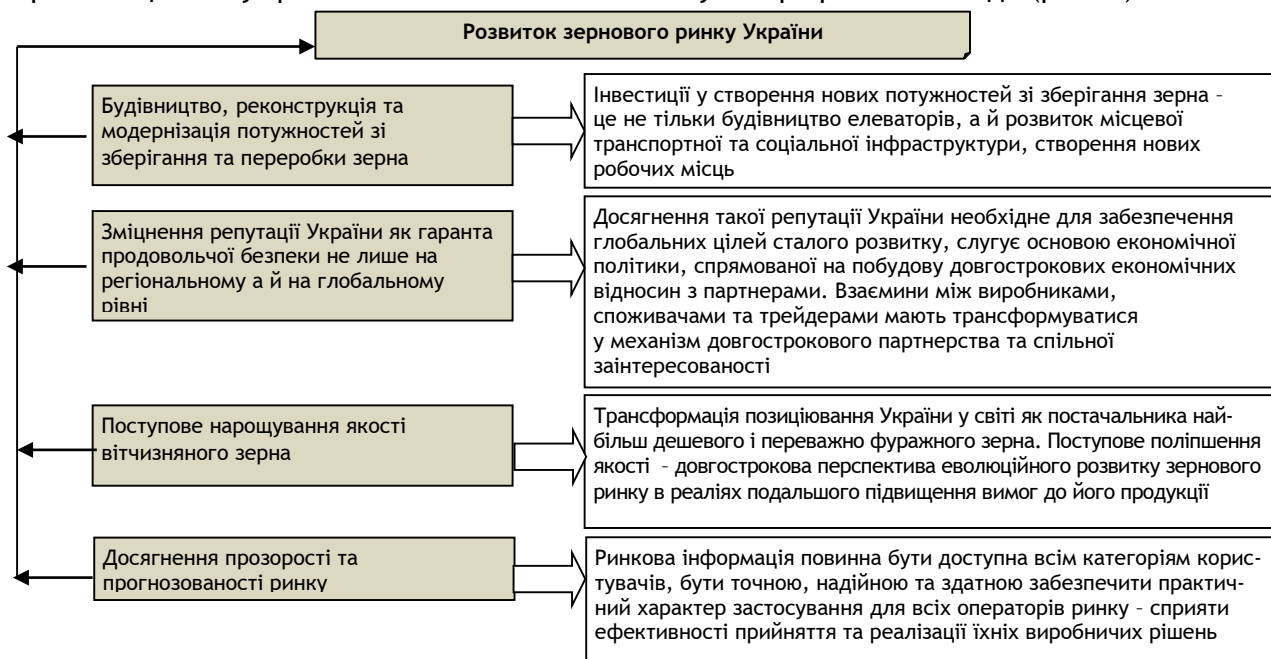

Рис. 5. Пріоритетні заходи, що сприятимуть розвитку зернового ринку України

Джерело: Розроблено автором.

При цьому розвиток вітчизняного зернового ринку потребує швидкої мінімізації невідповідності темпів розвитку зернового господарства і транспортно-логістичної інфраструктури. Необхідне встановлення чітких і прозорих «правил гри» на ринку, які здатні стимулювати здорову конкуренцію й залучення приватних інвестицій до розбудови об'єктів логістичної та транспортної інфраструктури. Також необхідне посилення державного контролю за тарифами використання залізничної інфраструктури, стимулювання залучення інвестицій в оновлення потужностей зі зберігання і перевалки зерна, автоматизацію транспортно-логістичних проце-

сів, що забезпечить поступове зростання ефективності функціонування вітчизняного ринку зерна.

Досягненню Україною лідируючих позицій на світовому зерновому ринку сприятиме комплексна та системна робота щодо підвищення конкурентоспроможності й поліпшення якості вітчизняного зерна, розвиток та активне впровадження принципів зернової логістики, активізація України в міжнародних організаціях (ФАО, Міжнародна зернова рада, Всесвітній комітет продовольчої безпеки), забезпечення прогнозованості, прозорості та простежуваності ринку.

Список бібліографічних посилань

1. Голомша Н. Є., Дзяди́кевич О. Я. Конкурентні переваги продукції зернової галузі на світовому ринку. *Економіка АПК*. 2017. № 11. С. 61-65.
2. Їмність внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства : монографія / О. М. Шпичак, Ю. О. Лупенко, В. М. Жук та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 186 с.
3. За кулісами мільйонів тонн експорту <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2021/02/18/671144/> (дата звернення: 19.03.2021).
4. Кваша С. М., Ільчук М. М., Коновал І. А. Економічне обґрунтування програми виробництва зерна пшениці в Україні. *Економіка АПК*. 2013. №3. С. 16-24.
5. Козак О. А., Грищенко О. Ю. Розвиток зернової галузі України на сучасному етапі. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 38-47.
6. Лагодієнко В. В., Богданов О. О., Лагодієнко В. В. Місце та роль України на світовому ринку пшениці. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. № 3. С. 297-308.
7. Месель-Веселяк В. Я. Виробництво зернових культур в Україні: потенційні можливості. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 5-14.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 2.03.2021).
9. Розвиток ринку зерна в Україні та його стабілізація / Ільчук М. М., Коновал І. А., Барановська О. Д., Євтушенко В. Д. *Економіка АПК*. 2019. № 4. С. 29-38.
10. Сайт Міністерства економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL : <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=64f0528b-6e09-484d-8a40-38006a75f33b&title=Zhniva2020-VUkrainiVzheZibranoMaizhe62-5-MlnTonnZern> (дата звернення: 22.03.2021).
11. Шпичак О. М. Потенціал ринку зерна в Україні: проблеми та перспективи. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 83-91.
12. FAO Cereal Supply and Demand Brief. URL : <http://www.fao.org/worldfoodsituation/csdb/en/> (дата звернення: 12.03.2021).
13. USDA United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service URL : <https://www.fas.usda.gov/regions/ukraine> (дата звернення: 14.03.2021).

References

1. Holomsha, N.Ye. & Dziadykevych, O.Ya. (2017). Konkurentni perevahy produktii zernovoi haluzi na svitovomu rynku [Competitive advantages of grain products on the world market]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 61-65. [In Ukrainian].
2. Shpychak, O.M., Lupenko, Yu.O., Zhuk, V.M., et al. (2013). Yemnist vnutrishnogo spozhyvchoho rynku silskohospodarskoi produktii ta prodovolstva : monohrafiia [Capacity of the domestic consumer market of agricultural products and food : monograph], Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
3. Za kulisami millionov tonn jeksporta [Behind the scenes of millions of tons of exports]. Retrieved from : <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2021/02/18/671144/> [In Russian].
4. Kvasha, S.M., Ilchuk, M.M. & Konoval, I.A. (2013). Ekonomichne obgruntuvannia prohramy vyrobnytstva zerna pshenytsi v Ukraini [Economic substantiation of the wheat grain production program in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 16-24. [In Ukrainian].
5. Kozak, O.A. & Hryshchenko, O.Yu. (2016). Rozvytok zernovoi haluzi Ukrainy na suchasnomu etapi [Development of the grain industry of Ukraine at the present stage]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 38-47. [In Ukrainian].
6. Lahodienko, V.V., Bohdanov, O.O. & Lahodienko, V.V. (2019). Mistse ta rol Ukrainy na svitovomu rynku pshenytsi [Ukraine's place and role in the world wheat market]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, 3, pp. 297-308. [In Ukrainian].
7. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2018). Vyrobnystvo zernovykh kultur v Ukraini: potentsiini mozhlyvosti [Cereal production in Ukraine: potential opportunities]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 5-14. [In Ukrainian].
8. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky [Ukraine Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
9. Ilchuk, M.M., Konoval, I.A., Baranovska, O.D. & Yevtushenko, V.D. (2019). Rozvytok rynku zerna v Ukraini ta yoho stabilizatsiia [Development of the grain market in Ukraine and its stabilization], *Ekonomika APK*, 4, pp. 29-38. [In Ukrainian].
10. Sait Ministerstva ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy [Website of the Ministry of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine]. Retrieved from : <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=64f0528b-6e09-484d-8a40-38006a75f33b&title=Zhniva2020-VUkrainiVzheZibranoMaizhe62-5-MlnTonnZern> [In Ukrainian].
11. Shpychak, O.M. (2014). Potentsial rynku zerna v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Grain market potential in Ukraine: problems and prospects]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 83-91. [In Ukrainian].
12. FAO Cereal Supply and Demand Brief. (2021). Retrieved from : <http://www.fao.org/worldfoodsituation/csdb/en/> [In English].
13. USDA United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service (2021). Retrieved from : <https://www.fas.usda.gov/regions/ukraine> [In English].

The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the grain market of Ukraine and justify priority measures for its further stabilization, increase competitiveness and increase efficiency.

Research methods. In the process of research a number of methods were used: abstract-logical - to formulate conclusions; comparative analysis - to compare indicators and identify trends in their change; tabular - for a visual representation of the results of the study; statistical - in determining the variation in the volume of grain production; calculation and design - to develop balances of cereals and justify their forecast indicators; monographic - detailing the current state and problems of the grain market of Ukraine; graphic - to illustrate market trends in the studied grain market.

Research results. The tendency of significant growth of production and export of grain crops in Ukraine is revealed. It is investigated that there is a steady increase in supply in the grain market, which is formed mainly due to production volumes. The result of a comprehensive analysis of export flows in the grain market of Ukraine is a developed forecast of grain exports. The forecast balance of grain and leguminous crops by main types has been developed. The price situation on the domestic grain market in terms of major crops is analyzed and the world grain market situation is studied. Priority measures have been systematized that will contribute to the further development of the domestic grain market and the strengthening of Ukraine's leading position in the world grain market.

Scientific novelty. Methodological and practical aspects of studying the problems of the grain market and developing directions for sustainable development of the grain complex of Ukraine have been further developed.

Practical significance. These approaches and research results can be used by public and sectoral authorities in the organization of monitoring and development of priority measures to increase the competitiveness of domestic grain potential in world markets. Tabl.: 4. Figs.: 5. Refs.: 13.

Keywords: grain; grain market; grain market conjuncture; production; exports; price; development; efficiency.

Cheremisina Svitlana Heorhiivna - doctor of economic sciences, associate professor (docent), leading research fellow of the department of pricing and agrarian market, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

Черемисина С. Г. Рынок зерновых культур в Украине: анализ современного состояния и перспективы развития

Цель статьи - провести комплексный анализ рынка зерна в Украине и обосновать приоритетные меры по его дальнейшей стабилизации, повышению конкурентоспособности и роста эффективности функционирования.

Методика исследования. В процессе исследования использован ряд методов: абстрактно-логический - для формулировки выводов; сравнительного анализа - для сопоставления показателей и выявления тенденций их изменения; табличный - для наглядного изображения полученных результатов исследования; статистический - при определении вариации объемов производства зерновых культур; расчетно-конструктивный - для разработки балансов зерновых культур и обоснования их прогнозных показателей; монографический - при детализации современного состояния и проблем функционирования зернового рынка Украины; графический - для иллюстрации конъюнктурных тенденций исследуемого зернового рынка.

Результаты исследования. Выявлена тенденция значительного роста производства и экспорта зерновых культур в Украине. Отмечено устойчивое наращивание предложения на рынке зерна, которое формируется в основном за счет объемов производства. Разработан по комплексному анализу экспортных потоков на зерновом рынке Украины прогноз объемов экспорта зерна, а также прогнозный баланс зерновых и зернобобовых культур по основным видам. Проанализирована ценовая ситуация на внутреннем зерновом рынке по основным культурам, исследована конъюнктура мирового зернового рынка. Систематизированы приоритетные меры, способствующие дальнейшему развитию внутреннего зернового рынка и укреплению лидирующих позиций Украины на мировом зерновом рынке.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие методико-практические аспекты по исследованию проблем зернового рынка и разработка направлений устойчивого развития зернового комплекса Украины.

Практическая значимость. Указанные подходы и результаты исследования могут быть использованы органами государственного и отраслевого управления при организации мониторинга и разработке приоритетных мер по повышению конкурентоспособности отечественного зернового потенциала на мировых рынках. Табл.: 4. Илл.: 5. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: зерно; рынок зерна; конъюнктура зернового рынка; производство; экспорт; цена; развитие; эффективность.

Черемисина Светлана Георгиевна - доктор экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

Стаття надійшла до редакції 04.02.2021 р.

Фахове рецензування: 10.02.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Черемісіна С. Г. Ринок зернових культур в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 48 – 58. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102048>

Cheremisina, S.H. (2021). Rynok zernovykh kultur v Ukraini: analiz suchasnoho stanu ta perspektyvy rozvytku [Grain market in Ukraine: analysis of the current state and development prospects]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 48 – 58 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102048>

* * *

УДК 657-044.922

JEL Classification: B49

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102059>

*С. В. БАРДАШ, доктор економічних наук, професор
Н. П. КУЗИК, кандидатка економічних наук, доцентка*

Ідентифікація відмінностей бухгалтерського обліку як галузі наукових знань та практичної діяльності: основа трансформаційних перетворень

Мета статті - довести існування сутнісних відмінностей між елементами системи бухгалтерського обліку як науки і практичної діяльності й визначити елементи облікової теорії для констатації появи нових теорій та ідентифікації розвитку бухгалтерського обліку як галузі наукових знань.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано методи, що притаманні сучасній філософії науки: діалектичний підхід (для розкриття сутності бухгалтерського обліку як галузі знань та практичної діяльності) у поєднанні з історіографічним (при дослідженні системи наукових знань у наукових колах щодо варіативності теорій бухгалтерського обліку) та порівняльно-аналітичними методами (для визначення елементів системи бухгалтерського обліку у науковому, теоретичному та практичному аспектах, побудови інтегрованої системи, а також розкриття взаємозв'язків між окремими елементами та її підсистемами).

Результати дослідження. Обґрунтовано доцільність виділення елементів системи бухгалтерського обліку як наукового пізнання, а також елементів системи бухгалтерського обліку як виду практичної діяльності та уточнено їх сутність. Доведено, що теорія бухгалтерського обліку може бути визнана новою за наявності фактичної, а не уявної зміни інформаційних запитів, яка зумовлюватиме появу нової або нових концепцій бухгалтерського обліку, в результаті чого відбуватиметься трансформація теорії бухгалтерського обліку.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо оцінки загального генезису бухгалтерського обліку як системи наукових знань. Напрямок та аргументація полеміки щодо її неминучої трансформації надає підстави стверджувати, що облікова наука, як і інші обліково-аналітичні науки, можуть мати дві теорії і більше. Закладено фундаментальні основи стосовно доповнення інтегрованого об'єкта обліку, що передбачає у подальшому уточнення його мети, виокремлення нових завдань, принципів, методу й методики обліку.

Практична значущість. Полягає у визначенні траєкторії розвитку бухгалтерського обліку як галузі наукових знань та подальшому використанні системи нових наукових знань для розв'язання проблем практики ведення обліку. Рис.: 1. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: наука; теорія; бухгалтерський облік; система бухгалтерського обліку; теорія бухгалтерського обліку; облікова практика.

Бардаш Сергій Володимирович - доктор економічних наук, професор, професор кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу і консалтингу, Національний університет біоресурсів і природокористування України (03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони 11)

E-mail: serg.bardash@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5711-5229>

Кузик Наталія Петрівна - кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри обліку та оподаткування, Національний університет біоресурсів і природокористування України (03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11)

E-mail: kn0378@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5042-8759>

Постановка проблеми. В умовах посилення цивілізаційних викликів, спричинених незбалансованістю компонент соціально-економічного та екологічного розвитку вагомого значення набуває визначення траєкторії розвитку бухгалтерського обліку як

галузі наукових знань та подальше використання системи нових наукових знань для розв'язання проблем практики ведення обліку.

Активність наукового співтовариства в частині розвитку бухгалтерського обліку як науки виступає рефлексією на актуальні інформаційні запити учасників відносин у

© С. В. Бардаш, Н. П. Кузик, 2021

сфері господарювання як регуляторів таких відносин, так і безпосередньо суб'єктів господарювання. Першопричина такої реакції полягає у неможливості розв'язання актуальних проблем інформаційного забезпечення розвитку економічних суб'єктів за допомогою існуючої системи наукових знань у галузі бухгалтерського обліку.

Наразі все частіше у наукових колах постає питання щодо перспектив розвитку бухгалтерського обліку як галузі наукових знань. Однією з проблем, що потребують негайного вирішення, вирізняється пошук не лише шляхів розширення системи наукових знань, що формують фундаментальні основи теоретичного базису бухгалтерського обліку, але й їх систематизації. Це свідчить, що частиною раніше не вирішеної проблеми є з'ясування умов трансформації та змісту нових теорій бухгалтерського обліку, що визначатимуть перспективи як подальших наукових досліджень, так і місце бухгалтерського обліку в системі наукових дисциплін.

Певний парадокс становить той факт, що приріст наукової новизни на кілька порядків більший, ніж відповідна трансформація практики бухгалтерського обліку, принаймні в Україні.

Розв'язати поставлене завдання можливо завдяки усвідомленню та подальшому встановленню суттєвих ознак бухгалтерського обліку як науки та практичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові публікації, зосереджені на проблемах розвитку бухгалтерського обліку як галузі наукових знань, а також результати захищених докторських дисертацій за спеціальністю 08.00.09 - бухгалтерський облік, аналіз і аудит (за видами економічної діяльності) свідчать, що чинна теорія бухгалтерського обліку як базова складова системи наукових знань вимагає перегляду. На необхідному перегляді системи наукових знань бухгалтерського обліку, накопиченні нерозв'язаних проблем його теорії у своїх працях неодноразово акцентували увагу професори М. Пушкар, С. Голов, Ф. Бутинець, В. Жук, С. Легенчук та ін.

Зокрема, С. Легенчук стверджує, що: «На сьогоднішній день бухгалтерський облік не визнається академічною дисципліною ні в зарубіжних країнах, ні в Україні, внаслідок чого необхідним є підвищення наукового статусу бухгалтерського обліку. Однак серед вчених відсутня загальна концепція

стосовно шляхів та способів такого підвищення» [12, с. 324].

Так, на думку В. Жука, майбутнє бухгалтерського обліку як галузі наукових знань безпосередньо пов'язано з інституціональною теорією бухгалтерського обліку та парадигмою бухгалтерського обліку економіки гармонійного сталого розвитку [7].

У межах пошуку напряму розвитку бухгалтерського обліку як галузі наукових знань С. Голов:

- обґрунтовує формування нової парадигми - парадигми глобального обліку [4, с. 453], про те як зміниться теорія бухгалтерського обліку та чи при цьому постане проблема формування нової теорії бухгалтерського обліку автор не зазначає;

- визначає альтернативи подальшого розвитку теорії обліку: 1) створення нової теорії обліку (еккаунтингу) на основі досягнень у галузі кібернетики, інформатики, системотехніки, наукового менеджменту тощо; 2) створення нової теорії бухгалтерського обліку на основі систематизації облікових теорій та метатеорії [3, с. 22];

- обґрунтовує безпідставність критики сформованої автором теорії багатоцільового бухгалтерського обліку [2];

- зазначає, що сучасна теорія бухгалтерського обліку не може ґрунтуватися на економічних теоріях. Економічні (зокрема інституціональні) та інші (психологічні, обмеження систем тощо) теорії є інструментами дослідження і вдосконалення теорії і практики бухгалтерського обліку [5, с. 8].

Наразі варто визнати, що на даний час триває певна дискусія щодо визначення парадигми бухгалтерського обліку, концептуального розвитку та потенціалу його трансформації за рахунок розробки нових теорій, дослідження нових об'єктів бухгалтерського обліку, або розв'язання нових цілей та завдань, які ставляться суспільством перед бухгалтерським обліком [1].

Зокрема, лише протягом 2016-2019 рр. вітчизняними дослідниками бухгалтерський облік як наука був збагачений новими науковими знаннями, в складі яких:

- теоретико-методологічна конструкція системи бухгалтерського обліку як інформаційної основи управління економіко-екологічною безпекою підприємства; організаційно-методологічні положення бухгалтерського обліку економіко-екологічних наслідків надзвичайних ситуацій [6, с. 4];

- напрями трансформації теорії, методології й організації бухгалтерського обліку для підприємств е-бізнесу; методологічні підходи до прогнозування розвитку бухгалтерського обліку із використанням світоглядної концепції глобального детермінізму [11, с. 5-6];

- методологія бухгалтерського обліку ренти [10, с. 3];

- методичний підхід до бухгалтерського обліку специфічних об'єктів мережевих структур; теоретико-метрологічні засади бухгалтерського обліку специфічних активів [18, с. 4-5]

- концепція бухгалтерського обліку венчурного фінансування [16, с. 5];

- концепція розвитку бухгалтерського обліку в умовах розбудови економіки України на інвестиційно-інноваційних засадах, цифровізації та глобалізації суспільних відносин [10, с. 3];

- теоретико-методологічні положення бухгалтерського обліку земельних квазі-активів; теоретичні положення бухгалтерського обліку земельних активів та прав на них на основі неоінституційної теорії; цілісна система оцінки земельних активів та земельних квазі-активів [14, с. 5].

Завершуючи огляд останніх наукових досліджень вважаємо за доцільне відзначити, що досягти приросту наукових знань у галузі бухгалтерського обліку з часом все складніше, особливо в частині розвитку його теорії і методології. За приклад цього слугують такі наукові результати, що одержані уперше стосовно теорії і методології бухгалтерського обліку, як: теоретико-методологічні засади оцінки якості фінансової звітності ...; модель розвитку системи організації обліку на основі концепції ощадливості, ...; поняття якісної характеристики корисної фінансової інформації, ... [15, с. 4-5].

Серед останніх публікацій заслуговує на увагу й стаття В. Жука та інших [8], в якій актуалізується доцільність перегляду предмета бухгалтерського обліку. Автори статті зазначають, що «На відміну від колег-практиків, які не тільки освоїли нові технології, а й професійну громадську активність, їх колеги-вчені залишаються на старих теоретичних уявленнях та не використовують в науковому світі наступальності «бухгалтерського імперіалізму»» [8, с. 37].

Підводячи підсумок огляду окремих останніх наукових досліджень слід звернути

увагу на те, що бухгалтерський облік як галузь наукових знань розвивається в Україні за двома сценаріями:

1) на основі світогляду, сформованому на аспектах наукової концепції теорії бухгалтерського обліку радянської доби;

2) на основі радикальних змін, що:

- зумовлені тотальною імплементацією досягнень західної облікової науки;

- поєднують досягнення суміжних з бухгалтерським обліком наук, зокрема менеджментом, контролінгом тощо.

Зважаючи на це тим, хто імплементує здобутки західної облікової науки та практики у вітчизняний науковий простір, іноді вкрай складно доводити новизну, адже вони мають бути новими не лише для вітчизняної науки, а й для світового наукового співтовариства. Також майже відсутні спроби гармонізувати такі нові наукові знання з існуючою системою наукових знань, що формує вітчизняну облікову парадигму.

Мета статті - довести існування сутнісних відмінностей між елементами системи бухгалтерського обліку як науки і практичної діяльності й визначити елементи облікової теорії для констатації появи нових теорій та ідентифікації розвитку бухгалтерського обліку як галузі наукових знань.

Методологія дослідження. За теоретичну і методологічну основу дослідження слугував діалектичний підхід у поєднанні з історіографічним та порівняльно-аналітичним методами, що притаманні сучасній філософії науки.

Виклад основних результатів дослідження. Питання побудови бухгалтерських наукових теорій, як і їх верифікації, в англо-американській літературі почали досліджувати не так давно, що зумовлює недостатню розробленість згаданого питання. Як зазначав у 1970 р. проф. Р. Стерлінг [18, с. 444], існує дуже багато питань стосовно шляхів побудови теорій бухгалтерського обліку, що особливо пов'язано з недостатнім розуміння процесу їх побудови. Вітчизняними дослідниками подібні питання взагалі майже не розглядаються, що зумовлено: фрагментарністю та недостатністю досліджень у сфері бухгалтерського теоретичного знання; превалюванням пострадянського підходу до розуміння теорії бухгалтерського обліку; переконанням у тому, що має існувати єдина облікова теорія [1].

Весь період існування бухгалтерського обліку, починаючи з визнання останнього

необхідною практичною діяльністю та завершуючи його визнанням як галузі наукових знань, супроводжувався певними трансформаціями, переважна більшість яких мала прогресивний характер, зокрема це стосується:

- відображення нових активів, форм розрахунків тощо, удосконалення планів рахунків бухгалтерського обліку;
- проведення активного наукового пошуку відповідей на елементний склад методу бухгалтерського обліку, визначення його головних (базових/основних) принципів;
- розробки та застосування нових форм обліку, нових форм бухгалтерської звітності.

Варто зазначити, що розвиток суспільних відносин, теорії права, економічних відносин зумовив появу різних течій розвитку бухгалтерського обліку як галузі наукових знань.

Становлення бухгалтерського обліку як галузі наукових знань набуло логічної завершеності в останній чверті ХХ ст. завдяки дослідженням професорів Р. Рашитова, В. Палія, Я. Соколова, М. Чумаченка, В. Сопка, М. Кутера, Г. Кірейцева, О. Бородкіна, З. Гуцайлук та ін. Однак наукова полеміка щодо змісту теорії бухгалтерського обліку та можливості одночасного існування мультиваріантності теорії бухгалтерського обліку тривають й досі [1, с. 9].

Преважна більшість дослідників із пострадянських країн поступово усвідомлює, що бухгалтерський облік як галузь наукових знань повинен містити в собі окремі теорії, концепції можливого розвитку практики бухгалтерського обліку за різних умов та сценаріїв соціально-економічного та екологічного розвитку макроекономічної системи.

На початку ІІІ тисячоліття, завдяки дослідженням професорів С. Голова, Л. Нападовської, О. Петрука, С. Свірко, В. Жука, С. Легенчука, М. Пушкаря та інших, бухгалтерський облік почав змінюватися у бік посилення міждисциплінарних зв'язків, адже окрім мікроекономіки, економічної статистики, економіки підприємств, фінансів підприємств, економічної кібернетики, фінансового менеджменту, наукові пошуки почали здійснюватися із залученням понятійного апарату економічної психології, економічної деонтології, ризикології, економічної соціології, господарського, фінансового та податкового права, економічної кримінології тощо. Зазначений напрям змін зумовлений пошуком відповідей на швидку, іноді майже непередбачувану зміну навколишнього

економічного середовища та відбувається завдяки розширенню меж наукового потенціалу бухгалтерського обліку.

Наразі аналіз результатів найбільш вагомих наукових досліджень ХХІ ст., проведених вітчизняними науковцями, надає підстав дійти висновку, що сучасний розвиток бухгалтерського обліку супроводжується:

- розширенням його видів (управлінський, стратегічний, соціальний, екологічний);
- розширенням складу його інтегрованого об'єкта (трудовий капітал, соціальна відповідальність, інтелектуальний капітал, клієнтська база, електронні гроші, екологічні наслідки господарської діяльності та надзвичайних ситуацій тощо);
- несуттєвими змінами переважно на рівні субрахунків за відносного збереження уніфікованого плану рахунків;
- ледве помітними змінами в частині принципів бухгалтерського обліку;
- переконаністю в тому, що майбутнє бухгалтерського обліку знаходиться у площині застосування його комп'ютерної форми, а також суттєвому збільшенню інформативності звітності.

Серед небагатьох публікацій дослідників, які шукають шляхи розбудови бухгалтерського обліку як галузі наукових знань, заслуговують на увагу окремі праці С. Голова. Так на переконання вченого: «В кожній країні існує певна базова теорія бухгалтерського обліку, яка формувалася під впливом історичних, культурних та економічних чинників. Таку базову теорію можна розглядати як сукупність теорій бухгалтерського обліку» [3, с. 19].

Отже, за наявних результатів розвитку бухгалтерського обліку важко ідентифікувати пріоритетний напрям трансформації облікової науки. Може йтися про певні тенденції, а також бажання вийти за межі існуючої облікової парадигми. На означеному тлі спостерігається певна дискусія щодо визначення концептуального розвитку та потенціалу його трансформації за рахунок удосконалення теорії, або розробки нових теорій, дослідження нових об'єктів бухгалтерського обліку чи пошуку способів і засобів розв'язання його нових цілей та завдань, що продиктовані суспільно-економічними реаліями.

На відміну від існуючого рівня розвитку вітчизняної системи наукових знань у наукових колах провідних країн світу спостерігається більша палітра думок щодо варіатив-

ності теорій бухгалтерського обліку. Зокрема, виділяється персоналістична теорія, предметом якої виступають права, відповідальність, погляди, інтереси, мотивація осіб, зайнятих у господарських процесах. Виходячи з предмета такої теорії виокремлюється чотири підтеорії: податкова, права (юридична), етична, психологічна. У складі матеріалістичної теорії обліку, предмет якої становлять цінності, ресурси, засоби і джерела їх утворення, виділяються три підтеорії: макроекономічна, мікроекономічна та соціально-корпоративна [1].

На існування багатьох теорій бухгалтерського обліку (нормативних, персоналістичних, позитивістських, інституціональних), що різняться між собою предметом, також вказують В. Жук та інші [8].

Задля об'єктивності оцінки рівня розвитку бухгалтерського обліку як галузі наукових знань необхідно визнати, що вітчизняна облікова наука збагатилася також новими теоріями, концепціями, моделями тощо. Зокрема йдеться про теорію управлінського обліку; інституційну теорію обліку; концепцію екологічного обліку; концепцію стратегічного еккаунтингу; теорію багатоцільового обліку; подвійну інформаційну динаміку; інформологію; логіко-інституційну модель бухгалтерського обліку.

За достатньо великого переліку нових теорій, концепцій обліку варто звернути увагу на те, що: «Порівняння базових наукових концепцій у галузі бухгалтерського обліку ... продемонструвало суттєві суперечності (а фактично - докорінну відмінність) між вітчизняним та зарубіжним (зокрема у США) підходами. Підхід, характерний для українських учених, передбачає першочергове виділення таких понять у теорії науки, як предмет (з поділом на об'єкти), завдання, функції, класифікація. Натомість американські автори зазначають, наприклад, що теорія складається з: 1) постулатів, теорем; 2) структури (моделі); 3) принципів; 4) стандартів ...» [9, с. 35].

Погляди авторів публікації [19] важливі, адже вони надають певні орієнтири для верифікації факту появи нової теорії бухгалтерського обліку.

У світлі активізації наукових досліджень, зумовлених глобалізацією, інтернаціоналізацією облікової науки, а також усвідомленням безумовної трансформації наукового базису вітчизняного обліку, набуває

актуальності пошук доцільних структурних змін, думки щодо яких серед вітчизняних вчених розділилися. Зокрема, існує два підходи до побудови теорії бухгалтерського обліку:

- перший підхід передбачає збереження існуючої структури, а також принципів бухгалтерського обліку. На думку прихильників такого підходу, різні теорії бухгалтерського обліку спроможні розв'язувати проблеми з використанням однакового інструментарію реалізації концепції теорії, зокрема принципів, методу або методів, методичних прийомів;

- другий підхід передбачає необхідність проведення докорінної перебудови системи бухгалтерського обліку, у тому числі розроблення його теоретичного підґрунтя (мети, завдань, предмета, методології, принципів тощо). На таких змінах наполягають розробники економічного еккаунтингу, теорії багатоцільового обліку, інформології, адже, на їхнє переконання, кожна нова теорія повинна мати відмінний, притаманний лише для неї інструментарій реалізації.

Певним переконливим доказом правильності другого підходу визнано ситуацію з управлінським обліком, який ідентифіковано як вид бухгалтерського обліку. Разом із тим факт, що 70% методів управлінського обліку є методами аналізу господарської діяльності, які у свою чергу не включені до складу методів бухгалтерського обліку, насправді ставить під великий сумнів твердження, що управлінський облік це вид бухгалтерського обліку. Ситуація з визнанням стратегічного управлінського обліку видом управлінського обліку та відповідно бухгалтерського обліку ще більш суперечлива. Викладена інформація надає достатніх підстав відійти від твердження, що управлінський облік являє собою вид бухгалтерського обліку, адже його інструментарій, у тому числі мета, завдання, та методи, що дозволяють їх розв'язати, відмінні від інструментарію реалізації концепції, наприклад, фінансового обліку, який за усіма атрибутами відповідає виду бухгалтерського обліку. На наше переконання, однією з суттєвих помилок вітчизняних науковців-фундаторів теорії управлінського обліку було те, що вони залишили поза увагою питання інтеграції наукових знань з бухгалтерського обліку та управлінського обліку й розглядали останній як складову бухгалтерського обліку.

Разом із тим оцінка розвитку бухгалтерського обліку як науки може здійснюватися на основі виокремлення суттєвих відмінностей між наукою, теорією і практикою обліку та подальшою верифікацією одержаних результатів дослідження.

Пошук розв'язання ситуації, що склалася, спонукає до розгляду окремих базових понять наукового пізнання.

У філософському розумінні «теорія» це система ідей в тій чи іншій галузі знань, яка надає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки тих чи інших фрагментів дійсності. Критерієм істинності та основою розвитку теорії слугує практика. У свою чергу теорія відрізняється від практики тим, що вона виступає духовним відображенням і відтворенням реальної діяльності. Варто зважати на те, що теорія є продуктом науки (наукового пізнання).

Тривалий час процесом побудови та верифікації теорії переймалися дослідники, які цікавилися філософією науки. Проте у сфері бухгалтерського обліку він став темою дослідження та обговорення серед вітчизняних науковців (Голов С., Жук В., Легенчук С. та ін.) нещодавно. Цей інтерес проявився у різних формах, починаючи зі спроб встановити взаємозв'язок між теорією і практикою обліку, та закінчуючи доволі абстрактними дослідженнями в галузі метафізики та позитивізму. Однією з причин появи різних теорій бухгалтерського обліку, на думку Р. Р. Стерлінга, стало те, що нова теорія в обліку виникає внаслідок накопичення аномалій у старій теорії [19].

Ситуація, що склалася, на погляд окремих науковців, а також застосування раніше викладених підходів до формування теорії бухгалтерського обліку дозволили бухгалтерському науковому товариству виголосити про існування його різних теорій і підтеорій, у тому числі нейтральної, або структурної теорії, яка представляє певний концептуальний каркас, в якому можна розмістити й різні інші предметні персоналістичні та матеріалістичні теорії [1].

Зазначаючи про існування багатьох теорій та підтеорій бухгалтерського обліку, слід враховувати, що теорія як найбільш розвинута форма наукового знання, яка надає цілісне відображення закономірних та суттєвих зв'язків визначеної області дійсності, формується з таких елементів: як емпірична основа, що складається з конкретних

фактів; фундаментальні поняття, принципи, закони, аксіоми, філософські настанови, ціннісні фактори тощо; ідеалізований об'єкт теорії; логіка та методологія побудови теорії; сукупність законів та тверджень, що виведені з основних положень теорії.

Найважливішу характеристику теорії становить її прогностична цінність, яка полягає у здатності теорії передбачати розвиток тих або інших явищ. Важливою вимогою до теорії слід вказати можливість її перевірки.

Варто зважати й на те, що кожне твердження про появу або виведення нової теорії, зокрема теорії бухгалтерського обліку має проходити верифікацію щодо наявності всіх елементів теорії як форми наукового знання. В іншому випадку так звані нові теорії бухгалтерського обліку можуть претендувати на їх визнання новими концепціями бухгалтерського обліку.

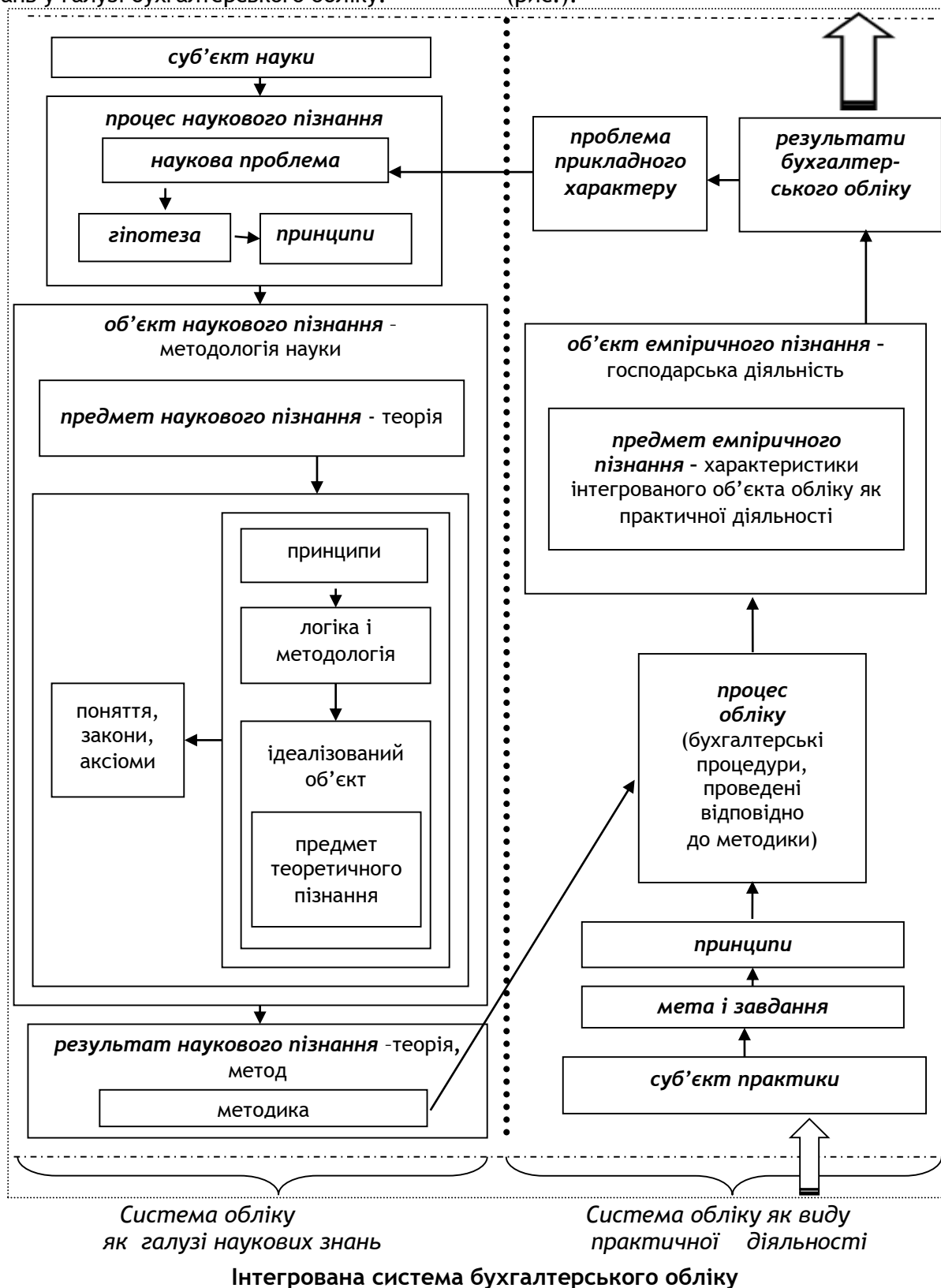
Дотримуючись домінуючої думки, що теорія бухгалтерського обліку це система, яка складається з ідеального об'єкта або об'єктів, принципів, фундаментальних і окремих теоретичних законів, емпіричних даних та залежностей між ними, варто пам'ятати, що будь-яка нова теорія бухгалтерського обліку повинна мати достатню кількість відмінностей її елементів. Це означає, що нова теорія повинна мати у своєму складі нові, відмінні від існуючих, принципи та фундаментальні поняття, окремі теоретичні закони, раніше не виявлені емпіричні залежності та дані спостережень [1].

Означені суттєві зміни, що приведуть до появи нової теорії бухгалтерського обліку, мають відбутися завдяки зміні інформаційних запитів користувачів облікової інформації, подальшого уточнення мети бухгалтерського обліку, появі нових завдань, принципів, ймовірного розширення інтегрованого об'єкта бухгалтерського обліку, зміни складу його методу, удосконалення або розроблення нової методики бухгалтерського обліку.

Також обов'язковою умовою віднесення нової теорії до певної галузі наукових знань стає необхідність виходити з понятійно-категоріального апарату парадигми такої галузі наукових знань. Якщо цього не відбувається, виникають підстави для визнання необґрунтованим твердження, за яким розроблена теорія нова і відноситься до певної галузі наукових знань [1]. Наявність означених умов та наслідків трансформації складових елементів теорії, що втратила актуальність,

може становити зміст формалізованої верифікації факту появи нової теорії бухгалтерського обліку, а також тверджень про одержання вагомого приросту нових наукових знань у галузі бухгалтерського обліку.

Однією з причин гальмування розвитку бухгалтерського обліку як науки визнано ігнорування відмінностей між науковим та практичним проявом бухгалтерського обліку (рис.).

Джерело: Побудовано авторами.

Сутність елементів системи бухгалтерського обліку як галузі наукових знань полягає у наступному:

1. *Суб'єкт науки та/або теорії бухгалтерського обліку* - це особа (науковець), яка спрямовує власні дії на дослідження об'єкта та/або предмета наукового пізнання.

2. *Процес наукового пізнання* - це система форм пізнання, що відображає логіку та послідовність дій суб'єкта з метою пізнання об'єкта та/або предмета наукового пізнання.

3. *Наукова проблема та гіпотеза* - це причина та ймовірний спосіб розвитку науки, елементи (форми) процесу наукового пізнання суб'єктом науки цивілізаційної трансформації її об'єкта та/або предмета.

Принципи наукового пізнання - вимога розгортання самого знання у систему, де всі теоретичні положення логічно пов'язані між собою і впливають певним чином одне з одного, зокрема це принципи: зв'язку і розвитку, історизму, єдності знань, цілісності, примату цілого над його складовими частинами, ієрархічності, полісистемності, причинності, індукції, дедукції, аналізу, синтезу, аналогії, абстрагування, конкретизації.

4. *Об'єкт наукового пізнання* - це методологія науки «бухгалтерський облік», на яку суб'єктом наукового пізнання спрямовується процес наукового пізнання. У цьому випадку під методологією розуміють тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів, загальну теорію методу.

У процесі наукового пізнання, пошуку шляхів розв'язання проблеми практичного характеру, науково досліджується існуюча теорія, що покладена в основу діючої практики, з позицій її дієвості щодо розв'язання проблем практичного характеру. Такий підхід до розвитку науки реактивний, адже слугує рефлексією на проблеми практики. За іншого підходу, проактивного, вплив практики на розвиток бухгалтерського обліку як галузі наукових знань буде мінімальний, оскільки тригером розвитку бухгалтерського обліку як науки виступатиме необхідність розв'язання проблем, що потенційно виникатимуть у тенденційному соціально-економічному розвитку, в кореляції з потенціалом економічних теорій.

5. *Предмет наукового пізнання* - це закономірності розвитку, трансформації або зародження окремих теорій обліку, до складу кожної з яких входять: ідеалізований

об'єкт, предмет як властивість об'єкта, принципи, логіка та методологія його дослідження, а також сформульовані понятійний апарат, закони та аксіоми, які вивчаються суб'єктом науки та/або теорії обліку.

6. *Результати наукового та/або теоретичного пізнання* - це систематизовані наукові знання про закономірності змін об'єкта та/або предмета наукового та/або теоретичного пізнання, які набувають вигляд методу теоретичного пізнання та методики його практичного застосування.

На даний час прикладом результату теоретичного пізнання слід вказати єдину теорію практики ведення бухгалтерського обліку, межі якої визначаються нормами регулювання обліку в країні. За інший приклад можна навести теорію управлінського обліку, яка пройшла певну апробацію на практиці. Однак те, що її результати не впливають на інформаційні запити держави залишає цю теорію поза державним регулюванням, що й дозволяє їй розвиватися.

Отже, систему бухгалтерського обліку як науку (у тому числі і як теорію) слід розглядати як ідеальну систему, що становить вираз людської свідомості та мислення. Так, за приклад ідеальних систем слугують поняття, гіпотези, теорії, методологічні та логічні побудови. Бухгалтерський облік як галузь наукових знань, що має свої теорії, концепції, моделі виступає певним рівнем абстракцій, відноситься до систем, які розглядаються лише в інформаційному аспекті, тобто як деякий комплекс відношень (зв'язків, інформації). Такий підхід використовується в завданнях, пов'язаних із соціально-економічними відносинами та процесами управління.

Сутність елементів системи бухгалтерського обліку як виду практичної діяльності полягає у наступному:

1. *Суб'єкт практики бухгалтерського обліку* - фахівець, який знаходиться у трудових правовідносинах з економічним суб'єктом, та згідно з посадовою інструкцією у межах облікового процесу виконує облікові процедури.

2. *Мета і завдання бухгалтерського обліку* - орієнтири проведення суб'єктом бухгалтерського обліку облікового процесу, що визначають цілеспрямованість системи бухгалтерського обліку як практичної діяльності.

3. *Принципи бухгалтерського обліку* - це систематизована сукупність правил, відпо-

відно до яких суб'єкт обліку здійснює процес професійного пізнання (обліковий процес), спрямований на об'єкт пізнання, та дотримання яких забезпечує ефективність його проведення.

4. *Процес обліку* - це облікові процедури (дії бухгалтера), що виконує суб'єкт обліку відносно елементів інтегрованого об'єкта обліку. Процес обліку можна розглядати і як метод його практичного проведення. Метод бухгалтерського обліку як сукупність його елементів, що дозволяють досягти практичного результату, реалізуються в методиках, правилах його проведення, певних конкретних діях, які деталізують порядок його здійснення. Під методикою бухгалтерського обліку слід розуміти ряд технічних прийомів, інструментів і засобів найбільш вдалого збору й обробки інформації про об'єкт бухгалтерського обліку, застосування яких дозволяє комплексно розв'язати завдання, визначені перед суб'єктом обліку. Методика бухгалтерського обліку має прикладний характер, регулюється в основному процесуальними нормами, переважно - стандартами, що регулюють бухгалтерський облік.

5. *Об'єкт бухгалтерського обліку* - господарська діяльність як інтегрований об'єкт, елементами якого виступають ресурси, процеси та результати.

6. *Предмет бухгалтерського обліку* - це характеристики об'єкта обліку, завдяки яким облік, як обов'язкова практична діяльність набуває важливості як для економічного суб'єкта, так і для держави. Такими характеристиками слугують вартісна і кількісна оцінка стану та змін об'єкта бухгалтерського обліку. У межах цього дослідження не переслідуються мета розв'язання дискусії щодо предмета бухгалтерського обліку, яка триває в наукових колах, зокрема відображена у публікації [8].

7. *Результати бухгалтерського обліку* - наслідки виконання облікового процесу суб'єктом обліку відносно його об'єкта, які мають регулюючий вплив як на функціонування об'єкта обліку та системи обліку як виду практичної діяльності, так і на процес наукового пізнання системи обліку як галузі наукових знань.

У межах підсистеми «облік як вид практичної діяльності» інтегрована система бухгалтерського обліку має вхід і вихід. Розташування зовнішніх інформаційних каналів саме у цій підсистемі сприяє динамічному розвитку

обліку в усіх зазначених аспектах. Система обліку як практичної діяльності становить особливий клас систем, в якому поєднані матеріальні та ідеальні елементи. Таку систему можна визначити як соціально-економічно-інформаційну. Система обліку також дисипативна система, адже остання обмінюється з навколишнім середовищем інформацією. Дисипація має місце й між системами, зображеними раніше на рисунку.

Бухгалтерський облік як складне соціально-економічне явище з урахуванням його поліморфності слід розглядати як складну систему пізнання об'єктивної реальності, що складається з трьох підсистем: підсистеми обліку як галузі наукових знань; підсистеми обліку як форми теоретичного пізнання і підсистеми обліку як практичної діяльності. Впровадження такого підходу до розкриття сутності бухгалтерського обліку дозволить провести комплексну систематизацію його теоретико-методологічних та практичних аспектів. Облік як наука і практична діяльність мають свій зміст, логіку проведення та здійснюють взаємовпливи, наявність яких формує інтегровану систему бухгалтерського обліку та забезпечує її функціонування і розвиток.

Висновки. Визначення елементів системи бухгалтерського обліку в науковому, теоретичному і практичному аспектах, побудова інтегрованої системи, а також розкриття взаємозв'язків між окремими елементами та її підсистемами призводить до перегляду деяких критеріїв адекватності й переоцінки значення окремих елементів сукупності встановленого знання.

Розкриття змісту елементів підсистем бухгалтерського обліку як системи наукових знань, теорії та практичної діяльності, генезис бухгалтерського обліку, обґрунтована полеміка щодо назрілої трансформації бухгалтерського обліку дозволяє стверджувати, що облікова наука, як і інші обліково-аналітичні науки можуть мати дві теорії і більше. Поряд із цим, логіка оцінки змісту нових наукових знань дає підстави, за яких теорія бухгалтерського обліку може бути визнана новою за наявності фактичної, а не уявної зміни інформаційних запитів, яка зумовлюватиме появу нової або нових концепцій бухгалтерського обліку. Внаслідок чого відбуватиметься трансформація теорії бухгалтерського обліку, зокрема доповнено інтегрований об'єкт обліку, відбудеться уточнення

його мети, з'являються нові завдання, можливо доповниться перелік принципів обліку, удосконалено метод, поліпшена або з'явиться нова методика обліку. Варто зважати на те, що однією з головних ознак появи нової теорії обліку має бути нова інформація, як результат її застосування, що задовольнятиме нові інформаційні запити, у тому числі спрямовані на прогнозування подальших рішень.

Аналіз останніх наукових досліджень дозволяє дійти висновку, що ближчим часом сформується нова наука - наука про методи одержання, трансформації та подання

(розкриття) економічної інформації, в якій теорія бухгалтерського обліку стане однією з багатьох теорій нової науки, які визначатимуться суб'єктивною світоглядною позицією щодо або способу розв'язання актуальної проблеми практики, або шляху подальшого розвитку практики обліку як реакції на прогноз соціально-економічного розвитку.

Одержані результати становитимуть основу для верифікації відповідності одержаних результатів наукових досліджень на предмет появи та формування нової облікової теорії.

Список бібліографічних посилань

1. Бардаш С. В. Онтологія мультиваріантності теорії бухгалтерського обліку. *Облік і фінанси*. 2016. № 4(74). С. 8-15.
2. Голов С. Стан наукових досліджень з бухгалтерського обліку в Україні: деякі спостереження. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2012. № 7. С. 3-9.
3. Голов С. Сучасні підходи до теорії бухгалтерського обліку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2011. № 3. С. 18-23.
4. Голов С. Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку : монографія. Київ : МІМ ; Центр учбової літератури, 2007. 522 с.
5. Голов С. Ф. Роль економічних теорій у подальшому розвитку бухгалтерського обліку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2013. № 8. С. 3-9.
6. Грицишен Д. О. Обліково-аналітичне забезпечення управління економіко-екологічною безпекою підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.09. Житомир, 2016. 40 с.
7. Жук В. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2009. 648 с.
8. Жук В. М., Попко Є. Ю., Шендерівська Ю. Л. Бухгалтерський облік: перегляд предмета і назви професії. *Облік і фінанси*. 2020. № 1(87). С. 36-44.
9. Івахненко С. В., Конбер Дж. Підходи вчених США до методології науки: план вивчення з метою реформування досліджень бізнесу в Україні. *Наукові записки. Економічні науки*. 2015. Т. 172. С. 33-38.
10. Ізмайлов Я. О. Бухгалтерський облік та аналіз господарської діяльності підприємств в умовах інвестиційно-інноваційного розвитку економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.09. Житомир, 2018. 41 с.
11. Кулик В. А. Бухгалтерський облік діяльності підприємств електронного бізнесу: теорія, методологія та організація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.09. Житомир, 2017. 40 с.
12. Легенчук С. Ф. Бухгалтерське теоретичне знання: від теорії до метатеорії : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2012. 336 с.
13. Осадча Т. С. Бухгалтерський облік та аналіз ренти: теорія і методологія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.09. Житомир, 2017. 37 с.
14. Остапчук Т. П. Теорія та методологія бухгалтерського обліку земельних активів та прав на них : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.09. Житомир, 2019. 40 с.
15. Плахтій Т. Ф. Розвиток теорії і методології обліку на основі якісного підходу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.09. Житомир, 2018. 40 с.
16. Усатенко О. В. Бухгалтерський облік і аналіз венчурної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.09. Житомир, 2018. 40 с.
17. Юхименко-Назарук І. А. Розвиток теорії та методології бухгалтерського обліку в контексті неінституційної теорії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.09. Житомир, 2018. 41 с.

References

1. Bardash, S.V. (2016). Ontologhii multyvariantnosti teorii bukhgalterskoho obliku [Ontology of multivariate accounting theory]. *Oblik i finansy*, 4(74), pp. 8-15 [In Ukrainian].
2. Holov, S. (2012). Stan naukovykh doslidzhen z bukhgalterskoho obliku v Ukraini: deiaki sposterezhenia [The state of accounting research in Ukraine: some observations]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, 7, pp. 3-9 [In Ukrainian].
3. Holov, S. (2011). Suchasni pidkhody do teorii bukhgalterskoho obliku [Modern approaches to accounting theory]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, 3, pp. 18-23 [In Ukrainian].
4. Holov, S.F. (2007). Bukhhalterskyi oblik v Ukraini: analiz stanu ta perspektyvy rozvytku : monohrafiia [Accounting in Ukraine: analysis of the state and prospects of development: monograph]. Kyiv : MIM ; Tsentru uchbovoi literatury [In Ukrainian].
5. Holov, S.F. (2013). Rol ekonomichnykh teorii u podalshomu rozvytku bukhgalterskoho obliku [The role of economic theories in the further development of accounting]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, 8, pp. 3-9 [In Ukrainian].
6. Hrytsyshen, D.O. (2016). Oblikovo-analitychne zabezpechennia upravlinnia ekonomiko-ekolohichnoiu bezpekoiu pidpriemstv [Accounting and analytical support of economic and environmental safety of enterprises]. Doctor's thesis. Zhytomyr [In Ukrainian].
7. Zhuk, V.M. (2009). Kontseptsiiia rozvytku bukhgalterskoho obliku v aharnomu sektori ekonomiky : monohrafiia [The concept of accounting development in the agricultural sector of the economy: monograph]. Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].
8. Zhuk, V.M., Popko, Ye.Yu. & Shenderivska, Yu.L. (2020). Bukhhalterskyi oblik: perehliad predmeta i nazvy profesii [Accounting: review of the subject and the name of the profession]. *Oblik i finansy*, 1(87), pp. 36-44 [In Ukrainian].
9. Ivakhnenkov, S.V. & Konber, Dzh. (2015). Pidkhody vchenykh SShA do metodolohii nauky: plan vyvchennia z metoiu reformuvannia doslidzhen biznesu v Ukraini [Approaches of US scientists to the methodology of science: a study plan to reform business research in Ukraine]. *Naukovi zapysky. Ekonomichni nauky*, vol. 172, pp. 33-38 [In Ukrainian].
10. Izmailov, Ya.O. (2018). Bukhhalterskyi oblik ta analiz hospodarskoi diialnosti pidpriemstv v umovakh investytsiino-innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Accounting and analysis of economic activity of enterprises in terms of investment and innovation development of the economy of Ukraine]. Doctor's thesis. Zhytomyr [In Ukrainian].
11. Kulyk, V.A. (2017). Bukhhalterskyi oblik diialnosti pidpriemstv elektronnoho biznesu: teoriiia, metodolohiia ta orhanyzatsiia [Accounting of e-business enterprises: theory, methodology and organization]. Doctor's thesis. Zhytomyr [In Ukrainian].
12. Lehenchuk, S.F. (2012). Bukhhalterske teoretychne znannia: vid teorii do metateorii : monohrafiia [Accounting theoretical knowledge : from theory to metatheory: monograph]. Zhytomyr : ZhDTU [In Ukrainian].
13. Osadcha, T.S. (2017). Bukhhalterskyi oblik ta analiz renty: teoriia i metodolohiia [Accounting and rent analysis: theory and methodology]. Doctor's thesis. Zhytomyr [In Ukrainian].

18. Sterling R. R. On Theory Construction and Verification. *The Accounting Review*. 1970. Vol. 45, No. 3. P. 444-457.

19. Sterling R. R. A Statement of Basic Accounting Theory: A Review Article. *Journal of Accounting Research*. 1967. № 5. P. 95-112.

14. Ostapchuk, T.P. (2019). Teoriia ta metodolohiia bukhalterskoho obliku zemelnykh aktyviv ta prav na nykh [Theory and methodology of accounting for land assets and rights to them]. Doctor's thesis. Zhytomyr [In Ukrainian].

15. Plakhtii, T.F. (2018). Rozvytok teorii i metodolohii obliku na osnovi yakisnoho pidkhodu [Development of accounting theory and methodology based on a qualitative approach]. Doctor's thesis. Zhytomyr [In Ukrainian].

16. Usatenko, O.V. (2018). Bukhhaltskyi oblik i analiz venchurnoi diialnosti [Accounting and analysis of venture activity]. Doctor's thesis. Zhytomyr [In Ukrainian].

17. Yukhymenko-Nazaruk, I.A. (2018). Rozvytok teorii ta metodolohii bukhalterskoho obliku v konteksti neoinstitut-siinoi teorii [Development of accounting theory and methodology in the context of neo-institutional theory]. Doctor's thesis. Zhytomyr [In Ukrainian].

18. Sterling, R.R. (1970). On Theory Construction and Verification. *The Accounting Review*, vol. 45 (3), pp. 444-457 [In English].

19. Sterling, R.R. (1967). A Statement of Basic Accounting Theory: A Review Article. *Journal of Accounting Research*, 5, pp. 95-112 [In English].

Bardash S. V., Kuzyk N. P. Identification of differences in accounting as a branch of scientific knowledge and practice: the basis of transformatinal shifts

The purpose of the article is to prove the existence of essential differences between the elements of the accounting system as a science and practice and determine the elements of accounting theory to state the emergence of new theories and identify the development of accounting as a branch of scientific knowledge.

Research methods. In the process of the study, methods inherent in modern philosophy of science were used: a dialectical approach (to reveal the essence of accounting as a branch of knowledge and practical activity) in combination with historiographic (in the study of the system of scientific knowledge in scientific circles on the variability of accounting theories) and comparative analytical methods (to determine the elements of the accounting system in scientific, theoretical and practical aspects, to build an integrated system, as well as to disclose the relationships between individual elements and its subsystems).

Research results. The expediency of identifying the elements of the accounting system as scientific knowledge, as well as the elements of the accounting system as a type of practical activity has been substantiated and their essence has been clarified. It has been proved that the accounting theory can be recognized as new if there is an actual, and not an imaginary change in information requests, which will predetermine the emergence of new or new accounting concepts, as a result of which the accounting theory will be transformed.

Scientific novelty. The theoretical provisions on the assessment of the general genesis of accounting as a system of scientific knowledge were further developed. The direction and argumentation of the controversy regarding its inevitable transformation gives grounds to assert that accounting science, like other accounting and analytical sciences, can have two or more theories. The fundamental foundations have been laid regarding the addition of an integrated accounting object, provides for further clarification of its purpose, the allocation of new tasks, principles, methods and techniques of accounting.

Practical significance. The practical significance lies in determining the development trajectory of accounting as a branch of scientific knowledge and further using the system of new scientific knowledge to solve the problems of accounting practice. Figs.: 1. Refs.: 19.

Keywords: science; theory; Accounting; accounting system; accounting theory; accounting practice.

Bardash Serhii Volodymyrovych - doctor of economic sciences, professor, professor of the department of tourism and hotel and restaurant business and consulting, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (11, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041)

E-mail: serg.bardash@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5711-5229>

Kuzyk Nataliia Petrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of accounting and taxation, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (11, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041)

E-mail: kn0378@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5042-8759>

Бардаш С. В., Кузык Н. П. Идентификация различий бухгалтерского учёта как отрасли научных знаний и практической деятельности: основа трансформационных преобразований

Цель статьи - доказать существование сущностных различий между элементами системы бухгалтерского учёта как науки и практической деятельности и определить элементы учётной теории для констатации появления новых теорий и идентификации развития бухгалтерского учёта как отрасли научных знаний.

Методика исследования. В процессе исследования использованы методы, присущие современной философии науки: диалектический подход (для раскрытия сущности бухгалтерского учёта как отрасли знаний и практической деятельности) в сочетании с историографическим (при исследовании системы научных знаний в научных кругах по вариативности теорий бухгалтерского учёта) и сравнительно-аналитическими методами (для определения элементов системы бухгалтерского учёта в научном, теоретическом и практическом аспектах, построения интегрированной системы, а также раскрытия взаимосвязей между отдельными элементами и её подсистемами).

Результаты исследования. Обоснована целесообразность выделения элементов системы бухгалтерского учёта как научного познания, а также элементов системы бухгалтерского учёта как вида практической деятельности и уточнена их сущность. Доказано, что теория бухгалтерского учёта может быть признана новой при наличии фактического, а не мнимого изменения информационных запросов, которая предопределяет появление новой или новых концепций бухгалтерского учёта, в результате чего будет происходить трансформация теории бухгалтерского учёта.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения по оценке общего генезиса бухгалтерского учёта как системы научных знаний. Направление и аргументация полемики по её неизбежной трансформации даёт основание утверждать, что учетная наука, как и другие учётно-аналитические науки, могут иметь две теории и более. Заложены фундаментальные основы относительно дополнения интегрированного объекта учёта, что предусматривает в дальнейшем уточнение его цели, выделение новых задач, принципов, метода и методики учёта.

Практическая значимость. Заключается в определении траектории развития бухгалтерского учёта как отрасли научных знаний и дальнейшем использовании системы новых научных знаний для решения проблем практики ведения учёта. Илл.: 1. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: наука; теория; бухгалтерский учёт; система бухгалтерского учёта; теория бухгалтерского учёта; учётная практика.

Бардаш Сергей Владимирович – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры туристического и отельно-ресторанного бизнеса и консалтинга, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (03041, г. Киев, ул. Героев Оборона, 11)

E-mail: serg.bardash@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5711-5229>

Кузик Наталия Петровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры учёта и налогообложения, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (03041, г. Киев, ул. Героев Оборона, 11)

E-mail: kn0378@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5042-8759>

Стаття надійшла до редакції 08.02.2021 р.

Фахове рецензування: 17.02.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Бардаш С. В., Кузик Н. П. Ідентифікація відмінностей бухгалтерського обліку як галузі наукових знань та практичної діяльності: основа трансформаційних перетворень. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 59 – 70. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102059>

Bardash, S.V. & Kuzyk, N.P. (2021). Identyfikatsiia vidminnostei bukhgalterskoho obliku yak haluzi naukovykh znan ta praktychnoi diialnosti: osnova transformatsiinykh peretvoren [Identification of differences in accounting as a branch of scientific knowledge and practice: the basis of transformatinal shifts]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 59 – 70 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102059>

Новини АПК

Рекордний стрибок світових цін на продовольство: як ситуація позначиться на цінах в Україні - коментар Ольги Ходаківської виданню «Коментарі»

Заступниця директора Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки", членкиня-кореспондентка НААН Ольга Ходаківська підкреслює, що Україна залишається потужним гравцем на світових агропродовольчих ринках, зберігаючи лідерські позиції за окремими групами товарів.

"У цей час Україні належить перше місце в світі з експорту соняшникової олії, друге – горіхів, третє – меду, ячменю, ріпаку, четверте – кукурудзи, п'яте – пшениці, шосте – сої, восьме – курятини, десяте – яєць курячих, одинадцяте – борошна. Аграрна продукція є основою зовнішньої торгівлі України. У 2020 р. було експортовано агропродовольчої продукції на суму майже 22,4 млрд дол. США, а це – 45% від усього експорту країни", – зазначає Ольга Ходаківська. За її словами, українська агропродовольча продукція експортується в 205 країн світу.

"Зростання світових цін на продовольство, безумовно, позитивно вплине на український аграрний сектор, оскільки останній залишається експортоорієнтованим. Однак виникають загрози для внутрішнього ринку, – зауважує експерт. – Пов'язані вони з тим, що зростання цін на світових ринках може привести до зростання цін на продовольство всередині країни. Такі випадки у нас вже мали місце. Хоча це може мати і не зовсім очікувані наслідки – засилля внутрішнього ринку низькоякісним імпортом. І це також ми вже проходили. Коли через зростання світових цін українська високоякісна продукція активно поставлялася за кордон, а внутрішній ринок наповнювався більш дешевою, але гіршою за якістю імпоротною продукцією".

Ольга Ходаківська звертає увагу й на те, що купівельний попит українців через відносно невисокий рівень доходів залишається низьким. І це накладає істотний відбиток на формування структури внутрішнього попиту, а відповідно – на споживчі та цінові переваги. "Хоча цю проблему можна вирішити шляхом формування внутрішнього резерву агропродовольства на стратегічно важливі продукти і регулюванням цін на соціально значущі групи товарів. Це, до речі, є функцією держави і складовою її регуляторної політики", – підкреслює Ольга Ходаківська.

Відзначимо, що за оцінками вчених Інституту аграрної економіки, основними споживачами вітчизняної сільгосппродукції в 2020 р. стали: Китай (3554 млн дол.), Індія (1498 млн дол.), Нідерланди (1422 млн дол.), Єгипет (1367 млн дол.), Туреччина (1 069 млн дол.), Іспанія (985 млн дол.), Польща (850 млн дол.), Італія (584 млн дол.) і Німеччина (581 млн дол.).

Джерело: *Comments.ua*

УДК 620.925:338.432-021.387(477)

JEL Classification: O32; Q16

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102071>

Г. М. КАЛЕТНИК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН

Н. В. ПРИШЛЯК, кандидатка економічних наук, доцентка

Розвиток галузі біопалив як детермінанта сталого розвитку України*

Мета статті - сформулювати сценарії розвитку ринку біопалива в Україні та обґрунтувати шляхи їх реалізації.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, аналізу та синтезу - для вивчення сучасного ринку біопалива в Україні та порівняння його зі світовими тенденціями; емпіричний - для комплексної оцінки сучасного стану виробництва біопалива в Україні; сценарного аналізу - для визначення можливих шляхів розвитку ринку біопалива в Україні та пов'язану з цим державну політику щодо розвитку його виробництва; SWOT-аналізу - для виявлення сильних та слабких сторін внутрішнього середовища, а також можливостей і загроз зовнішнього середовища галузі виробництва біопалива в Україні; наукової абстракції - для узагальнення результатів, формування висновків і власного розвитку галузі виробництва біопалив в Україні.

Результати дослідження. Здійснено оцінку виробництва біопалива у світі та визначено основні види сировини для його виробництва. Обґрунтовано сценарії розвитку галузі виробництва біопалив в Україні. Розраховано обсяги площ для досягнення цілей України у споживанні біопалива відповідно до сценаріїв. Виконано порівняння виробництва й експорту кукурудзи і пшениці щодо основних виробників у світі. Проведено розрахунок обсягів виробництва біопалива із земель, що не обробляються в Україні. Проаналізовано урожайність основних сільськогосподарських культур для виробництва біопалива в основних країнах-виробниках або експортерах сільськогосподарської продукції. Встановлено, що Україна знаходиться поза лідируючими позиціями стосовно вирощуваних культур. Визначено за проведеним SWOT-аналізом ключові потреби України у розвитку біопаливної галузі.

Елементи наукової новизни. Запропоновано шляхи розвитку галузі біопалив без зменшення експортного потенціалу України, що полягають у використанні потенціалу незадіяних сільськогосподарських земель та у збільшенні ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, зокрема, підвищення врожайності.

Практична значущість. Прикладне значення результатів розглядається як основа для формування стратегії розвитку галузі біопалив в Україні. Табл.: 8. Рис.: 1. Бібліогр.: 22.

Ключові слова: біопаливо; біоетанол; біодизель; розвиток; сценарний аналіз; сировина.

Калетнік Григорій Миколайович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, завідувач кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, президент Вінницького національного аграрного університету (21000, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: rector@vsau.org

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4848-2796>

Пришляк Наталя Вікторівна - кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет (21000, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: pryshliak.vnau@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0544-1441>

Постановка проблеми. Розвиток сучасної економічної системи стає все залежнішим від достатнього забезпечення якісними енергетичними ресурсами, що зумовлено інтенсифікацією і трансформацією процесів

механізації та автоматизації усіх галузей. Зростання енергетичних потреб суспільства відбувається паралельно з усвідомленням необхідності забезпечення екологічно безпечного розвитку суспільства. Збалансоване поєднання екологічно орієнтованого виробництва, соціальної складової та необхідність підвищення ефективності функціонування галузей сформували концепцію сталого розвитку, успішна реалізація якої неможлива без розвитку альтернативної енергетики та

* Стаття включає результати досліджень відповідно до НДДКР «Розробка концепції забезпечення енергетичної безпеки та енергоефективності як пріоритетних напрямів сталого розвитку сільських територій» Вінницького національного аграрного університету (номер державної реєстрації 0121U109443 від 10.03.2021 р.).

© Г. М. Калетнік, Н. В. Пришляк, 2021

впровадження біоенергетичного компонента зростання економіки.

Незалежно від рівня економічного і соціального розвитку суспільства перед людиною завжди постає глобальна проблема енергетичного забезпечення власної життєдіяльності. Це стосується забезпечення насамперед продовольчими ресурсами і ресурсами для опалення, освітлення та пального для здійснення перевезень тощо [8].

Доцільність та ефективність виробництва біопалив доводить і світовий досвід. Як зазначає S. R. Medipally (2015), «Світова енергетична криза та глобальне потепління є двома великими проблемами, з якими сьогодні стикається людство, головним чином через зростання кількості населення, швидку індустріалізацію та збільшення використання викопного палива. Отже, існує необхідність розвитку відновлювальних джерел енергії для забезпечення стійкого розвитку енергетичної галузі» [15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення можливостей залучення додаткових альтернативних видів палива, зокрема біопалива, застосування принципів збереження енергії та сталості природокористування знайшли відображення у наукових працях таких науковців, як О. Захарчук; С. Zulauf [22]; В. Курило [7]; І. Гончарук [11]; Т. Ємчик; Д. Токарчук [17]; О. Шпикуляк [18]; О. Шпичак [8]; О. Боднар; Н. Здирко; В. Паламарчук, Т. Коломієць, Н. Телекало, В. Яропуд та ін. Водночас питання виробництва біопалива в Україні залишається актуальним і пошук додаткових можливостей його виробництва потребує подальшого розвитку.

Мета статті - сформулювати сценарії розвитку ринку біопалива в Україні та обґрунтувати шляхи їх реалізації.

Методологія дослідження. У процесі проведення дослідження використано діалектичні

методи пізнання процесів і явищ, аналізу та синтезу - для вивчення сучасного ринку біопалива в Україні та порівняння його зі світовими тенденціями; емпіричний - для комплексної оцінки сучасного стану виробництва біопалива в Україні; сценарного аналізу - для визначення можливих шляхів розвитку ринку біопалива в Україні та пов'язану з цим державну політику щодо становлення його виробництва; SWOT-аналізу - для виявлення сильних та слабких сторін внутрішнього середовища, а також можливостей і загроз зовнішнього середовища галузі виробництва біопалива в Україні; наукової абстракції - для узагальнення результатів, формування висновків і власного розвитку галузі виробництва біопалив в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. У структурі світового енергоспоживання в 2019 р. частка альтернативної енергетики становила 18% від загальної спожитої енергії, що свідчить про поступове заміщення традиційних викопних палив (у структурі альтернативної енергетики частка енергії біомаси досягала 68,6%, що на 15,9% більше, ніж у 2000 р.) [21]. У структурі загального споживання енергії в 2019 р. частка біоенергетики була на рівні 11,3%. При цьому на біопаливо у загальній структурі споживання палив у транспортному секторі припадало 3,1% [21].

Найвагомішими складовими біоенергетичного потенціалу вирізняється виробництво біоетанолу та біодизеля. У 2019 р. світовими лідерами виробництва рідких біопалив (біоетанолу та біодизеля) стали США (48,2% і 19,5% світового виробництва), Бразилія (26,2% і 12,0% світового виробництва) та Європейський Союз (4,9% і 34,1% світового виробництва) [21]. Про це свідчить рейтинг країн за обсягами виробництва біопалива та основні види сировини для його виробництва (табл. 1).

1. Рейтинг країн за обсягами виробництва біопалива та основні види сировини для його виробництва

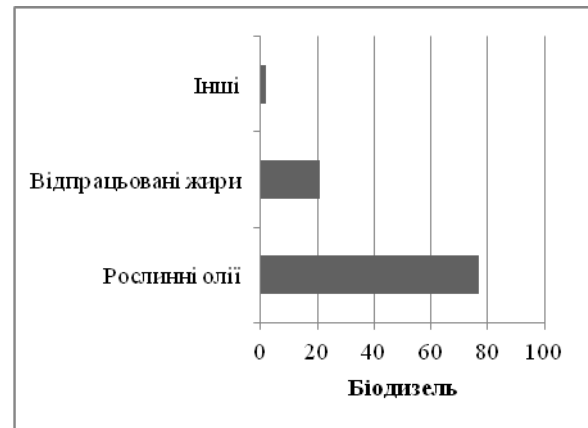
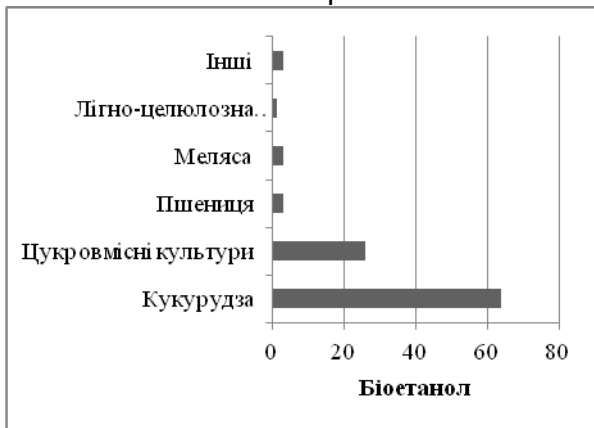
Рейтинг виробництва			Основна сировина	
Країна	Біоетанол	Біодизель	Біоетанол	Біодизель
США	1 (48,2%)	2 (19,5%)	Кукурудза	Соева олія
ЄС	4 (4,9%)	1 (34,1%)	Цукрові буряки/пшениця/кукурудза	Ріпакова олія/відпрацьовані жири
Бразилія	2 (26,2%)	4 (12,0%)	Цукрова тростина/кукурудза	Соева олія
Китай	3 (8,1%)	8 (2,2%)	Кукурудза/касава	Відпрацьовані жири
Індія	6 (2,1 %)	(0,4%)	Меляса	Відпрацьовані олії
Канада	7 (1,4 %)	10 (0,7%)	Кукурудза/пшениця	Олія каноли/соева олія

Індонезія	21 (0,2%)	3 (12,3%)	Меляса	Пальмова олія/ соєва олія
Аргентина	9 (0,9%)	5 (6,6%)	Меляса/кукурудза	Соєва олія
Таїланд	8 (1,4%)	6 (3,6%)	Меляса/касава	Пальмова олія
Колумбія	13 (0,4%)	10 (1,4%)	Цукрова тростина	Пальмова олія
Парагвай	14 (0,4%)	17 (0,03%)	Цукрова тростина	Соєва олія

Джерело: [16].

Нині близько 64% біоетанолу одержують із кукурудзи, 26 - з цукрової тростини, 3 - з меляси, 3% - з пшениці, решта - з інших видів сировини, зокрема, з маніоки або цукрових буряків. Близько 77% світового виробництва біодизеля базується на використанні рослинних олій (37% олії ріпаку, 27% соєвої та 9% пальмової олій) або відпрацьованих оліях (21%). Дещо досконаліші технології, засновані на використанні лігніно-

целюлозної сировини (наприклад, залишки рослин, спеціальні енергетичні культури або деревна біомаса), не становлять значної частки в загальному виробництві біопалива (рис.). Світовий сектор виробництва біопалива зазнає потужного впливу національної політики, що має три основні цілі: підтримка фермерів, зменшення викидів парникових газів та/або зниження енергетичної залежності.

Структура використаної сировини для виробництва рідких біопалив у світі, 2019 р.

Джерело: Розроблено авторами за даними [16].

Для нашої країни, як і ряду інших держав, досягнення таких стратегічних цілей, як продовольча, енергетична та екологічна безпека виступає одними із пріоритетів сучасного етапу, що обґрунтовує необхідність розвитку енергетичної галузі.

Світові тенденції щодо стрімкого розвитку альтернативної енергетики та галузі біоенергетики у поєднанні із системною кризою енергетичної галузі в Україні спричинили необхідність проведення детального дослідження щодо перспектив вітчизняного виробництва біопалив.

Україна визначила розвиток сільського господарства як стратегічну мету. Однак вона стикається з жорсткою глобальною конкуренцією на сільськогосподарських ринках та обмеженими фінансовими ресурсами. Сектор біопалива пропонує потенціал як для розвитку національного сільського господарства, так і для підвищення її енергетичної незалежності. Водночас Україна

виявилася єдиним потужним сільськогосподарським виробником, чиє виробництво біопалива скоротилося з 2010 р. [6, 21].

У 2012 р. прийнято Закон України «Про альтернативні види палива», що став першим законом, який офіційно регламентує виробництво біопалива. Законом визначено, що обов'язковий вміст біопалива у складі нафтового палива у 2014-2015 рр. мав становити 5%, а з 2016 р. - 7%. Однак 12 лютого 2015 р. Верховна Рада України скасувала вимоги щодо обов'язкового вмісту біопалива. На той момент у державі не було ні інфраструктури для змішування біопалива, ні державної системи контролю за дотриманням вимог. У 2017 р. уряд ухвалив Енергетичну стратегію України до 2035 р., цілями якої на 2035 р. визначено забезпечення 11,5% первинного енергопостачання країни за рахунок біомаси, біопалива і відходів [2].

Такі амбітні цілі пов'язані з прагненням нашої держави інтегруватися до Європейсь-

кого Союзу [9]. Важливими компонентами цієї інтеграції вказана співпраця в енергетичній сфері та розвиток відновлюваної енергетики. Європейська стратегія енергетичної безпеки 2014 р. встановлює цільове значення відновлюваної енергії 27 % до 2030 р. [10]. У попередній Директиві 2009/28 / ЄС цільове значення відновлюваної енергії було на рівні 10 % транспортної енергії до 2020 р.

Розвиток біопалив в Україні це одне з нагальних завдань, що зумовлено рядом об'єктивних факторів. По-перше, як визначає один із авторів статті, виробництво та споживання біопалив здатне забезпечити сільське господарство власними енергетичними ресурсами та знизити виробничі витрати на паливні ресурси. Крім того, однією з вимог Європейського Союзу до країн-кандидатів є рівень використання відновлюваних джерел енергії не нижчий за середньоєвропейський [11].

По-друге, в Україні наявний великий потенціал біомаси, доступної для виробництва енергії загалом, та рідкого біопалива, зокрема. Згідно з даними Мінекономіки, із загального експорту України на аграрну продукцію припадає 48%. Основну частку аграрного експорту становлять зернові та олійні культури (48% і 23% відповідно). Натомість частину експорту сировини доцільно перепрофілювати на виробництво біопалива.

По-третє, світовий досвід переконує, що виробництво біопалива - сприятлива можливість для економіки кожної країни, що дає змогу створювати нові робочі місця не тільки в сільській місцевості, а й у промислових центрах, поліпшує екологічну ситуацію

в країні, регіонах тощо. За оцінками М. Габреля, на 1 тис. т нафтового еквівалента біопалива створюється 16 робочих місць, переважно в сільській місцевості; кожен відсоток біопалива у загальному споживанні палива створюватиме від 45 до 75 тис. нових робочих місць у сільській місцевості [1].

Для України розвиток галузі виробництва біопалив як стратегічно важливої галузі залежить від впливу багатьох факторів. Задля оцінки потенціалу виробництва рідкого біопалива з сільськогосподарських культур в Україні використано сценарний аналіз. Сценарії - це ймовірні ситуації, які необхідно вивчити [20]. З цією метою проаналізовано можливі сценарії розвитку галузі виробництва біопалив (табл. 2). Три сценарії базуються на історичних та поточних цілях, які Україна встановила щодо виробництва біопалива. Як зазначає J. Maas (2001): «Аналіз сценаріїв використовувався приватним сектором протягом останніх 25 років для управління ризиками та розробки надійних стратегічних планів в умовах невизначеного майбутнього. Сценарії допомогли установам державного сектору спланувати зростання населення та регіональний розвиток» [14]. Побудова сценаріїв часто передуює розробці стратегії розвитку досліджуваної системи або ж має на меті тестування та поліпшення уже розробленої стратегії. Окрім того, сценарії будують у дослідницьких цілях - для вивчення різноманітних ситуацій, у яких може опинитися досліджувана система в майбутньому [20].

2. Сценарії розвитку галузі виробництва біопалив в Україні

Фактори, досягнення, заходи	Сценарій А (Оптимістичний) Заснований на цілі в «Енергетичній стратегії України до 2035 року»: 11,5% первинного енергопостачання за рахунок біомаси, біопалива і відходів, що може бути застосовано до транспортного сектору	Сценарій В (Реалістичний) Скасований цільовий показник у Законі України «Про альтернативні види палива», 2012 р.: 7% біопалива у складі нафтового палива	Сценарій С (Песимістичний) Скасований цільовий показник у Законі України «Про альтернативні види палива», 2012 р.: 5% біопалива у складі нафтового палива
Зовнішні фактори, які впливають на розвиток галузі виробництва біопалив в Україні	Зростання попиту на альтернативну енергетику та біопалива; неминуче вичерпання викопних палив; розробка нових технологій та пропаганда використання біопалив другого покоління; зростання чисельності населення у світі; механізація та автоматизація процесів, які вимагають залучення додаткових енергетичних ресурсів; загострення екологічних проблем та необхідності збереження навколишнього природного середовища		
Внутрішні фактори, які впливають на розвиток галузі виробництва біопалив в Україні	Обрана стратегія розвитку держави; пріоритети та державна підтримка окремих галузей; зовнішньоторговельна політика держави; рівень корумпованості та лобізму; соціальна пропаганда спрямована на популяризацію галузі; стан екології в країні		

Досягнення	Стрімкий розвиток, досягнення до 2035 р.у: частка біопалив у загальному постачанні первинної енергії - 11,5%, що сприятиме: зниженню рівня енергозалежності; створенню робочих місць; розвитку сільських територій	Помірний розвиток, досягнення до 2035 р.: частки біопалив у складі нафтового палива - 7 %, що сприятиме: розвитку окремих галузей; частковому зменшенню енергозалежності	Незначний розвиток, досягнення до 2035 р.: частки біопалив у складі нафтового палива - 5%. Подальший сировинний характер експорту; зростання енергозалежності
Застосовані заходи державної підтримки	Формування регіональних програм розвитку з визначенням пріоритетів для кожної області; популяризація біопалив серед населення; створення спеціальних умов оподаткування, зовнішньоторговельна політика, яка сприятиме зменшенню експорту сировини	Розвиток біоенергетики на рівні регіонів та достатня державна підтримка розвитку галузі виробництва біопалив	Слабке регіональне планування; задекларованість загальних принципів розвитку та недостатність дієвих механізмів державного впливу та державної підтримки розвитку біоенергетики

Джерело: Сформовано авторами.

У 2019 р. споживання дизельного палива становило 7 млн т, бензину - 2 млн т [5]. З метою розрахунку необхідних обсягів ви-

робництва біопалива для кожного із сценаріїв використано фактичні дані споживання нафтового палива в Україні (табл. 3).

3. Сценарії частки біопалива у споживанні транспортного палива в Україні до 2035 р.

Сценарій А	Сценарій В	Сценарій С
11,5%	7%	5%
230 тис. т бензину 805 тис. т дизельного палива	140 тис. т бензину 490 тис. т дизельного палива	100 тис. т бензину 350 тис. т дизельного палива

Джерело: Сформовано авторами.

Для досягнення поставлених у сценаріях цілей треба визначити посівні площі під сільськогосподарські культури, враховуючи дані щодо споживання дизельного палива та бензину в Україні у 2019 р. (7 млн т дизельного палива та 2 млн т бензину) (табл. 4). Розрахунок проведено за умови, що частка врожаю, призначеного для виробництва біопалива, однакова для всіх сільськогосподарських культур (при цьому враховане попереднє співвідношення посівних площ). Вихід біоетанолу та біодизеля із сільськогосподарських культур конвертується за використанням коефіцієнтів перерахунку [11]. Коефіцієнти становлять 0,3002, 0,3121 і 0,0790 т біоетанолу з 1 т кукурудзи, пшениці та цукрових буряків; і 0,3696, 0,1760 і 0,3520 т біодизеля з 1 т ріпаку, сої та соняшнику. Враховуючі ці припущення і розрахунки, цілі для сценаріїв можна досягти використавши під вирощування біоенергетичних культур з подальшою переробкою на

біопалива 1507,14 тис. га (сценарій А), 917,61 тис. га (сценарій В), 655,03 тис. га (сценарій С), або 5,47, 3,33, 2,3% від середніх посівних площ під вирощування сільськогосподарських культур у 2015-2020 рр.

Вирощування зернових та олійних культур в Україні значною мірою є експортоорієнтоване. Серед ряду представлених країн в Україні найвища частка експорту кукурудзи і пшениці (табл. 5). Експорт АПК та продукції харчової промисловості у 2018 р. досягнув 18,8 млрд дол. США та 33 % вартості всього експорту з України. Експорт соняшникової олії, пшениці, кукурудзи і сої знаходився на рівні відповідно 24; 17; 15 і 6 % українського експорту аграрних і харчових продуктів. Якщо Україна не відмовиться від експорту як від джерела іноземної валюти, для розвитку власної біоенергетичної галузі виникне потреба у збільшенні виробництва сільськогосподарських культур, щоб досягти мети з виробництва біопалива.

4. Розрахунок площ для досягнення цілей України у споживанні біопалива відповідно до сценаріїв

Культура	Середня посівна площа, 2015-2020 рр., тис. га	Середня урожайність, 2015-2020 рр., т/га	Вихід біоетанолу, т/га	Сценарій А 230 тис. т бензину 805 тис. т дизельного палива	Сценарій В 140 тис. т бензину 490 тис. т дизельного палива	Сценарій С 100 тис. т бензину 350 тис. т дизельного палива
				Площа для досягнення цільового рівня біопалива для транспортного палива, тис. га		
Виробництво біоетанолу						
Кукурудза	4556,85	6,43	1,93	58,33	35,54	25,06
Пшениця	6666,9	3,97	1,24	85,34	52,00	36,67
Цукрові буряки	262,9	47,01	3,71	3,37	2,05	1,45
Усього на виробництво біоетанолу				147,03	89,60	63,18
Виробництво біодизеля						
Ріпак	948,7	2,67	0,99	90,70	55,21	39,47
Соя	7482,6	2,17	0,38	715,34	435,49	311,28
Соняшник	5795,75	2,27	0,8	554,07	337,31	241,10
Усього на виробництво біодизеля				1360,11	828,01	591,85
Усього на виробництво рідкого біопалива відповідно до сценаріїв				1507,14	917,61	655,03
Загальна посівна площа у 2015-2020 рр., тис. га				%	%	%
27546,76				5,47	3,33	2,38

Джерело: Розраховано авторами.

5. Порівняння виробництва та експорту кукурудзи і пшениці щодо основних виробників, 2018/19 МР

Країна	Виробництво пшениці, млн т	Експорт пшениці, млн т	Частка експорту пшениці, %	Виробництво кукурудзи, млн т	Експорт кукурудзи, млн т	Частка експорту кукурудзи, млн т
США	51,3	25,5	49,7	366,6	53,3	14,5
EU (28)	136,9	23,6	17,2	64,2	3,3	5,1
Бразилія	5,22	0,7	13,4	101,0	37,0	36,6
Аргентина	19,5	13,0	66,7	51,0	36,0	70,6
Канада	31,8	24,5	77,0	13,9	2,1	15,1
Китай	131,4	0,1	0,1	257,3	0,1	0,04
Росія	71,7	35,7	49,8	13,5	3,0	22,2
Україна	25,1	16,2	64,5	35,8	29,5	82,4
Туреччина	19,0	6,4	33,7	6,0	3,5	58,3
Індія	99,9	1,0	1,0	27,8	0,3	1,1

Джерело: Сформовано за даними [19, 20].

За даними Державної служби України з геодезії, картографії та кадастру, площа сільськогосподарських земель, які на сьогодні не обробляються, становить 5,2 млн га [4]. Обсяг біопалива, що можна отримати після переробки сільськогосподарських культур, які будуть вирощуватися на цих землях, розраховується виходячи з припущення, що (1) частка незадіяних земель, засіяних кукурудзою, пшеницею, цукровими буряками, ріпаком, соняшником і соєю,

дорівнює структурі площ оброблюваних земель у 2015-2020 рр., (2) урожайність для необроблюваних земель дорівнює середній врожайності оброблюваних земель у 2015-2020 рр. і (3) коефіцієнти перетворення біопалива такі ж, як використано раніше (див. табл. 4). Враховуючи наведені припущення, з цих земель можна отримати 3647,57 тис. т біоетанолу та 1702,58 тис. т біодизельного палива (табл. 6).

6. Розрахунок обсягів виробництва біопалива із земель, що не обробляються в Україні

Культура	Середня посівна площа, 2015-2020 рр., тис. га	Від загальної площі, %	Вихід біоетанолу, т/га	Посівна площа з розрахунку на незадіяні землі, тис. га	Виробництво біопалива, тис. т
Виробництво біоетанолу					
Кукурудза	4556,85	17,72	1,93	921,52	1778,53
Пшениця	6666,9	25,93	1,24	1348,23	1671,80
Цукрові буряки	262,9	1,02	3,71	53,17	197,24
Виробництво біодизеля					
Ріпак	948,7	3,69	0,99	191,85	189,93
Соя	7482,6	29,10	0,38	1513,18	575,01
Соняшник	5795,75	22,54	0,8	1172,06	937,64
Усього	-	100	-	5200,00	5350,16

Джерело: Розраховано авторами.

Інша стратегія - підвищення врожайності сільськогосподарських культур на орних землях. Для розуміння ситуації наведено порівняння середньої врожайності шести культур, що можуть бути використані як сировина для виробництва біопалива для 10 основних сільськогосподарських виробників і країн-експортерів (табл. 7). За показниками урожайності Україна знаходиться поза лідуючими позиціями стосовно вирощуваних

культур. У разі підвищення врожайності наша країна здатна переробляти додаткові обсяги виробництва сільськогосподарської продукції не зменшуючи внутрішнього споживання та експорту сільськогосподарської продукції. Таким чином, стратегія збільшення врожайності може стати вирішенням питання для України щодо пошуку сировини для виробництва біопалива.

7. Урожайність основних сільськогосподарських культур для виробництва біопалива в основних країнах-виробниках або експортерах сільськогосподарської продукції, т/га, в середньому за 2015-2020 рр.

Культура \ Країна	Кукурудза	Пшениця	Цукрові буряки	Ріпак	Соя	Соняшник
Аргентина	6,8	3,0	Не вирощуються	3,0	2,0	2,1
Австралія	7,2	2,0	Не вирощуються	2,4	1,4	1,4
Бразилія	5,1	2,5	Не вирощуються	3,2	1,4	1,6
Канада	9,6	3,1	66,4	3,1	2,3	2,2
Китай	5,9	5,2	44,8	2,0	2,1	2,9
Франція	8,7	7,0	87,2	3,0	3,7	2,4
Казахстан	5,3	1,1	23,9	2,2	0,9	0,8
Росія	4,8	1,8	41,6	1,4	1,2	1,5
Україна	6,7	4,0	47,1	2,7	2,2	2,3
США	10,0	3,1	66,6	3,4	2,0	1,9

Джерело: Сформовано авторами за даними [4, 20].

Використовуючи попередній аналіз, основні чинники, які впливатимуть на розвиток ринку біопалива в Україні, визначені за допомогою SWOT-аналізу (табл. 8). SWOT - це інструмент стратегічного планування, який використовується для оцінки сильних сторін (S), слабких сторін (W), можливостей

(O) і загроз (T) комерційного підприємства (D. Rutz and R. Janssen, 2007). Внутрішні чинники зазвичай класифікуються як сильні або слабкі; зовнішні відносно підприємства фактори зазвичай класифікуються як можливості або загрози.

8. SWOT-аналіз розвитку галузі виробництва біопалива в Україні

ВНУТРІШНІ	СИЛЬНІ СТОРОНИ 42,7 млн га сільськогосподарських угідь (32,5 млн га орних земель). - Високий науковий та інтелектуальний потенціал: 25 245 аспірантів в університетах України у 2019 р. - Висококваліфіковані працівники: 1,266 млн студентів у 281 університетах у 2019 р. - Заводи мають хороший доступ до доріг, залізничного та водного транспорту: 20 952 км діючих залізничних ліній; 1569 км судноплавних річок; 169500 км автомобільних доріг	СЛАБКІ СТОРОНИ - Низький рівень інновацій: Україна посідає 45 місце у рейтингу країн за індексом інновацій. - Слабо розвинена інфраструктура біопалива. - Потреба у сировинних ресурсах, таких як викопне паливо, добрива та пестициди, для виробництва біоенергетичної сировини. - Можливе підвищення цін на сировину у зв'язку зі зростанням попиту, що перетворює біопаливо на менш конкурентоспроможне. - Деградація земельних та водних ресурсів, спричинена інтенсивною обробкою
ЗОВНІШНІ	МОЖЛИВОСТІ - Збільшення врожайності сільськогосподарських культур. - Зменшення мінливості у врожайності сільськогосподарських культур. - Введення у виробництво земель, що не обробляються. - Створення нових робочих місць. - Сприяння розвитку сільських територій. - Сприяння у виконанні умов інтеграції до ЄС: 27% частки відновлюваної енергії до 2030 р. - Поліпшення енергетичної безпеки: Україна імпортує понад 80% нафтових палив	ЗАГРОЗИ - Відсутність державної підтримки. - Відсутність інтересу кінцевих користувачів. - Монополія на ринку традиційних видів палива. - Політична та соціальна нестабільність: війна на Сході України. - Корупція: Україна знаходиться на 117 місці зі 180 країн у рейтингу корумпованості країн

Джерело: Сформовано авторами.

SWOT-аналіз визначає наступні ключові потреби України у розвитку біопаливної галузі:

1. Інвестиції у програми селекції та наукові дослідження, спрямовані на розвиток високопродуктивних культур.

2. Стимули для залучення у виробництво необроблюваних земель, такі як звільнення від оподаткування та позики під низькі відсотки.

3. Інвестиції в інфраструктуру біопалива.

4. Створення Державної агенції з біопалива.

Висновки. Україна - єдина країна у світі, що будучи потужним виробником сільськогосподарської продукції, з 2010 р. скоротила виробництво рідкого біопалива. Проте в 2017 р. затверджено Енергетичну стратегію України до 2035 р., якою поставлено за мету до 2035 р. забезпечити 11,5% поставок первинної енергії з біомаси, біопалива і відходів. Більш того, Україна прагне до інтеграції в ЄС, де визначено до 2030 р. досягти частки поновлюваних джерел енергії 14 % транспортної енергії з відновлюваних джерел енергії до 2030 року.

Задля оцінки потенціалу виробництва рідкого біопалива з сільськогосподарських культур в Україні використано сценарний аналіз та розраховано необхідні обсяги виробництва біопалива для кожного сценарію, враховуючи фактичні дані споживання нафтового палива в Україні. У результаті розрахунків визначено, що цілі для сценаріїв можна досягти використавши під вирощування біоенергетичних культур із подальшою переробкою на біопалива 1507,14 тис. га (сценарій А), 917,61 тис. га (сценарій В), 655,03 тис. га (сценарій С), або 5,47, 3,33, 2,3% від середніх посівних площ під вирощування сільськогосподарських культур у 2015-2020 рр.

Таким чином, аграрний сектор України являє собою потенційний ресурс для виробництва біопалива. Однак експортна орієнтація аграрного сектору України і пов'язані з цим прибутки в іноземній валюті не сприяють рішенню експортерів на перенаправлення сировини для виробництва біопалива. З огляду на цю ситуацію політичними варіантами досягнення цільового рівня біопалива

в Україні є: (1) залучення у виробництво біопалива 16 % (5,2 млн га) сільськогосподарських земель, які натеper не обробляються, та (2) підвищення врожайності. Таким чином, для країни існує можливість як розвивати індустрію біопалива, так і задовольняти

власний експортний потенціал і внутрішні ринки через використання необроблюваних земель задля виробництва сільськогосподарської продукції з подальшою переробкою на біопалива або розвивати програми селекції для підвищення врожайності.

Список бібліографічних посилань

1. Габрель М. С. Виробництво твердого біопалива в Україні: стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.9. С. 126-131. URL : http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2011/21_9/126_Gab.pdf.
2. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>.
3. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Офіційний веб-сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL : <http://land.gov.ua/>.
5. Офіційний веб-сайт Міністерства енергетики та вугільної промисловості України. URL : http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/printable_article?art_id=245450057.
6. Пришляк Н. В. Економіко-математичне моделювання виробничих потужностей цукрового заводу з виробництва біоетанолу засобами теорії нечіткої логіки. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 3. С. 78-87.
7. Пришляк Н. В., Курило В. Л., Пришляк В. М. Розвиток біоенергетики як складова забезпечення енергетичної безпеки України. *Економіка та держава*. 2020. № 4. С. 146-155.
8. Шпичак О. М., Боднар О. В. Теоретичні основи біоенергетики в контексті закону збереження енергії. *Економіка АПК*. 2019. № 8. С. 6-16.
9. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. URL : <https://eur-lex.europa.eu>.
10. European Energy Security Strategy. Brussels, 28.5.2014. COM (2014) 330 final. URL : <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-energy-security-strategy.pdf>.
11. Kaletnik G., Honcharuk I., Okhota Y. The Waste-Free Production Development for the Energy Autonomy Formation of Ukrainian Agricultural Enterprises. *Journal of Environmental Management & Tourism*. 2020. V. 11. № 3 (43). P. 513-522.
12. Kaletnik G., Prutska O., Pryshliak N. Resource potential of bioethanol and biodiesel production in Ukraine. *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*. 2014. V. 3. № 1. P. 9-12.
13. Kaletnik H., Pryshliak V., Pryshliak N. Public Policy and Biofuels: Energy, Environment and Food Trilemma. *Journal of Environmental Management & Tourism*. 2020. V. 10. № 4 (36). P. 479-487.
14. Maack J. Scenario analysis: A tool for task managers. *Social Development Paper*. 2001. No. 36. World Bank, Washington, DC. URL : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.199.1964>.
15. Medipally S. R., F. Md. Yusoff S. Banerjee, M. Shariff. Microalgae as Sustainable Renewable Energy Feedstock for Biofuel Production. *BioMed Research International*. 2015. March (22). <http://dx.doi.org/10.1155/2015/519513>.
16. OECD-FAO Agricultural outlook 2020-2029. URL: <https://www.oecd.org/publications/oecd-fao-agricultural-outlook-19991142.htm>
17. Pryshliak N., Tokarchuk D. Socio-economic and environmental benefits of biofuel production development from agricultural waste in Ukraine. *Environmental & Socio-economic Studies*. 2020. V. 8. № 1. P. 18-27.
18. Shpykuliak O., Bilokinna I. "Green" cooperatives in the formation of an institutional mechanism of development of alternative power engineering in the agrarian sector of the economy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. V.5 № 2. P. 249-255. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-249-255>

References

1. Habrel, M.S. (2011). Vyrobnystvo tverdogo biopalyva v Ukraini: stan ta perspektvyv rozvytku [Production of solid biofuels in Ukraine: state and prospects of development]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, 21(9), pp. 126-131 [In Ukrainian].
2. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist» : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 serpnia 2017 r. № 605-r. [Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Safety, Energy Efficiency, Competitiveness" : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from August 18, 2017 No. 605-p.]. Retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80> [In Ukrainian].
3. Ofitsiyni veb-sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [The official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
4. Ofitsiyni veb-sait Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z pytan heodezii, kartohrafii ta kadastru [The official website of the State Service of Ukraine on Geodesy, Cartography and Cadastre]. Retrieved from: <http://land.gov.ua/> [In Ukrainian].
5. Ofitsiyni veb-sait Ministerstva enerhetyky ta vuhilnoi promyslovosti Ukrainy [The official website of the Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine. Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine]. Retrieved from : http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/printable_article?art_id=245450057 [In Ukrainian].
6. Pryshliak, N.V. (2016). Ekonomiko-matematychne modeliuвання vyrobnychkh potuzhnosteі tsukrovoho zavodu z vyrobnystva bioetanolu zasobamy teorii nechitkoi lohiky [Economic and mathematical modeling of the production capacity of a sugar plant for the production of bioethanol by the theory of fuzzy logic]. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*, 3, pp. 78-87 [In Ukrainian].
7. Pryshliak, N.V., Kurylo, V.L. & Pryshliak, V.M. (2020). Rozvytok bioenerhetyky yak skladova zabezpechennia enerhetychnoi bezpeky Ukrainy [Development of bioenergy as a component of ensuring energy security of Ukraine]. *Економіка та держава*, 4, pp. 146-155 [In Ukrainian].
8. Shpychak, O.M. & Bodnar, O.V. (2019). Teoretychni osnovy bioenerhetyky v konteksti zakonu zberezhennia enerhii [Theoretical foundations of bioenergy in the context of the law of conservation of energy]. *Економіка АПК*, 8, pp. 6-16 [In Ukrainian].
9. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. Retrieved from : <https://eur-lex.europa.eu> [In English].
10. European Energy Security Strategy. Brussels, 28.5.2014. COM (2014) 330 final. Retrieved from : <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-energy-security-strategy.pdf> [In English].
11. Kaletnik, G., Honcharuk, I. & Okhota, Y. (2020). The Waste-Free Production Development for the Energy Autonomy Formation of Ukrainian Agricultural Enterprises. *Journal of Environmental Management & Tourism*, vol. 11 (3 (43)), pp. 513-522 [In English].
12. Kaletnik, G., Prutska, O. & Pryshliak, N. (2014). Resource potential of bioethanol and biodiesel production in Ukraine. *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, 3, 1, pp. 9-12 [In English].
13. Kaletnik, G., Pryshliak, V. & Pryshliak, N. (2020). Public Policy and Biofuels: Energy, Environment and Food Trilemma. *Journal of Environmental Management & Tourism*, 10, 4 (36), pp. 479-487 [In English].
14. Maack, J. (2001). Scenario analysis : A tool for task managers. *Social Development Paper* No. 36. World Bank, Washington, DC. Retrieved from : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.199.1964> [In English].

19. The official website of the Food and Agriculture Organization. URL : <http://www.fao.org/faostat/en/#home>.

20. The official website of the United States Department of Agriculture. URL : <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/grain-corn-coarsegrains.pdf>.

21. WBA Global Bioenergy Statistics (2020, December 30). URL : <http://www.worldbioenergy.org/uploads/201210%20WBA%20GBS%202020.pdf>.

22. Zulauf C., Prutska O., Kirieieva E., Pryshliak N. Assessment of the potential for a biofuels industry in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2018. 16, Iss. 4. P. 83-90.

15. Medipally, S.R., F. Md. Yusoff S. Banerjee, M. Shariff (2015). Microalgae as Sustainable Renewable Energy Feedstock for Biofuel Production. *BioMed Research International*. March (22). Retrieved from : <http://dx.doi.org/10.1155/2015/519513>. [In English].

16. *OECD-FAO Agricultural outlook 2020-2029*. Retrieved from: <http://www.worldbioenergy.org/uploads/201210%20WBA%20GBS%202020.pdf> [In English].

17. Pryshliak, N. & Tokarchuk, D. (2020). Socio-economic and environmental benefits of biofuel production development from agricultural waste in Ukraine. *Environmental & Socio-economic Studies*, 8 (1), pp. 18-27 [In English].

18. Shpykuliak, O. & Bilokinna, I. (2019). "Green" cooperatives in the formation of an institutional mechanism of development of alternative power engineering in the agrarian sector of the economy. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5 (2), pp. 249-255 [In English].

19. The official website of the Food and Agriculture Organization. Retrieved from : <http://www.fao.org/faostat/en/#home> [In English].

20. The official website of the United States Department of Agriculture. Retrieved from : <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/grain-corn-coarsegrains.pdf> [In English].

21. WBA Global Bioenergy Statistics (2020, December 30). Retrieved from : <http://www.worldbioenergy.org/uploads/201210%20WBA%20GBS%202020.pdf> [In English].

22. Zulauf, C., Prutska, O., Kirieieva, E. & Pryshliak, N. (2018). Assessment of the potential for a biofuels industry in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*, 16 (4), pp. 83-90 [In English].

Kaletnik G. M., Pryshliak N. V. Development of the biofuel industry as a determinant of sustainable development of Ukraine

The purpose of the article is to form scenarios for the development of the biofuel market in Ukraine and to substantiate the ways of their implementation.

Research methods. In the course of the research, dialectical methods of cognition of processes and phenomena, analysis and synthesis were used to study the modern biofuel market in Ukraine and compare it with world trends; empirical - for a comprehensive assessment of the current state of biofuel production in Ukraine; scenario analysis - to determine possible ways for the development of the biofuel market in Ukraine and the related state policy for the development of its production; SWOT analysis - to determine the strengths and weaknesses of the internal environment, as well as the opportunities and threats of the external environment in the field of biofuel production in Ukraine; scientific abstraction - to summarize the results, the formation of conclusions and the own development of the biofuel production industry in Ukraine.

Research results. The assessment of biofuel production in the world has been carried out and the main types of raw materials for its production have been identified. Scenarios for the development of the biofuel production industry in Ukraine have been substantiated. The volume of areas to achieve the goals of Ukraine in the consumption of biofuel in accordance with the scenarios has been calculated. Comparison of the production and export of corn and wheat by major producers in the world have been conducted. The calculation of the volume of biofuel production from lands that are not split in Ukraine has been carried out. The yields of the main agricultural crops for biofuel production in the main producing countries or exporters of agricultural products have been analyzed, as a result of which it has been determined that Ukraine is not in the leading positions in one of the crops grown. As a result of the SWOT analysis, the key needs of Ukraine in the development of the biofuel industry have been identified.

Scientific novelty. The ways of developing the biofuel industry without reducing the export potential of Ukraine are proposed. They consist in using the potential of unused agricultural land and in increasing the efficiency of agricultural production, in particular, increasing yields.

Practical significance. The applied significance of the results is considered as the basis for the formation of a strategy for the development of the biofuel industry in Ukraine. Tabl.: 8. Figs.: 1. Refs.: 22.

Keywords: biofuels; bioethanol; biodiesel; development; scenario analysis; raw materials.

Kaletnik Grygorii Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAAS, head of the department of administrative management and alternative energy sources, the president of Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna St., Vinnytsia, 21008)

E-mail: rector@vsau.org.

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4848-2796>

Pryshliak Natalia Viktorivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of administrative management and alternative energy sources, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna St., Vinnytsia, 21008)

E-mail: pryshliak.vnau@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0544-1441>

Калетник Г. Н., Пришляк Н. В. Развитие отрасли биотоплива как детерминанта устойчивого развития Украины

Цель статьи - сформировать сценарии развития рынка биотоплива в Украине и обосновать пути их реализации.

Методика исследования. В процессе исследования использованы диалектические методы познания процессов и явлений, анализа и синтеза - для изучения современного рынка биотоплива в Украине и сравнения его с мировыми тенденциями; эмпирический - для комплексной оценки современного состояния производства биотоплива в Украине; сценарного анализа - для определения возможных путей развития рынка биотоплива в Украине и связанную с этим государственную

политику по развитию его производства; SWOT-анализа - для выявления сильных и слабых сторон внутренней среды, а также возможностей и угроз внешней среды отрасли производства биотоплива в Украине; научной абстракции - для обобщения результатов, формирования выводов и собственного развития отрасли производства биотоплива в Украине.

Результаты исследования. Осуществлена оценка производства биотоплива в мире и определены основные виды сырья для его производства. Обоснованы сценарии развития отрасли производства биотоплива в Украине. Рассчитаны объемы площадей для достижения целей Украины в потреблении биотоплива в соответствии со сценариями. Выполнено сравнение производства и экспорта кукурузы и пшеницы по основным производителям в мире. Проведен расчет объемов производства биотоплива из земель, что не обрабатываются в Украине. Проанализирована урожайность основных сельскохозяйственных культур для производства биотоплива в основных странах-производителях или экспортерах сельскохозяйственной продукции. Установлено, что Украина находится вне лидирующих позиций относительно выращиваемых культур. Определены за проведенным SWOT-анализом ключевые потребности Украины в развитии биотопливной отрасли.

Элементы научной новизны. Предложены пути развития отрасли биотоплива без уменьшения экспортного потенциала Украины, заключающиеся в использовании потенциала незадействованных сельскохозяйственных земель и в увеличении эффективности производства сельскохозяйственной продукции, в частности, повышении урожайности.

Практическая значимость. Прикладное значение результатов рассматривается как основа для формирования стратегии развития отрасли биотоплива в Украине. Табл.: 8. Илл.: 1. Библиогр.: 22.

Ключевые слова: биотопливо; биоэтанол; биодизель; развитие; сценарный анализ; сырье.

Калетник Григорий Николаевич - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заведующий кафедрой административного менеджмента и альтернативных источников энергии, президент Винницкого национального аграрного университета (21000, г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: rector@vnsau.org

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4848-2796>

Пришляк Наталья Викторовна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры административного менеджмента и альтернативных источников энергии, Винницкий национальный аграрный университет (21000, г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: pryshliak.vnsau@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0544-1441>

Стаття надійшла до редакції 04.02.2021 р.

Фахове рецензування: 16.02.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Калетник Г. М., Пришляк Н. В. Розвиток галузі біопалив як детермінанта сталого розвитку України. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 71 — 81. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102071>

Kaletnik, G.M. & Pryshliak, N.V. (2021). Rozvytok haluzi biopalyv yak determinanta ctaloho rozvytku Ukrainy [Development of the biofuel industry as a determinant of sustainable development of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 71 — 81 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102071>

* * *

УДК 338.3

JEL Classification: Q12

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102082>

С. А. ВОЛОДІН, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН

Стимулювання виробництва нішевих культур в Україні на основі фастплант-технологій

Мета статті - проаналізувати тенденції розвитку виробництва нішевих культур в агропромисловому комплексі та можливості стимулювання їх одержання на основі застосування інноваційних фастплант-технологій.

Методика дослідження. Використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, монографічний (аналіз виробництва нішевих культур в АПК), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків), порівняльного аналізу (визначення причини і відмінностей виробництва нішевих культур в АПК), емпіричний (комплексна оцінка і аналіз об'єкта дослідження).

Результати дослідження. Проаналізовано стан нішевого сегмента аграрного ринку та груп нішевих культур і їх вплив на аграрний сектор економіки, розглянуто проблеми науки та галузеві проблеми виробництва нішевих культур, досліджено ринкові тенденції і їх вплив на розвиток аграрної сфери, запропоновано використовувати фастплант-технологію для розвитку нішевого бізнесу.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні й практичні положення щодо розвитку нішевого виробництва в АПК; обґрунтовано нові напрями розвитку швидкого освоєння виробництва нішевих культур на основі гнучкої ринковоорієнтованої системи селекції, вирощування, переробки і реалізації продукції в замкнутому науково-виробничому комплексі.

Практична значущість. Основні викладені положення і висновки містять певні методичні і практичні рекомендації щодо стимулювання виробництва нішевих культур із застосуванням фастплант-технологій, практики розвитку нішевого сегмента аграрного ринку на основі методів і засобів інноваційної біоекономіки. Табл.: 2. Рис.: 4. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: біоекономіка, нішеві культури, продукція, фастплант-технології, аграрна наука, кластерна модель.

Володін Сергій Анатолійович - доктор економічних наук, член-кореспондент НААН, директор ТОВ «Інститут інноваційної біоекономіки» (03040, м. Київ, просп. Голосіївський, 96)

E-mail: iipuaan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5930-0225>

Постановка проблеми. Україна - відома у світі аграрна країна, значною перевагою якої слід вказати природно-кліматичний потенціал (вдале поєднання земельних і водних ресурсів). Разом із тим однією з нагальних проблем залишається багатогалузевий, спеціалізований, інноваційно-інвестиційний розвиток аграрного сектору. Значне відставання інституційного та законодавчо-нормативного середовища вимагає планувати на рівні держави перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектору, що передбачає: розроблення і фінансування державних програм за ключовими напрямками, диференційовані підходи до аграрного виробництва та баланс велико- й дрібнотоварного виробництва, збереження фермерства і врахування націо-

нальних традицій ведення домогосподарства, раціональний розвиток основного та нішевого виробництва, підтримку селекційної роботи з урахуванням державних інтересів до балансування природно-кліматичних умов і можливостей та інтересів об'єднаних територіальних громад. Тому використання конкурентних переваг країни, основу економіки якої становить сільське господарство, тільки посилює питання нішевих сільськогосподарських культур [8], виробництва нішевої агропродукції.

В Україні нині спостерігається слабе економічне зростання, зокрема в сільській місцевості та аграрному секторі економіки, де працездатне населення втрачає джерела доходу. Вирішенням проблеми може стати спеціалізація малих і середніх підприємств на виробництві та експорті нішевої

© С. А. Володін, 2021

продукції, що дає можливість уникнути нерівної конкуренції з агрохолдингами та розширити ринки збуту в умовах звуження внутрішнього сегмента [4].

Виробництво нішевої продукції відкриває можливості для товаровиробника стати вагомим гравцем, а для науки – відчувати затребуваність в активних нішах високотехнологічного аграрного виробництва. Вирощування і переробка нішевих культур це цікавий напрям диверсифікації виробництва та експорту як для малих фермерів, так і для великих компаній.

Нішеві культури, до яких відносяться, наприклад, круп'яні, органічні, сорго, прянощі, горіхи та ягоди, або свіжа зелень чи часник, мають на сьогодні свої переваги з точки зору їх виробництва. Перевага полягає в тому, що в цих нішах поки що відносно невелика конкуренція. Часто такі культури не вимагають значних інвестицій в організацію виробництва, але при цьому забезпечують високий рівень рентабельності.

Українські малі виробники намагаються сфокусуватися на цікавих і нових нішах виробництва, оскільки це надасть значні стартові переваги, щоб стати гравцем на високомаржинальних ринках у недалекому майбутньому. У виробників нішевої продукції вже сьогодні з'явилися реальні можливості співпраці з великими мережами супермаркетів в Україні задля реалізації своєї продукції і виходу на зовнішні ринки за сприяння цих мереж.

Нові можливості для розвитку нішевих виробництв надає новий напрям – біоекономіка, яка застосовує біорізноманіття сільського господарства і сучасні біотехнології для виробництва відновлювальних біоресурсів з метою задоволення продовольчих і технічних потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та особливості розвитку виробництва та ринку нішевих культур вивчали Н. Карасьова [4]; Ю. Кернасюк; Є. Малишко; Б. Супіханов [9]; Л. Удова, К. Прокопенко [10] та ін. Окремі аспекти виробництва нішевої продукції на основі використання принципів природокористування та інноваційно-інформаційної економіки відображені у роботах П. Скрипчука, В. Пічури, В. Рибак [8], ринкових виданнях та аналітичних оглядах агроконсалтингу [5]. Підходи класиків щодо розвитку теорій галузевих ринків зведені в роботах А. Ігнатюка [3], теоретич-

них аспектів розвитку інноваційної теорії представлено З. Пересунько [6]. Інноваційний потенціал аграрної науки і швидкі технології його реалізації досліджено й іншими науковцями [1, 2]. Проте проблеми розвитку нішевих виробництв на основі досягнень аграрної науки в конкурентних умовах біоекономіки наразі залишаються актуальними.

Мета статті – проаналізувати тенденції розвитку виробництва нішевих культур в агропромисловому комплексі та можливості стимулювання їх одержання на основі застосування фастплант-технологій.

Виклад основних результатів дослідження. Біоекономіка – найсучасніший напрям економічного розвитку, який ґрунтується на застосуванні біотехнологій, що використовують відновлювальну біологічну сировину, сприяють біорізноманіттю і природозбереженню навколишнього середовища. Вона ґрунтується на проривних досягненнях науки в різних сферах використання біологічних ресурсів (рослин, тварин, мікроорганізмів) у поєднанні з високоефективними економічними, екологічними, технологічними механізмами їх використання.

Розвиток галузей біоекономіки передбачає створення природозберігаючих екосистем, націлених на підвищення енергоефективності, раціональне використання природних ресурсів і відходів, розвиток відновлювальної енергетики, екологізацію промислового сектору, забезпечення сталого розвитку сільського господарства, виробництво якісних продуктів харчування і технологічних компонентів.

Базовою галуззю біоекономіки виступає агропромисловий комплекс, який застосовує інноваційні біотехнології для вирощування і переробки якісної сировини як основних сільгоспкультур, так і широкого спектру нішевих культур.

За теоретичне підґрунтя усвідомлення й регулювання динамічних процесів у нішевих сегментах слугують теорії галузевих ринків і теорії інноваційного розвитку.

Усвідомлення того факту, що ринки товарів і послуг недосконалі, привело до появи особливого напрямку дослідження, що отримав назву «теорія галузевих ринків» або «економіка галузевих ринків». Особливої актуальності набувають проблеми теорії галузевих ринків в умовах глобалізації, що зумовлено посиленням концентрації ринків, монопольним становищем на світових

ринках гігантських корпорацій, які впливають на конкурентні відносини на національних ринках.

Теорія галузевих ринків досліджує відносини на мезорівні економічної системи, охоплює сферу недосконалої конкуренції - поведінку учасників конкурентних відносин та можливий результат їх взаємодії, вплив конкуренції на суспільний добробут та державне втручання [3]. Теорії галузевих ринків ґрунтуються на дедуктивному (теоретичному) і емпіричному (практичному) методах аналізу галузевих ринків Гарвардської і Чиказької економічних шкіл.

У теорії галузевих ринків можна виділити напрями: теорія трансакційних витрат - вертикальна інтеграція; теорія мінімальних витрат - ємність галузі; теорія ефективності - конкуренція і держпідтримка.

Теорії інноваційного розвитку, на противагу теоріям галузевих ринків, розглядають економічний розвиток на основі науково-технічного прогресу шляхом створення і ефективного функціонування ринку впровадження інновацій (нововведень). Зокрема, можна виділити [зведено 6]: теорії циклів і криз М. І. Туган-Барановського, довгих хвиль М. Д. Кондратьєва; теорії ділових циклів і інновацій Й. Шумпетера, епохальних нововведень Саймона Кузнеця; теорії інноваційного менеджменту П. Друкера, зростання на основі інновацій Р. Солоу, інтрапренерства щодо впровадження інновацій; теорії технологічних укладів С. Ю. Глаз'єва і інноваційних фаз Ю. В. Яковця.

В Інституті інноваційної біоекономіки відпрацьовують ринкові системи новостворень і нововведень на підприємницьких засадах, зокрема на основі теорії інноваційного провайдингу [2], теорії швидкого освоєння виробництва нішевих культур [1] та ін.

Теоретичні дослідження і практичні спостереження доводять, що аграрний ринок потребує комерційно привабливої та соціально значущої нішевої продукції. Виробництво останньої здійснюється за державною підтримкою. Реагування на нішеву кон'юнктуру можуть забезпечити малі і середні товаровиробники, для яких потрібні технології швидкого розгортання виробництва і гарантований збут продукції. Технології може забезпечити аграрна наука, із наявним високим науковим потенціалом, проте низькою спроможністю комерціалізації розробок, що має компенсувати тісна співпраця

наукових установ із суб'єктами ринку. Необхідна інтегрована ринковоорієнтована кластерна біоекосистема замовлення, освоєння, виробництва та реалізації нішевої продукції на засадах партнерства науки і бізнесу.

Виробництво нішевої продукції відкриває можливості для товаровиробника стати вагомим гравцем, а для науки - відчувати потребу в активних нішах високотехнологічного аграрного виробництва. Вирощування і переробка нішевих культур являє собою цікавий напрям диверсифікації виробництва та експорту як для малих фермерів, так і для великих компаній.

Термін «нішеві культури» з'явився в аграрній лексиці не так давно, хоча ці культури вирощувалися в Україні здавна, у невеликих кількостях та переважно для особистих потреб. Не існує єдиної думки стосовно того, які культури вважати нішевими. У сільськогосподарському виробництві нішевими називають культури, які використовують у сівоzmіні як попередники основних культур, а також культури-замінники для пересівання загнаних зернових чи олійних культур. Вони, як правило, не біржові й розраховані не на масового споживача, тому відзначаються обмеженим попитом і низькою ціновою еластичністю попиту. На ринку нішевими називають культури, на які існує ситуативний або постійний підвищений комерційний чи соціальний попит, або продукцію, якої потребує вузький сегмент споживачів [1].

Таким чином, нішева культура - це традиційне визначення в сільському господарстві культур, які вирощують у сівоzmіні основних культур. Сучасні короткі сівоzmіни і застосування технології вирощування монокультур витіснили нішеві зі свого звичного місця, що створило їх дефіцит.

Значно сучасніше і загальне визначення нішевих продуктів/продукції за ринковими ознаками попиту і пропозиції. Нішевий попит відносить до нішевих будь-які культури і продукцію, на які спостерігається ситуативний та постійний підвищений комерційний попит, або запит суспільства і промисловості. Кожні 2-3 роки попит може різко зростати, після чого настає спад. Пік попиту характеризується високою рентабельністю, тому важливо швидко реагувати на кон'юнктурні коливання.

Нішева пропозиція - це модний тренд у різних ринкових стратегіях, при яких споживачам пропонуються нові види продукції

(товари, технології, послуги) з використанням гнучких умов випробування і придбання; за результатами пробних маркетингових акцій розгортається виробництво нових видів затребуваної ринком нішевої продукції.

Продуктивні ніші можуть виникати в будь-якій галузі сільгоспвиробництва, в тому числі основних (біржових) культур, таких як тверді сорти пшениці, жита озимого, пивоварного ячменю, окремих видів рапсу, сої, соняшнику, солодкої або інших спеціальних видів кукурудзи тощо.

Стабільним попитом користуються бобові і круп'яні культури, зокрема: соціально значущі гречка, овес, просо, сорго; бізнес-привабливі нут, сочевиця, квасоля, горох.

Фактично на 100% нішеві цінні культури, що використовуються як сировина для отримання активних речовин, зокрема луб'яні, ефіроолійні, лікарські, ароматизовані, малопоширені, в тому числі коноплі, льон, гірчиця, стевія, лаванда, беладона.

В Україні ринок нішевих культур розвивається динамічними темпами. Так, за даними, основними прибутковими нішевими напрямками визнано: вирощування мікрогрину, спаржі павловнії, амаранту, розведення равликів, закладка горіхового саду, бізнес на пасіці з 50 вуликів, вирощування качок [5].

Внутрішній попит і експортні запити створили великі ніші в садівничій галузі, зокрема у вирощуванні горіхів (волоський, фундук), саджанців плодових культур на безвірусній основі, обліпихи, калини, ягід (полу-

ниці, малини, лохини, ожини, смородини, брусниці).

Відсутність на ринку популярних у населення сортів картоплі і овочів, звичних для українського столу, сформувало нішевий попит на вітчизняне насіння і традиційні технології в картоплярстві та овочівництві, ексклюзивні види часнику, спаржі, шпинату, батату.

Продовольчий ринок відчуває потребу в нішевій продукції. Аграрне виробництво не встигає за коливаннями нішевої кон'юнктури. Попит покривається за рахунок імпорту іноземних товарів, часто сумнівної якості й походження.

Аграрний ринок реагує на потреби комерційно привабливої та соціально значущої нішевої продукції. Розвивається виробництво нішевої органічної продукції, площа якої, за даними Федерації органічного руху України, охоплює до 0,5 млн га, кількість сертифікованих виробників перевищує 500 господарств [12].

На потреби нішевої продукції припадає 15% від валового виробництва, або 30 млрд грн (рис. 1). Загальні площі під нішевими культурами становлять 1,5 млн га, де найбільша це горох - 495 тис. га, жито, овес, гречка - від 100 до 200 тис. га кожна. Під бізнесовими культурами першої групи зайнято 260 тис. га, в тому числі під гірчицею - 58 тис. га, сорго - 43 тис. га, квасолею - 40 тис. га, льоном олійним - 33 тис. га, нутом, сочевицею та іншими - 86 тис. га [7].

РИНКОВІ ТЕНДЕНЦІЇ

Рис. 1. Ринкові тенденції виробництва нішевих культур

Джерело: Власна розробка.

Нарощується експорт української нішевої продукції, популярні серед якої горох - 560 тис. т, сорго - 150 тис. т, льон - 60 тис. т, жито - 26 тис. т, гірчиця - 24 тис. т, квасоля і овес - по 12 тис. т, нут - 8 тис. т, сочевиця - 2 тис. т.

Експортні ціни за 1 т, дол. США: квасоля - 1024, нут - 830, льон олійний - 466, сочевиця - 387, сорго - 153 [11].

Виробництво нішевої продукції відкриває широкі можливості для розвитку співробітництва науки і бізнесу з освоєння та науково-інноваційного забезпечення вирощування нішевих культур, затребуваних суспільством і ринком. Наукові установи НААН створюють

нові сорти і технології практично по всьому спектру нішевого сегмента, зокрема щодо гречки - 27 сортів, гороху - 44, нуту - 7, сочевиці - 1 сорт, багато напрацювань по інших культурах. Проблема у трансформації наукових напрацювань в адаптовані до умов циклічного нішевого виробництва інновації.

Однак нішеве виробництво характеризується нестабільністю, що підтверджує результат дослідження обсягів виробництва за останні п'ять років за нішевими культурами: гречки, проса, вівса, жита озимого, льону олійного, гірчиці олійної, сочевиці та нуту (табл. 1, 2).

1. Посівні площі нішевих культур, тис. га

Культура	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Гречка	1,00	1,15	0,97	1,21	1,23
Просо	1,89	1,76	1,50	1,46	1,81
Овес	2,32	2,40	2,39	2,14	2,32
Жито озиме	2,59	2,73	2,96	2,66	2,89
Льон олійний	1,10	1,10	0,88	0,97	0,96
Гірчиця олійна	0,70	0,80	0,80	0,60	0,80
Сочевиця	2,98	1,67	1,40	0,80	1,07
Нут	1,38	0,92	1,38	1,19	1,34

Джерело: Офіційний сайт Державної служби статистики України.

Серед аналізованих нішевих сільськогосподарських культур в Україні у 2019 р. найбільші посівні площі відзначено у жита озимого і вівса відповідно 2,89 та 2,32 тис. га, що на 8,6 і 8,4% більше проти аналогічного показника 2018 р. Досить значні площі виявилися під просом, нутом, гречкою - відпо-

відно 1,81; 1,34 і 1,23 тис. га. Виробництво і збут нішевих культур потребують додаткових зусиль, знання технології та кон'юнктури ринку. Як наслідок, нішеві культури привертають значно менше уваги сільськогосподарських виробників порівняно із традиційними зерновими та олійними.

2. Урожайність нішевих культур, т/га

Культура	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Гречка	127,7	153,7	185,3	113,3	69,3	61,9
Просо	112,8	107,7	56,1	54,8	93,3	58,6
Овес	210,5	208,6	197,0	195,8	181,9	186,3
Жито озиме	149,2	143,6	170,0	147,9	115,4	134,6
Льон олійний	62,2	66,8	43,3	32,1	25,0	н.д
Гірчиця олійна	58,8	44,4	39,5	52,4	47,8	н.д
Сочевиця	0,3	1,5	8,3	24,5	7,3	н.д
Нут	9,5	7,1	13,7	45,0	30,4	н.д

Джерело: Офіційний сайт Державної служби статистики України.

Останніми роками спостерігається зменшення виробництва аналізованих нішевих культур. Зокрема, урожайність гречки, проса та льону олійного зменшилася майже в 2 рази в 2019 р. порівняно з 2015 р. Разом із тим зросла врожайність сочевиці та нуту.

Ці коливання поглиблюються:

- слабкою стимулювальною і регулятивною політикою з боку держави: відсутність цілеспрямованої підтримки (дотації, страхування)

нішевого виробництва, особливо соціально значущої продукції; не сформовано пакет заохочень і зобов'язань щодо ведення раціонального землекористування, збільшення частки органічної продукції; відсутністю сформованого внутрішнього ринку збуту нішевої продукції, формування і сертифікації експортних партій;

- низькою спроможністю малого і середнього бізнесу: недостатня обізнаність і

професійна підготовка фермерів і населення до роботи в нішевому сегменті; нерозвинута ринкова інфраструктура, маркетингові, логістичні й фінансові послуги; на низькому рівні кооперація виробників нішевих культур між собою та переробниками і торговими компаніями; на декларативній стадії інтеграція науки і бізнесу, не налагоджений оперативний науково-технологічний супровід нішевого виробництва.

Водночас нішеве виробництво являє собою перспективний полігон співпраці науки з малим бізнесом на засадах інноваційної

біоекономіки. Для аграрної науки характерний потужний науковий потенціал для забезпечення виробництва нішевої продукції, оскільки: завдання наукових досліджень НДУ НААН спрямовані на створення селекційних матеріалів практично по всьому спектру нішевих культур; освоюються сучасні технології насінництва і вирощування нішевих культур, у тому числі органічного виробництва; виробляються окремі види насіннєвого і садивного матеріалу на замовлення виробників нішевої продукції (рис. 2).

Рис. 2. База виробництва нішевих культур

Джерело: Власна розробка.

Однак щодо аграрної науки відсутня ефективна ринкова система для трансферу інновацій у нішеве виробництво:

- фінансові та правові обмеження не дозволяють державним установам і підприємствам успішно конкурувати на ринку нішевої продукції;

- розробки інститутів не готові до ринкового поширення й поступаються форвардним комерційно-технологічним пакетам, що пропонуються агровиробникам технологічними бізнес-компаніями;

- аграрна наука ніяк не наважиться на створення власної дистрибуторської інфраструктури для трансферу інновацій на бізнес-засадах, хоча необхідні моделі й механізми інноваційного провайдингу розроблені та запропоновані до реалізації в системі НААН.

Щорічно неврегульованість виробництва нішевої продукції призводить до дефіциту соціальних груп продовольства. Така ситуація

сьогодні спостерігається у забезпеченні гречкою, просом, вівсом, житом тощо. Держава шукає ефективні механізми стимулювання розвитку виробництва цих та інших нішевих культур за рахунок державної підтримки, зокрема стимулювання виробництва дефіцитної групи культур.

Необхідна ефективна модель співпраці науки і бізнесу. Цьому сприяють нові рішення для нішевого бізнесу - фастплант-технології [1], що забезпечують отримання нішевої продукції «Якраз вчасно» (Just in Time). Інститутом інноваційної біоекономіки розроблено концепцію і запатентовано технології швидкого освоєння виробництва нішевих культур на основі гнучкої ринково-орієнтованої системи селекції, вирощування, переробки і реалізації продукції в замкнутому науково-виробничому комплексі (аналог ФАСТФУД - швидка їжа масового

виробництва, час приготування та подачі значно зменшені).

Концепт ФАСТПЛАНТ - швидка рослина передбачає вирощування культур у промислових масштабах, які потребують швидкозростаючих селекційних матеріалів, інтенсивних біоадаптивних технологій, мобільних засобів виробництва, переробки та реалізації. З економічної точки зору фастплант відноситься до сфери виробництва, з технічної - до виробничо-логістичних систем «якраз вчасно» (концепція «канбан»).

Впровадження фастплант - технологій забезпечують (рис. 3): фастплант-центри (се-

лекція культур для фастплант-технологій, підтримка колекції для швидкого розмноження, науково-технологічний супровід); фастплант-репродуктори (апробація селекційних ресурсів, відпрацювання технологій для швидкого розмноження в експериментальних умовах, коопероване вирощування із товаровиробниками); фастплант-провайдери (формування портфеля замовлення на нішеву продукцію, відпрацювання форвардних умов поставок і реалізації, запровадження механізмів комерційної концесії (франчайзингу)).

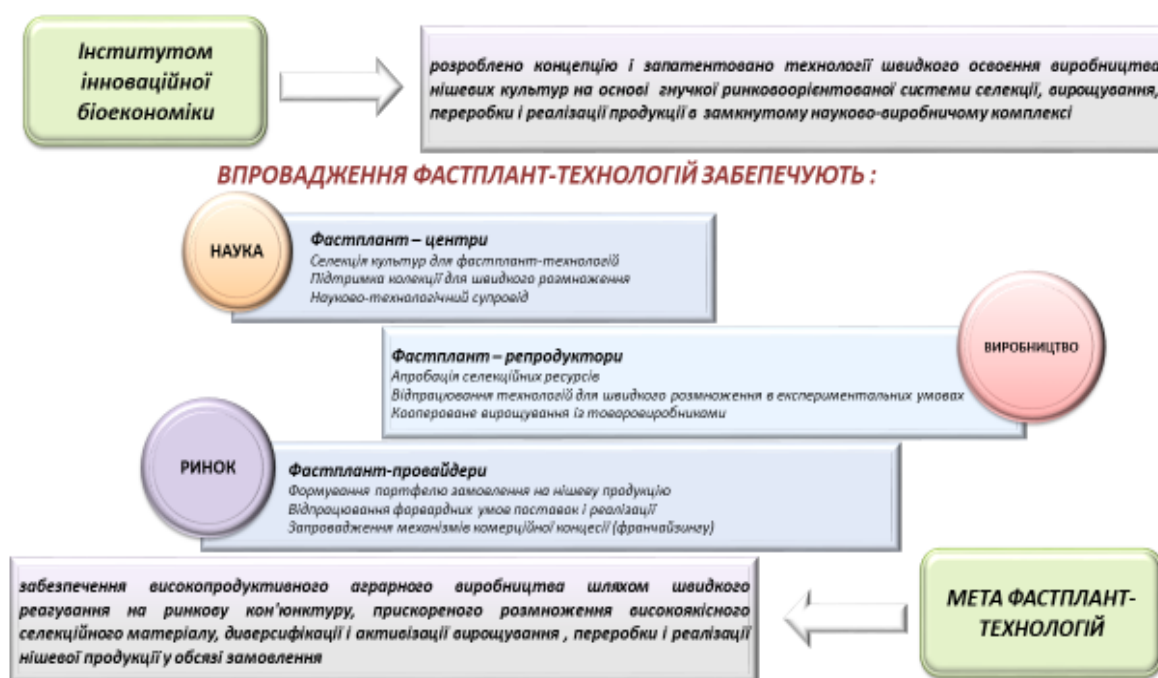

Рис. 3. Нішеві фастплант-технології

Джерело: Власна розробка.

Мета фастплант-технологій - забезпечення високопродуктивного аграрного виробництва шляхом швидкого реагування на ринкову кон'юнктуру, прискореного розмноження високоякісного селекційного матеріалу, диверсифікації і активізації вирощування, переробки та реалізації нішевої продукції в обсязі замовлення.

Основна проблема зі створення «фастплант-технологій» полягає в тому, що вихідні наукові розробки, які перетворюються в селекційно-технологічні та виробничі інновації, мають низький коефіцієнт комерційної спроможності. Наукові установи переважно не володіють методами ринково-орієнтованого процесу створення та просування спожива-

чам конкурентоспроможної науково-інноваційної продукції. Інновації, розроблені консалтинговими компаніями, більшою мірою пристосовані до вибагливих умов ринку, а тому зрозуміліші агробізнесу [13].

Інструментом реалізації системи замовлення виступає Платформа «Агротехнополіс» регулювання ринку нішевої продукції в АПК на засадах державно-приватного партнерства, схвалена у 2018 р. спільно НААН і Мін-агрополітики (рис. 4). Платформа передбачає перехід від продукування, переважно нових знань, до створення й реалізації затребуваних ринком якісних інновацій «вчасно і в стані, готовому до застосування».

Рис. 4. Модель впровадження фастплант-технології

Джерело: Власна розробка.

Розроблена кластерна модель щодо реалізації виробництва нішевих культур в Україні на основі фастплант-технологій дозволяє запропонувати гнучку систему державного й ринкового регулювання і стимулювання виробництва нішевих культур в соціальному та комерційному сегментах.

Стимулювання виробництва соціальної продукції передбачає:

- нарощування виробництва нішевої продукції для зменшення дефіциту соціальних груп продовольства (2020 р. - гречка, жито, овес, просо);
- врахування, що спроби адміністративними методами наростити виробництво завжди закінчувалися «зворотним ефектом» (наприклад, різке збільшення у 2013-му і 2017 р. плану виробництва гречки призвело до падіння цін і збитків виробництва);
- проблему може вирішити впровадження механізму державного регулювання нішевого ринку за рахунок гнучкої системи реагування на пікові потреби споживчої сфери шляхом фінансової підтримки акредитованих фастплант-центрів із виробництва продукції під державне соціальне замовлення;
- держпідтримки в розмірі 450 млн грн достатньо для виробництва страхового обсягу соціальної нішевої продукції на площі 150 тис. га щорічно;
- акредитовані фастплант-центри можуть діяти на базі аграрної науки (НААН), яка здійснює наукове забезпечення і взаємодіє з провайдерами і виробниками нішевої про-

дукції на кластерних контрактних умовах, узгоджених галузевими меморандумами;

- держава запроваджує соціальне замовлення, акредитує виробництво, визначає держагентів, які гарантують дотримання форвардних умов і закупівлю продукції соціального замовлення.

Стимулювання виробництва комерційної продукції:

- неврегульованість ринку нішевої продукції призводить до тіньових схем виробництва комерційних груп продовольства, на який впливає ситуативний різкий попит;
- виробництво комерційно привабливої продукції здійснюється стихійно, з порушенням технологій, використанням неякісних селекційних матеріалів;
- проблему може вирішити впровадження механізму держпідтримки високотехнологічних виробничих кластерів, які об'єднують наукові, виробничі й комерційні структури в ланцюзі виробництва конкурентоспроможної нішевої продукції з доданою вартістю;
- об'єкти стимулювання учасників продуктивних кластерів: використання сертифікованих вітчизняних селекційно-технологічних матеріалів; створення логістичних і промислових потужностей для переробки сировини нішевих культур; експорт нішевої продукції з доданою вартістю.

Наука має бути готова представити клас-терам не тільки знання і зразки, а й стати повноцінним партнером із впровадження фастплант - інновацій на бізнес-засадах.

Висновки. Розроблено кластерну модель щодо реалізації виробництва нішевих культур (продукції) в Україні із застосуванням фастплант-технологій на базі та за участю аграрної науки на засадах інноваційної біоекономіки. Для реалізації моделі з метою стимулювання виробництва нішевих культур в Україні на основі фастплант-технологій передбачається: підготувати пропозиції щодо оновлення нормативної бази та програмно-цільових положень наукового забезпечення АПК на платформі інноваційної біоекономіки; сформувати портфель ринково орієнтованих фастплант-технологій швидкого виробництва нішевих культур із використанням наукових розробок установ, які мають інноваційний потенціал і ринковий попит; розробити й запровадити стартапи інноваційних кластерів для освоєння і виробництва нішевої продукції на базі та за участю наукових установ на

засадах державно-приватного партнерства; підготувати пропозиції Міністерству аграрної політики та продовольства України щодо запровадження механізму стимулювання виробництва нішевих культур у країні на період до 2030 р. на ринкових засадах інноваційної біоекономіки.

Запропоновані програмно-цільові підходи до стимулювання вирощування нішевих культур, кластерні моделі організації співробітництва науки і бізнесу в нішевих сегментах аграрного ринку, інноваційні «фастплант-технології» швидкого відтворення селекційно-технологічних ресурсів для виробництва нішевої продукції спрямовані на підвищення ефективності високотехнологічного нішевого виробництва, конкурентоспроможності нішевої продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, забезпечення збалансованого і безпечного харчування українців.

Список бібліографічних посилань

1. Володін С. Методичні засади фастплант-технологій швидкого виробництва нішевих культур. *Agricultural and Resource Economics*. 2017. Т. 3. № 4. С. 43-56. URL : <http://are-journal.com/are/article/view/134>.
2. Володін С. А. Реалізація інноваційного потенціалу аграрної науки: проблеми і перспективи. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 139-150.
3. Ігнатюк А. І. Теорія галузових ринків: інституційний підхід. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2012. № 2(13). С. 190-194.
4. Карасьова Н. А. Експортна перспектива нішевої продукції для малих та середніх підприємств аграрного сектора. *Агросвіт*. 2017. № 1-2. С. 14-18.
5. Названо найбільш прибуткові нішеві напрямки для фермерів. URL : <https://agravery.com/uk/posts/show/nazvano-najbils-pributkovi-nisevi-napramki-dla-fermeriv>.
6. Пересунько З. М. Теоретичні аспекти розвитку інноваційної теорії. *Ефективна економіка*. 2013. № 7. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_7_39.
7. Посівні площі сільськогосподарських культур під урожай / ДССУ. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Скрипчук П. М., Пічура В. І., Рибак В. В. Аспекти виробництва нішевої продукції на засадах економіки природокористування. *Збалансоване природокористування*. 2017. № 3. С. 18-26.
9. Супіханов Б. Нішеві культури. *Вісник аграрної науки*. 2017. № 4. С. 58-64.
10. Удова Л. О., Прокопенко К. О. Нішеві культури - нові перспективи для малих суб'єктів господарювання в аграрному секторі. *Економіка прогнозування*. 2018. № 3. С. 102-117.
11. Урожайність сільськогосподарських культур / ДССУ. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Федерация органичного руху України. URL : <http://organic.com.ua/ru/glavnaya/>.
13. Lamers D., Schut M., Klerkx L., P. van Asten. Compositional dynamics of multilevel innovation platforms in agricultural research for development. *Science and Public Policy*. 2017. P. 1-14. <https://doi.org/10.1093/scipol/scx009>.

References

1. Volodin, S. (2017). Metodichni zasady fastplant-tekhnologiy shvydkoho vyrobnytstva nisevykh kultur [Methodical principles of fast plant technologies of fast production of niche crops]. *Agricultural and Resource Economics*, vol. 3 (4), pp. 43-56. Retrieved from : <http://are-journal.com/are/article/view/134> [In Ukrainian].
2. Volodin, S.A. (2011). Realizatsiya innovatsijnogo potentsialu ahrarnoi nauky: problemy i perspektivy [Realization of innovative potential of agrarian science: problems and prospects]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 139-150 [In Ukrainian].
3. Ihnatiuk, A.I. (2012). Teoriia haluzevykh rynkiv: instytutsijnij pidkhid [Theory of industry markets: an institutional approach]. *Yevropeiskiy vektor ekonomichnoho rozvytku*, 2 (13), pp. 190-194 [In Ukrainian].
4. Karasova, N.A. (2017). Eksporna perspektyva nisevoi produktsii dla malykh ta serednykh pidpriemstv ahrarnoho sektora [Export perspective of niche products for small and medium enterprises of the agricultural sector]. *Ahrosvit*, 1-2, pp. 14-18 [In Ukrainian].
5. Nazvano najbilsh prybutkovi nisevi napriamky dla fermeriv [Named the most profitable niche areas for farmers]. Retrieved from : <https://agravery.com/uk/posts/show/nazvano-najbils-pributkovi-nisevi-napramki-dla-fermeriv> [In Ukrainian].
6. Peresunko, Z.M. (2013). Teoretychni aspekty rozvytku innovatsijnoi teorii [Theoretical aspects of the development of innovation theory]. *Efektivna ekonomika*, 7 [In Ukrainian].
7. Posivni ploschi silskohospodarskykh kultur pid urozhai [Sown areas of crops for harvest]. DSSU. Retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
8. Skrypchuk, P.M., Pichura, V.I. & Rybak, V.V. (2017). Aspekty vyrobnytstva nisevoi produktsii na zasadaх ekonomiky pryrodokorystuvannia [Aspects of niche production on the basis of nature economics]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 3, pp. 18-26 [In Ukrainian].
9. Supikhanov, B. (2017). Nisevi kultury [Niche cultures]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, 4, pp. 58-64 [In Ukrainian].
10. Uдова, L.O. & Prokopenko K.O. (2018). Nisevi kultury - novi perspektyvy dla malykh subiektiv hospodariuvannia v ahrarnomu sektori [Niche crops are new prospects for small businesses in the agricultural sector]. *Ekonomika prohnozuvannia*, 3, pp. 102-117 [In Ukrainian].

11. Urozhajnist silskohospodarskykh kultur [Crop yields]. DSSU. Retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
12. Federatsiia orhanichnoho rukhu Ukrainy [Federation of Organic Movement of Ukraine]. Retrieved from : <http://organic.com.ua/ru/glavnaya/> [In Ukrainian].
13. Lamers, D., Schut, M., Klerkx, L., P. van Asten (2017). Compositional dynamics of multilevel innovation platforms in agricultural research for development. *Science and Public Policy*, pp. 1-14. Retrieved from : <https://doi.org/10.1093/scipol/scx009> [In English].

Volodin S. A. Stimulating the production of niche crops in Ukraine based on fastplant technologies

The purpose of the article is to analyze the development trends of niche crops in the agro-industrial complex and the possibility of stimulating their production based on the use of innovative fastplant technologies.

Research methods. Dialectical methods of cognition of processes and phenomena, monographic (analysis of production of niche crops in agro-industrial complex), abstract-logical (theoretical generalizations and formation of conclusions), comparative analysis (causes and differences of production of niche crops in agro-industrial complex), empirical (complex estimation and analysis of research object).

Research results. The state of the niche segment of the agricultural market and groups of niche crops and their impact on the agricultural sector of the economy, considered the problems of science and industry problems of niche crops, studied market trends and their impact on agricultural development, proposed to use fast plant technology for niche business.

Scientific novelty. Theoretical and practical provisions on the development of niche production in the agro-industrial complex were further developed; new directions of development of fast development of production of niche cultures on the basis of flexible market-oriented system of selection, cultivation, processing and realization of production in the closed research and production complex are substantiated.

Practical significance. The main provisions and conclusions set out in the article contain certain methodological and practical recommendations for stimulating the production of niche crops using fast plant technologies, the practice of developing a niche segment of the agricultural market based on methods and tools of innovative bioeconomy. Tabl.: 2. Figs.: 4. Refs.: 13.

Keywords: bioeconomics; niche crops; products; fast plant technologies; agricultural science; cluster model.

Volodin Serhii Anatoliiovych - doctor of economic sciences, corresponding member of NAAS, director of LTD "Institute of Innovative Bioeconomics" (96, Holosiivskyi Ave, Kyiv, 030140)

E-mail: iipuaan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5930-0225>

Володин С. А. Стимулирование производства нишевых культур в Украине на основе фастплант-технологий

Цель статьи - проанализировать тенденции развития производства нишевых культур в агропромышленном комплексе и возможности стимулирования их получения на основе применения инновационных фастплант-технологий.

Методика исследования. Использованы диалектические методы познания процессов и явлений, монографический (анализ производства нишевых культур в АПК), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формирования выводов), сравнительного анализа (определение причин и различий производства нишевых культур в АПК), эмпирический (комплексная оценка и анализ объекта исследования).

Результаты исследования. Проанализировано состояние нишевого сегмента аграрного рынка и групп нишевых культур и их влияние на аграрный сектор экономики, рассмотрены проблемы науки и отраслевые проблемы производства нишевых культур, исследованы рыночные тенденции и их влияние на развитие аграрной сферы, предложено использовать фастплант-технологии для развития нишевого бизнеса.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические и практические положения по развитию нишевого производства в АПК; обоснованы новые направления развития быстрого освоения производства нишевых культур на основе гибкой рыночноориентированной системы селекции, выращивания, переработки и реализации продукции в замкнутом научно-производственном комплексе.

Практическая значимость. Основные изложенные положения и выводы содержат определенные методические и практические рекомендации по стимулированию производства нишевых культур с применением фастплант-технологий, практики развития нишевого сегмента аграрного рынка на основе методов и средств инновационной биоэкономики. Табл.: 2. Илл.: 4. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: биоэкономика; нишевые культуры; продукция; фастплант-технологии; аграрная наука; кластерная модель.

Володин Сергей Анатольевич - доктор экономических наук, член-корреспондент НААН, директор ТОВ «Институт инновационной биоэкономики» (03040, г. Киев, просп. Голосеевский, 96)

E-mail: iipuaan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5930-0225>

Стаття надійшла до редакції 14.02.2021 р.

Фахове рецензування: 20.02.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Володін С. А. Стимулювання виробництва нішевих культур в Україні на основі фастплант-технологій. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 82 – 91. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102082>

Volodin, S.A. (2021). Stymuliuвання vyrobnytstva nishevykh kultur v Ukraini na osnovi fastplant-tekhnohii [Stimulating the production of niche crops in Ukraine based on fastplant technologies]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 82 – 91 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102082>

* * *

УДК 338.43

JEL Classification: Q14; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102092>

А. М. БІЛОЧЕНКО, кандидат економічних наук, докторант

Теоретико-методологічні підходи до розробки інституціональної моделі фінансового забезпечення аграрного сектору

Мета статті - обґрунтувати й висвітлити базові теоретичні та методологічні підходи до розробки інституціональної моделі фінансового забезпечення аграрного сектору України з урахуванням сучасного етапу його розвитку.

Методика дослідження. При проведенні дослідження використані діалектичний метод пізнання, системний підхід до вивчення взаємопов'язаних фінансових, економічних, соціальних та соціолого-економічних явищ і процесів; монографічний метод (аналіз наукових здобутків українських та зарубіжних дослідників з проблемних питань інституціональної теорії та інституціонального моделювання); емпіричний метод (щодо оцінки сучасного стану інституціонального забезпечення аграрного сектору). Зі спеціальних методів дослідження використано абстрактно-логічний (для теоретичних узагальнень та формулювання висновків).

Результати дослідження. Обґрунтовано базові підходи до формування інституціональної моделі фінансового забезпечення аграрного сектору з урахуванням новітніх розробок інституціональної економічної теорії та з використанням комплексного підходу до вибору оптимальних організаційно-економічних механізмів фінансування суб'єктів господарювання зазначеного сектору на сучасному етапі його розвитку.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні й методологічні положення щодо формування комплексної інституціональної моделі фінансового забезпечення аграрного сектору України та формалізовано загальні принципи її розробки.

Практична значущість. Використання одержаних результатів дасть змогу розробити збалансовану інституціональну модель фінансового забезпечення аграрного сектору України з урахуванням сучасних тенденцій в його розвитку. *Бібліогр.*: 28.

Ключові слова: інститути та інституції; інституціональна модель; фінансове забезпечення; інституціональна модель фінансового забезпечення; аграрний сектор.

Білоченко Андрій Миколайович - кандидат економічних наук, докторант відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: abilochenko@yahoo.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8038-9586>

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку аграрного сектору економіки України, який характеризується посиленням його інтеграції в загальноєвропейський та у загальносвітовий економічний простір, вимагає принципово нових підходів до формування та розподілу фінансових ресурсів, підвищення ефективності їх використання усіма господарюючими суб'єктами, що функціонують у зазначеному секторі. Адже для багатьох аграрних підприємств гострою проблемою залишається нестача власних фінансових ресурсів, складність залучення таких із зовнішніх джерел, а також їх висока вартість.

Тому одним з найактуальніших питань на сучасному етапі вирізняється розбудова дієвої та ефективної системи взаємопов'язаних інституцій і інститутів, за допомогою якої можна було б здійснювати належне фінансове забезпечення сталого розвитку вітчизняного аграрного сектору, господарюючих суб'єктів, що його формують, а також вдосконалити механізми інституціональної взаємодії між ними. Саме така система могла б стати каталізатором подальшого розвитку аграрного сектору та запорукою виконання покладених на нього стратегічних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання розвитку інституціональної економіки всебічно вивчають такі вітчизняні дослідники, як: Є. В. Болотіна [3], Т. В. Гайдай, В. М. Геєць, В. А. Голян,

А. А. Гриценко, І. А. Канцір, Ю. Коваленко, В. В. Липов [12], Р. Ф. Пустовіт, О. В. Сніжко, В. Д. Якубенко. Вагомий доробок становлять праці вітчизняних науковців, що досліджують питання належного інституціонального забезпечення розвитку аграрного сектору економіки, насамперед таких, як: Л. М. Болдирева [2], І. Г. Костирко [10], Ю. М. Лопатинський, М. Й. Малік [20], О. Г. Шпикуляк [20] та ін.

У цьому контексті варто зазначити й фундаментальні праці зарубіжних дослідників - основоположників інституціоналізму: Д. Норт [26], Р. Коуз, О. Вільямсон, Т. Веблен [28] та ін. Тематика праць багатьох сучасних зарубіжних учених виходить на міждисциплінарний рівень («економіка-соціологія», «економіка-фінанси», «економіка-фінанси-соціологія» тощо), а результати їх досліджень започаткували нові підходи до розвитку інституціональної економічної парадигми. Це, зокрема, роботи С. Кірдиної-Чендлер [7, 8, 14], В. Маєвського [8, 14], Г. Клейнера, К. Менара [14, 24, 25], В. Ельснера [14], Д. Фролова та ін.

Питання моделювання інститутів виявилися пріоритетними для досліджень окремих вітчизняних і зарубіжних вчених: А. Ю. Васіної, Н. Ф. Канцедал [6], І. Л. Кирилюка, В. Л. Макарова, В. М. Полтеровича, Є. В. Попова, О. С. Сухарева [16] та ін.

Високо оцінюючи науковий доробок згаданих учених, водночас варто відзначити брак комплексного підходу до визначення інституціональних засад фінансового забезпечення аграрного сектору в контексті його сталого розвитку.

На вивчення загальнотеоретичних, організаційних, методологічних та практичних аспектів фінансового забезпечення спрямовано багато досліджень провідних вітчизняних науковців, серед яких: М. Д. Білик, І. О. Бланк, О. Д. Василик, В. М. Геєць, О. М. Колодізев [9], Л. Л. Лазебник, В. М. Опарін, А. М. Поддєрьогін, О. С. Поважний, Р. А. Слав'юк, О. О. Терещенко, І. Г. Ткачук та ін.

Серед найвідоміших зарубіжних вчених-фінансистів слід виокремити таких, як: F. Allen (2016), Z. Bodie (2009), R. Brealey (2016), E. Brigham (2019), P. Drake (2009), F. Fabozzi (2009), J. Houston (2019), J. Madura (2017), R. Merton (2009), S. Myers (2016), J. Van Horne (2011) [27], W. Sharpe (2006) та ін.

Суттєвим став внесок у розв'язання актуальних проблем фінансового забезпечення аграрного сектору економіки таких вітчизняних учених, як: О. М. Бородіна, П. І. Гайдучський, О. Є. Гудзь, Д. І. Дема, М. Я. Дем'яненко, В. М. Жук, С. М. Кваша, М. І. Кісіль, І. І. Кравчук, М. Ф. Кропивко, П. О. Лайко, Ю. О. Лупенко [13], М. Й. Малік, Л. В. Молдаван, С. А. Навроцький, О. О. Непочатенко, Б. Й. Пасхавер, Н. С. Прокопенко, В. В. Россоха, П. Т. Саблук, П. А. Стецюк, О. Я. Стойко, Н. С. Танклевська, Н. В. Трусова, Л. М. Худолій [18], В. М. Федосов [17], А. В. Чупіс, О. В. Шубравська, С. І. Юрій [17], О. О. Яцух [21] та ін.

Основна увага вищезазначених дослідників була зосереджена на формуванні та подальшому вдосконаленні категоріального апарату у сфері аграрних фінансів на рівні окремих підприємств, галузі сільського господарства та аграрного сектору економіки в цілому, на обґрунтуванні місця та ролі аграрних фінансів у фінансовій системі України. Разом із тим інституціональні аспекти фінансового забезпечення часто залишалися поза увагою вчених.

Мета статті - обґрунтувати й висвітлити базові теоретичні та методологічні підходи до розробки інституціональної моделі фінансового забезпечення аграрного сектору України з урахуванням сучасного етапу його розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Подальший розвиток аграрного сектору на засадах сталого розвитку вимагає розробки нових стратегічних підходів до системного і комплексного вирішення актуальних проблем фінансового забезпечення суб'єктів господарювання, пов'язаних зі створенням оптимальних моделей та вибором сучасних механізмів залучення фінансових ресурсів і ефективного використання наявних внутрішніх джерел фінансового самозабезпечення підприємств, з урахуванням обмежених можливостей державної бюджетної підтримки.

Крім того, на думку провідних вчених, за сучасних умов господарювання більшої ваги набувають ті теоретико-методологічні дослідження, які приводять не лише до прийняття оригінальних та високоефективних управлінських рішень, а й до розробки різноманітних комплексних моделей економічних відносин у процесі виробництва,

переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, а також у пов'язаних з ними сферах [13, с. 10].

Моделювання як один з ключових методів економічних досліджень, а також сукупність різноманітних моделей економічних явищ, відіграли важливу роль у становленні економічної науки, адже вони часто виступали тими базисними конструкціями, на яких будувалися наукові гіпотези, розвивалися закономірності, формувався категоріальний апарат. Водночас широке застосування моделей у науці та практиці збільшило багатоваріантність тлумачення самого поняття моделі, виходячи з множини функцій, які можуть виконуватися моделями у сучасних наукових дослідженнях.

Термін «модель» походить від латинського «*modulus*», що перекладається як міра, мірило, зразок, норма. У широкому значенні під поняттям «модель» розуміють деякий уявний образ об'єкта, по-іншому - «логічний чи математичний опис компонентів і функцій, що відображають істотні особливості об'єкта або процесу, який моделюється і розглядається як система або елементи системи» [1, с. 36].

Дещо повніше, на наш погляд, визначення моделі, надане В. Вітлінським. Зокрема дослідник вважає, що моделлю «є об'єкт, що заміщує оригінал і відбиває найважливіші риси і властивості оригіналу для даного дослідження, даної мети дослідження за обраної системи гіпотез» [4, с. 44].

Стосовно ролі моделей у фінансово-економічній науці, то тут можна погодитися з М. Шигун, на переконання якої модель в економіці це «спеціально розроблена із застосуванням загальнонаукових та прикладних методів досліджень конструкція, яка призначена для вивчення стану і поведінки економічного явища та розробки важелів впливу на нього» [19, с. 231].

Основні функції, які виконують моделі в економіці: інформаційна, описова (гносеологічна), ілюстративна, пояснююча, інтерпретуюча, імітуюча, вимірююча, критеріальна, оптимізаційна, прогностична, просвітницька, комунікативна тощо [19, с. 232]. Виходячи із зазначених функцій, а також обраних за основу тих чи інших класифікаційних ознак, в науковій літературі можуть трапитися найрізноманітніші класифікації економічних моделей, кожна з яких містить певну множину їх видів.

Різнороманітні економічні моделі являють собою традиційний предмет дослідження класичної економічної теорії, що, як правило, розглядає такі види моделей: макро- і мікроекономічні; абстрактно-теоретичні й конкретно-економічні; статистичні та динамічні; а також графічні, математичні, статистичні, комп'ютерні [5, с. 28].

У сучасній науковій літературі наявні й інші підходи до класифікації економічних моделей, які виходять за межі класичної теорії. На наш погляд, вартий уваги підхід такого зарубіжного дослідника, як О. Сухарєв [16], який виділяє наступні основні економічні моделі: описові, пояснючі, економетричні, моделі прийняття рішень і складання прогнозів (наприклад, сценаріїв розвитку). Крім зазначених, виокремлюються ігрові конструкції (еволюційна теорія ігор), агентоорієнтовані моделі, оптимізаційні моделі різного типу (в рамках яких відбувається пошук оптимуму певної цільової функції) [16, с. 103]. При цьому дослідник справедливо наголошує, що кожна із вищезазначених моделей може бути побудована на певних допущеннях (на основі вихідних установок або правил), може вирішуватися в математичному чи графічному вигляді за допомогою певного обраного методу [16, с. 103].

Останніми роками все більше учених - прихильників інституціонального та неоінституціонального підходів до економічних досліджень звертаються у своїх роботах до проблематики моделювання фінансово-економічних та соціальних явищ, у тому числі із застосуванням інструментарію інституційного моделювання.

Як справедливо зауважує вчена Н. Канцедал [6], у цілому поняття інституційного моделювання все ще залишається маловживаним терміном у вітчизняних економічних дослідженнях і використовується, переважно, у сфері інституційної економіки. Під цим поняттям науковець розуміє «метод дослідження економічних явищ або процесів, що передбачає відтворення властивостей, тенденцій та зв'язків взаємопов'язаних елементів, об'єднаних у систему» [6, с. 164]. При цьому інституційна економіка об'єктивно розуміється як один із сучасних напрямів економічної теорії.

Інституціональна економічна теорія як нова парадигма виникла в США на рубежі XIX-XX ст. і знайшла свої відображення у працях Т. Веблена [28], Дж. Коммонса та

У. Гамільтона [23]. Зокрема, Т. Веблен увів у наукове використання поняття інституту як особливої форми суспільного життя та людських відносин, а також розкрив його еволюційний характер.

Стосовно У. Гамільтона, то він сформулював базові положення зазначеної теорії, які полягають у наступному: еволюційний характер економіки; практична спрямованість теорії із зведенням її до рекомендацій економічної політики; основне завдання - вивчення інститутів; міждисциплінарний підхід, а також відмова від теорії «людина - максимізатор корисності» як нереальної і помилкової концепції [23].

Інституціоналізм як новий напрям економічної думки активно розвивався впродовж усього ХХ ст. Так, у 30-ті роки ХХ ст. Дж. Коммонс розвивав концепцію соціального інституціоналізму (ґрунтується на переважачому значенні права над економікою). Після закінчення Другої світової війни ідеї інституціоналізму швидко поширилися країнами Західної Європи, а вже з 60-70-х років інституціоналізм перетворився на один із ключових напрямів економічної думки, разом із кейнсіанством та неокласицизмом. Його основні підходи стали базовою домінантою сучасної фінансово-економічної парадигми.

Із 50-60-х років ХХ ст. у межах неокласичної течії почав формуватися принципово новий напрям інституціоналізму. Вчені - представники цього напрямку - проводили свої дослідження, фактично, на межі економічної теорії та інших суспільних наук - філософії, соціології, політології, кримінології тощо. Тому з метою упорядкування категоріального апарату інституціональних досліджень, інституціонально-соціологічний напрям, що виник ще на початку ХХ ст., дослідники вважають «старим інституціоналізмом», а новий - неоінституціоналізмом.

Подальший розвиток інституціональної парадигми був пов'язаний з чітким розмежуванням методологічної бази двох вищезначених напрямів досліджень. Зокрема, «старий інституціоналізм» використовував методологію холізму, відповідно до якого поведінка та інтереси індивідів пояснюються через характеристику інститутів, які визначають їх взаємодію. (По-іншому, інститути - первинні, індивіди - вторинні). Неоінституціоналізм - навпаки, ґрунтувався на класичній методології індивідуалізму, тобто на поясненні інститутів через потребу

індивідів в існуванні певних рамок, які структурують їх взаємодію в різних сферах. Отже, за такого підходу індивіди первинні, тоді як інститути - вторинні. Засновником вказаного напрямку вважають Рональда Коуза. Зазначені методологічні підходи дали змогу йому розробити свої загальновідомі концепції: теорію прав власності, теорію трансакційних витрат, теорію фірми.

За останні десятиріччя спостерігався динамічний розвиток неоінституціональної парадигми, що призвело до появи нових концепцій і значного розширення понятійного апарату інституціональних досліджень. Варто зауважити стрімке зростання уваги наукової спільноти до дослідження так званого мезорівня економіки, або мезоекономіки. На думку провідних науковців, це пов'язано з тим, що традиційний поділ на два класичні рівні досліджень (так звана традиційна дихотомія [8, с. 7]) на мікро- та макрорівнях, не враховує зростаючу складність соціально-економічних процесів, не пояснює причин глобальних фінансових криз, що проявляються з наростаючою частотою, та не дає їх прогнозувати з належним рівнем ймовірності.

Спільним для всіх мезоекономічних досліджень виявилася посилена увага до аналізу структур і механізмів економічної діяльності та до організаційних аспектів економіки, що визначають, як саме вона функціонує [14, с. 25]. Таким чином, мезоекономічний підхід у дослідженнях дозволяє вивчати особливості розвитку економічних систем, які зумовлені не поведінковими характеристиками суб'єктів економіки, а властивостями структур, що її утворюють.

Дослідники відзначають, що структурні моделі, побудовані на мезоосновах, дозволяють значно уважніше вивчати зв'язки між фінансовим та реальним секторами економіки [14, с. 25], що виступає досить важливим твердженням у контексті проведеного дослідження.

У науковій літературі з питань мезоекономічних досліджень визначається та обґрунтовується міждисциплінарна структура сучасної мезоекономіки, до якої включають: 1) «мезоекономіку структур чіткої локалізації»; 2) «мезоекономіку мережевих структур»; 3) «інституціональну мезоекономіку»; 4) «мезоекономіку суспільного відтворення». При цьому, до структур чіткої локалізації, що входять до першої групи, учені

відносять регіональні та галузеві системи, а також багатогалузеві комплекси (у тому числі АПК) [14, с. 26].

Хоча питання віднесення аграрного сектору як предмета дослідження лише до однієї або до кількох напрямів мезоекономічного аналізу, може бути дискусійним з точки зору економічної теорії, незаперечно те, що проблематика належного функціонування зазначеного сектору в принципі може бути предметом дослідження на мезорівні.

Один із найвідоміших дослідників мезоекономіки С. Ménard (2017, 2018) обґрунтував необхідність запровадження поняття «мезоінститути» як однієї з базових категорій мезоекономічної теорії. Застосовуючи концепцію мезоінститутів та використовуючи доробок цілого ряду дослідників у сфері неінституціональної теорії, С. Ménard узагальнив та актуалізував модель інститутів [24, 25]. На його думку, з якою можна погодитися, актуальна для умов сьогодення модель інститутів повинна охоплювати три інституціональні рівні:

1) макроінституціональний (представлений макроінститутами - інституціональними одиницями, за допомогою яких встановлюються так звані засновницькі правила, що визначають права та їх розподіл;

2) мезоінституціональний - проміжний рівень, який займають мезоінститути - організації, що здійснюють специфікацію засновницьких правил і створюють поле діяльності для операторів та користувачів; мезоінститути формують область, в якій діють мікроінститути;

2) мікроінституціональний рівень - охоплює сукупність «інституціональних угод» чи організацій; на цьому рівні визначаються і реалізуються операційні правила та приймаються рішення про створення або фірм, або спільних підприємств, або кооперативів; діють організаційні механізми, за допомогою яких плануються, здійснюються та контролюються транзакції [14, с. 76-77].

Таким чином, питання вдосконалення існуючих або побудови нових інституціональних моделей фінансового забезпечення окремих секторів економіки має під собою переконливе теоретичне та методологічне підґрунтя. Базисом такого дослідження доцільно обрати інституціоналізм як один із ключових напрямів сучасної наукової думки, а також новітні неінституціональні концепції,

які були сформовані провідними дослідниками на його основі.

Враховуючи зазначене, для того щоб інституціональне моделювання фінансового забезпечення аграрного сектору мало комплексний характер, воно повинно охоплювати макро-, мезо- та мікрорівень аналізу. Крім того, слід взяти до уваги особливості сучасного етапу розвитку вітчизняної економіки та її фінансового сектору (в якому відбувається активний процес реформування фінансового ринку, його ключових сегментів та системи їх державного регулювання), а також активізацію земельної реформи (започаткування вільного обігу земель сільськогосподарського призначення у поточному році) та прискорення інтеграції вітчизняного аграрного сектору в європейські та загальносвітові економічні процеси.

Незважаючи на значну кількість наукових розробок, які містять у собі інституціональні аспекти удосконалення існуючих моделей та механізмів фінансового забезпечення вітчизняної економіки, її аграрного сектору, такі поняття як «інституціональна модель фінансового забезпечення» або ж «інституціональна модель фінансування» використовуються дослідниками у секторальному, або у галузевому контексті вкрай рідко. Найчастіше зазначені категорії застосовуються у більш широкому розумінні, з метою побудови комплексних моделей складних економічних явищ та процесів на макрорівні (наприклад, дослідження Є. В. Болотіної [3], В. В. Липова [12] та ін.).

Деякі вчені використовують інституціональне моделювання для дослідження проблематики формування сучасного фінансового ринку, його сегментів, а також розвитку окремих товарних ринків. У цьому контексті можна відзначити дослідження О. В. Слободянюка, в яких розглядається проблематика формування інституціональної моделі страхового ринку України [15], або О. О. Лемішко, де аналізуються аспекти побудови належної інституціональної моделі іпотечного кредитування в нашій державі [11] тощо.

Трапляються наукові розробки з питань формування інституційного середовища аграрної сфери (наприклад, дослідження Л.М. Болдирєвої [2]), вдосконалення інституційної інфраструктури (напрацювання І. Г. Костирко, С. В. Тимофіїва [10]), які охоплюють елементи системи інституційного

забезпечення фінансування аграрних підприємств.

Серед останніх розробок у сфері фінансового забезпечення вітчизняного аграрного сектору, в яких з-поміж інших розглядалися його інституційні аспекти, вирізняються роботи О. О. Яцук [21]. Проте основним предметом дослідження авторки стала сукупність сучасних механізмів фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств, тоді як інституційна складова дослідження мала обмежений характер.

Досить близько до формування поняття інституціональної моделі фінансового забезпечення підійшла дослідниця С. Кірдіна. Зокрема, розвиваючи попередню розроблену нею Теорію інституційних матриць (ТІМ, або ж інша назва - «Х-У теорія»), для конкретизації предмета своїх подальших досліджень вчена застосовує поняття інституціональних моделей фінансування реального сектору як «структури найбільш суттєвих каналів та інститутів, що забезпечують передачу інвестиційних ресурсів від фінансового сектору реальному сектору» [7, с. 130]. При цьому авторка обґрунтовано стверджує, що всі необхідні «фінансові засоби «доставляються» господарюючим суб'єктам за допомогою того чи іншого набору інститутів, які формують різні інституціональні моделі фінансування реального сектору» [7, с. 129].

Незважаючи на активний розвиток інформаційно-обчислювальної техніки та програмного забезпечення, що спричиняє розробку нових, більш досконалих та точних економетричних моделей, інституційне моделювання залишається, на думку провідних дослідників, одним із найскладніших видів моделювання [16]. Адже воно, по-перше, використовує ряд інших економічних моделей (підходів) та їх окремих складових, а по-друге, містить елементи якісного характеру, що відображають стан інститутів.

Крім того, необхідно врахувати низку фундаментальних проблем, які накопичувалися в аграрному секторі протягом багатьох років, вплив яких все ще відчувається у цій сфері - незавершеність трансформаційних процесів, недосконала система державного управління та регулювання, неефективність функціонування деяких інституцій, несформованість належної нормативно-правової бази (насамперед у сфері земельних відносин, аграрного страхування тощо).

Разом із тим, останнім часом намітилися певні позитивні тенденції, направлені на розв'язання вищезазначених проблем, а також на підвищення рівня розвитку системи інститутів та інституцій аграрного сектору. До них, зокрема, можна віднести поглиблення інституціоналізації, відновлення функціонування окремих інституцій сегменту державного регулювання галузі (зокрема, Міністерства аграрної політики та продовольства України, з перепідпорядкуванням йому окремих галузевих Держагентств), запровадження нових інститутів у сферах обігу земель сільськогосподарського призначення, фінансового-кредитного забезпечення та агрострахування тощо.

У нашому розумінні аграрний сектор - це сектор економіки держави, який включає в себе всі суб'єкти господарювання (незалежно від форми власності та організаційно-правової форми), що здійснюють виробництво та первинну переробку сільськогосподарської продукції, пов'язані з ними обслуговуючі підприємства, а також організації, що розробляють та реалізують державну аграрну політику.

Тому основні завдання згаданого сектору на сьогодні вбачаються у забезпеченні продовольчої безпеки держави і стійкого розвитку виробничої сфери, зростання рівня інвестиційної привабливості галузей та підприємств сектору, підвищення фінансової безпеки аграрних підприємств і конкурентоспроможності їх продукції, збільшення ефективності та забезпечення стабільності аграрних ринків тощо.

Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне розглядати фінансове забезпечення підприємств аграрного сектору як певну систему організації та реалізації фінансових відносин, спрямованих на формування ефективних механізмів залучення фінансових ресурсів аграрними підприємствами (із застосуванням різних методів та інструментів), їх використання з метою отримання максимального прибутку, виконання фінансово-економічних та соціальних функцій суб'єктів господарювання.

При розробці теоретичних засад інституціонального забезпечення фінансування аграрного сектору об'єктами дослідження виступають процеси фінансування агропромислових підприємств із використанням широкого спектра фінансових процедур та механізмів фінансування діяльності таких

суб'єктів господарювання: бюджетно-дотаційного, кредитно-позичкового, корпоративного та боргового, а також механізму самофінансування.

Робиться акцент на вивченні процесів формування фінансових ресурсів агропромислових підприємств, у їх взаємозв'язку з іншими сферами фінансової системи, а саме: з державними фінансами (у частині взаємодії зазначених суб'єктів господарювання з державним та місцевими бюджетами, державними цільовими фондами тощо), з вітчизняним фінансовим ринком та його складовими (з ринками капіталу, кредитних ресурсів та фінансових послуг), а також зі сферою міжнародних фінансів (зокрема, з фінансами міжнародних організацій, фінансових інституцій, а також із міжнародним фінансовим ринком).

Звідси, під інституціональною моделлю фінансового забезпечення аграрного сектору України розуміємо певну систему інститутів та інституцій фінансової сфери і фінансових відносин між господарюючими суб'єктами аграрного сектору, державою (в особі окремих центральних і місцевих органів влади, місцевого самоврядування, державних регуляторів на фінансовому ринку та на його окремих сегментах), учасниками організованих ринків капіталів, фінансово-кредитних ресурсів (у тому числі іпотечного ринку земель сільськогосподарського призначення, або прав їх оренди), ринку фінансових послуг, а також з іншими економічними суб'єктами, пов'язаними з передачею підприємствам аграрного сектору певних фінансових активів на безповоротній або поворотній основі.

Формування зазначеної моделі повинно відбуватися на принципі збалансованості, тобто гармонізації інтересів всіх її учасників: держави, сільськогосподарських товаровиробників усіх форм господарювання, інститутів та інституцій фінансової системи. Фінансування аграрного сектору пов'язано зі спільною множиною таких ринків, як фінансового (включно з його складовими - ринком капіталу, ринком кредитних ресурсів, ринком фінансових послуг), грошового ринку, земельного ринку, та сукупності товарних ринків (передусім тих, на яких можуть здійснюватися або товарні інтервенції або державні закупівлі).

Складність формування інституційної моделі фінансового забезпечення полягає

не лише у необхідності забезпечити її системний та комплексний характер та у масштабності охоплення інститутів та інституцій. Проблемний той факт, що певні складові елементи цієї моделі й досі не реалізовані на практиці та існують лише у вигляді концепцій, законопроектів, проектів нормативно-правових актів. Насамперед це стосується інститутів та інституцій земельного ринку, організованих товарних ринків, ринків капіталів. Водночас відкриваються широкі можливості для подальших наукових розробок у цій сфері.

Висновки. За одержаними результатами встановлено, що інституційний підхід може бути застосований для досліджень фінансового забезпечення вітчизняного аграрного сектору, передусім для вивчення його організаційно-економічних аспектів. Саме інституціоналізм і неоінституціоналізм можуть стати методологічною основою для пошуку оптимальних механізмів та розробки комплексної збалансованої моделі фінансового забезпечення аграрного сектору економіки, в який можна гармонійно поєднати інтереси всіх зацікавлених сторін, віднайти раціональне співвідношення між елементами державного та ринкового регулювання. Крім того, інституціоналізм створює всі умови для активізації міждисциплінарних досліджень.

Під інституціональною моделлю фінансового забезпечення аграрного сектору слід розуміти певну збалансовану систему інститутів та інституцій фінансової сфери і фінансових відносин між господарюючими суб'єктами аграрного сектору, державою, учасниками організованих ринків капіталів, ринку фінансово-кредитних ресурсів, ринку фінансових послуг, земельного ринку, а також з іншими економічними суб'єктами, пов'язані з передачею підприємствам аграрного сектору певних фінансових активів на безповоротній або поворотній основі.

Таким чином, результати дослідження можуть бути використані при подальшій розробці інституціональної моделі фінансового забезпечення аграрного сектору та її окремих структурних елементів, з обов'язковим використанням комплексного підходу до вибору оптимальних організаційно-економічних механізмів фінансування суб'єктів господарювання зазначеного сектору та з урахуванням особливостей сучасного етапу його розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Базась М. Ф., Старовойт В. А., Скорина В. Є. Моделювання економічних процесів та прийняття управлінських рішень. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2006. № 3(6). С. 33-39.
2. Болдырева Л. М. Формування інституційного середовища агропродовольчого сектора економіки. *Агросвіт*. 2017. № 4. С. 10-15.
3. Болотіна Є. В. Інституційна структура перехідної економіки України. *Научный вестник ДГМА*. 2012 № 1(9Е). С. 243-249.
4. Вітлінський В. В. Моделювання економіки: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2003. 408 с.
5. Економічна теорія: Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. Київ : Знання-прес, 2007. 719 с.
6. Канцедаль Н. А. Інституційне моделювання: поняття та базові підходи до практичного застосування. *Збірник наукових праць науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу Полтавської державної аграрної академії за підсумками науково-дослідної роботи в 2019 році* (м. Полтава, 22-23 квітня 2020 року). Полтава : РВВ ПДАА, 2020. С. 163-165.
7. Кирдина С. Г. Институциональные модели финансирования реального сектора. *Журнал Новой экономической ассоциации*. 2013. № 2(18). С. 129-155.
8. Кирдина-Чэндлер С. Г., Маевский В. И. Методологические вопросы анализа мезоуровня в экономике. *Journal of Institutional Studies*. (2017) Том 9. № 3. С. 7-23. <https://doi.org/10.17835/2076-6297.2017.9.3.007-023>.
9. Колодізєв О. М., Лебідь О. В., Григоренко В. М. Фінансове забезпечення впровадження технологій та інновацій : монографія. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 261 с. URL : <http://repository.hneu.edu.ua> (дата звернення: 20.01.2020).
10. Костирко І. Г., Тимофіїв С. В. Досконалість інституційної інфраструктури та її оцінка: теоретичний аспект. *Економіка АПК*. 2014. № 2. С. 81-86.
11. Лемішко О. О. Інституціональна модель іпотечного кредитування в аграрному секторі економіки України. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 54-59. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2019.5.54>
12. Липов В. В. Институциональная составляющая социально-экономических моделей. *Научные труды ДНТУ. Серия: Экономическая*. 2005. Вып. 89-1. С. 112-118.
13. Лупенко Ю. О. Моделювання соціально-економічних відносин у процесі наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 5-13.
14. Мезоэкономика: элементы новой парадигмы : монография / под ред. В. И. Маевского, С. Г. Кирдиной-Чэндлер. Москва : ИЭ РАН, 2020. 392 с.
15. Слободянюк О. В. Институциональная модель страхового рынка Украины. *Инвестиции: практика та досвід*. 2016. № 4. С. 25-28.
16. Сухарев О. С. Экономическая теория институционального моделирования: принципы и возможности. *Журнал экономической теории*. 2017. № 1. С. 102-116.
17. Теорія фінансів: підручник / за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 576 с.
18. Худолій Л. М. Методи та інструменти фінансового забезпечення аграрного бізнесу України. *Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2014. Вип. 200. Ч. 3. С. 9-14.
19. Шигун М. М. Економічне моделювання: понятійно-функціональний зріз. *Вісник ЖДТУ*. 2007. № 2(40). С. 228-234.
20. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки: методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 73-82.
21. Яцук О. О. Теоретичні засади фінансового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2018. № 3. С. 199-210. <https://doi.org/10.31388/2519-884X-2018-38-199-210>.
22. Furubotn E. G., Richter R. Institution and Economic Theory. The Contribution of the New Institutional Economics. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1998. 542 p.
23. Hamilton W. Institution. Encyclopedia of the Social Sciences. New York., 1932. 84 p.

References

1. Bazas, M.F., Starovoit, V.A. & Skoryna, V.Ye. (2006). Modeliuvannya ekonomichnykh protsesiv ta pryiniattia upravlin-skikh rishen [Economic modelling and management of decision-making]. *Ptoblemsy teorii ta metodologii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, 3(6), pp. 33-39 [In Ukrainian].
2. Boldyrieva, L.M. (2017). Formuvannya instytutitsiinogo seredovyscha agroprodovolchogo sektora ekonomiky [Formation of the institutional environment of the national agrifood sector]. *Agrosvit*, 4, pp. 10-15 [In Ukrainian].
3. Bolotina, Ye.V. (2012). Instytuciina struktura perekhidnoi ekonomiky Ukrainy [Institutional structure of the transition economy of Ukraine]. *Nauchnyi Vestnik DGMA*, 1 (9E), pp. 243-249 [In Ukrainian].
4. Vitlinskii, V.V. (2003). *Modeliuvannya ekonomiky : navchalnyi posibnyk. [Modeling the economy : training manual]*. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
5. Bazylevych, V.D. (2007). *Ekonomichna teoria : Politekonomia : pidruchnyk [Economic theory : political economy : textbooks]*. V.D. Bazylevych (Ed.). Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
6. Kantsedal, N.A. (2020). Instytuciine modeliuvannya : pontiattia ta bazovi pidkhody do praktychnoho zastosuвання [Institutional modeling : concept and basic approaches to practical use]. *Zbirnyk naukovykh prac naukovopraktychnoi konferencii profesorsko-vykladatskoho skladu Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii za pidsumkamy naukovodoslidnoi roboty v 2019 rotsi* (m. Poltava, 22-23 kvitnya 2020 roku). (pp. 163-165). Poltava: RVV PDAА [In Ukrainian].
7. Kirdina, S.G. (2013). Institucionalnye modeli finansirovaniya realnogo sektora [Institutional Models of Real Sector Financing]. *Journal of the New Economic Association*, 2(18), pp. 129-155 [In Russian].
8. Kirdina-Chendler, S.G. & Maevskij, V.I. (2017). Metodologicheskije voprosy analiza mezourovnya v jekonomike [Methodological issues of the meso-level analysis in economics]. *Journal of Institutional Studies*, vol. 9, 3, pp. 7-23 [In Russian]. <https://doi.org/10.17835/2076-6297.2017.9.3.007-023>.
9. Kolodiziev, O.M., Lebid, O.V. & Grygorenko, V.M. (2017). Finansove zabezpechennia vprovadzhennia tekhnologii ta innovacii : monohrafiia [Financial supplying with technologies and innovations : monography]. Kharkov. Retrived from : <http://repository.hneu.edu.ua> [In Ukrainian].
10. Kostyrko, I.H. & Tymofiiv, S.V. (2014). Doskonalist instytutsiinoi infrastruktury ta ii ocinka: teoretychnyi aspekt [Perfection of institution infrastructure and his estimation: theoretical aspect]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 81-86 [In Ukrainian].
11. Lemishko, O.O. (2019). Instytutsiina model ipotechnoho kredyтування v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy [Institutional model of a mortrage crediting in the agrarian sector of the economy of Ukraine]. *Ekonomika ta Derzhava*, 5, pp. 54-59 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2019.5.54>
12. Lipov, V.V. (2005). Institucionalnaja sostavliayushhaja socialno-jekonomicheskikh modelej [Institutional component of socio-economic models]. *Nauchnye Trudy DNTU. Ser. Jekonomicheskaya*, vol. 89-1, pp. 112-118 [In Russian].
13. Lupenko, Yu.O. (2018). Modeliuvannya socialno-ekonomichnykh vidnosyn u protsesi naukovykh doslidzhen [Modeling of socio-economic relations in scientific research processes]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 5-13 [In Ukrainian].
14. Maevskij, V.I. (2020). *Mezoeconomika : jelementy novoj paradigmy : monografia [Mesoeconomics: elements of a new paradigm: monograph]*. V.I. Maevskij, S.G. Kirdina-Chendler (Ed.). Moskva : IJe RAN [In Russian].
15. Slobodianiuk, O.V. (2018). Instytutsionalna model strakhovoho rynku Ukrainy [The institutional model of the insurance market of Ukraine]. *Investysii: praktyka ta dosvid*, 4, pp. 25-28 [In Ukrainian].
16. Suharev, O.S. (2017). Jekonomicheskaya teoriya institucionalnogo modelirovaniya : principy i vozmozhnosti [Economic theory of institutional modelling^ principles and opportunities]. *Zurnal jekonomicheskoi teorii*, 1, pp. 102-116 [In Russian].
17. Fedosov, V.M. & Yurii, S.I. (2010). *Teoriia finansiv : pidruchnyk [Finance theory]*. V.M. Fedosov, S.I. Yurii (Ed.) Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury [In Ukrainian].

24. Ménard C. Meso-institutions: the variety of regulatory arrangements in the water sector. *Utilities Policy*. 2017. No. 49. P. 6-19.

25. Ménard C. Organization and governance in the agri-food sector: how can we capture their variety? *Agribusiness: An International Journal*. 2018. Vol. 34. No. 1. P. 141-160.

26. North D. Economic Performance Through Time. *American Economic Review*. 1994. Vol. 84. № 3. P. 359-368.

27. Van Horne J., Wachowicz J. *Fundamentals of Financial Management*. Harlow: Pearson Education, Prentice-Hall, 2011. 744 p.

28. Hobela, V. (2020). Economy Offshoring in the National Economic Security. *Scientific Horizons*, 23(12), 109-120. doi: 10.48077/scihor.23(12).2020.109-120.

18. Khudolii, L.M. (2014). Metody ta instrumenty finansovoho zabezpechennia ahrarynoho biznesu Ukrainy [Methods and instruments of financial support of Ukrainian agrarian business]. *Naukovyi visnyk NUBiP Ukrainy. Ser. Ekonomika, agrarnyi menedzhment, biznes*, 200, Ch. 3, pp. 9-14 [In Ukrainian].

19. Shygun, M.M. (2007). Ekonomichne modeliuvannia: poniatino-funkcionalnyi kriz [Economic modelling : conceptual and functional cross-section]. *Visnyk ZhDTU*, 2 (40), pp. 228-234 [In Ukrainian].

20. Shpykuliak, O.H. & Malik, M.Y. (2019). Instytutsionalnyi analiz rozvytku pidpryemnytstva v ahrarynomu sektori ekonomiky: metodychnyi aspekt [Institutional analysis of entrepreneurship development in the agrarian sector of economy: methodical aspect]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 73-82 [In Ukrainian].

21. Yatsukh, O.O. (2018). Teoretychni zasady finansovoho zabezpechennia dialnosti silskohospodarskikh pidpryemstv [Theoretical basis of financial support of activity of agricultural enterprises]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, 3, pp. 199-210 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.31388/2519-884X-2018-38-199-210>.

22. Furubotn, E.G. & Richter, R. (1998). *Institution and Economic Theory. The Contribution of the New Institutional Economics*. Ann Arbor: The University of Michigan Press [In English].

23. Hamilton, W. (1932). *Institution. Encyclopedia of the Social Sciences*. New York [In English].

24. Ménard, C. (2017). Meso-institutions: the variety of regulatory arrangements in the water sector. *Utilities Policy*, 49, pp. 6-19 [In English].

25. Ménard, C. (2018). Organization and governance in the agri-food sector: how can we capture their variety? *Agribusiness: An International Journal*, vol. 34, 1, pp. 141-160 [In English].

26. North, D. (1994). Economic Performance Through Time. *American Economic Review*, vol. 84., 3, pp. 359-368 [In English].

27. Van Horne, J. & Wachowicz, J. (2011). *Fundamentals of Financial Management*. Harlow: Pearson Education, Prentice-Hall [In English].

28. Hobela, V. (2020). Economy Offshoring in the National Economic Security. *Scientific Horizons*, 23(12), 109-120. doi: 10.48077/scihor.23(12).2020.109-120.

Bilochenko A. M. Theoretical and methodological approaches to the development of an institutional model of the agricultural sector financial support

The purpose of the article is to justify and to highlight basic theoretical and methodological approaches to the development of an institutional model of the agricultural sector financial support in Ukraine, taking into account the current stage of its development.

Research methods. In the course of research, a dialectical method of cognition was used, as well as systematic approach to the study of interrelated financial, economic, social and socio-economic phenomena and processes; a monographic method (analysis of scientific achievements of Ukrainian and foreign researches on problematic issues of institutional theory and institutional modeling); empirical method (concerning the assessment of the current state of institutional support to the agrarian sector). Within the special research methods abstract-logical (for theoretical generalizations and formulation of conclusions) was used.

Research results. Basic approaches to the establishment of the institutional model of the agrarian sector financial support have been justified. The latest developments in institutional economic theory, with the using an integrated approach to selecting the best organizational and economic mechanisms for financing of economic entities of the sector at the current stage of its development, were taking into account.

Scientific novelty. Theoretical and methodological provisions for the establishment of a comprehensive institutional model for the financial support of the agrarian sector in Ukraine have been further developed and the general principles for its development have been formalized.

Practical significance. The use of the results obtained will make it possible to develop a balanced institutional model of financial support for the agrarian sector of Ukraine, taking into account current trends in its development. Refs.: 28.

Keywords: institutes and institutions; institutional model; financial support; institutional model of financial support; agrarian sector.

Bilochenko Andrii Mykolaiovych - candidate of economic sciences, competitor for doctoral degree of the department of pricing and agrarian market, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: abilochenko@yahoo.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8038-9586>

Билоченко А. Н. Теоретико-методологические подходы к разработке институциональной модели финансового обеспечения аграрного сектора

Цель статьи - обосновать и высветить базовые теоретические и методологические подходы к разработке институциональной модели финансового обеспечения аграрного сектора Украины с учетом современного этапа его развития.

Методика исследования. При проведении исследования использованы диалектический метод познания, системный подход к изучению взаимосвязанных финансовых, экономических, социальных и социолого-экономических явлений и

процессов; монографический метод (анализ научных достижений украинских и зарубежных исследователей по проблемным вопросам институциональной теории и институционального моделирования); эмпирический метод (касательно оценки современного состояния институционального обеспечения аграрного сектора). Из специальных методов исследования использован абстрактно-логический (для теоретических обобщений и формулирования выводов).

Результаты исследования. Обоснованы базовые подходы к формированию институциональной модели финансового обеспечения аграрного сектора с учетом новейших разработок институциональной экономической теории и с использованием комплексного подхода к выбору оптимальных организационно-экономических механизмов финансирования субъектов хозяйствования указанного сектора на современном этапе его развития.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические и методологические положения касательно формирования комплексной институциональной модели финансового обеспечения аграрного сектора Украины и формализованы общие принципы ее разработки.

Практическая значимость. Использование полученных результатов даст возможность разработать сбалансированную институциональную модель финансового обеспечения аграрного сектора Украины с учетом современных тенденций в его развитии. Библиогр.: 28.

Ключевые слова: институты и институции; институциональная модель; финансовое обеспечение; институциональная модель финансового обеспечения; аграрный сектор.

Билоченко Андрей Николаевич - кандидат экономических наук, докторант отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: abilochenko@yahoo.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8038-9586>

Стаття надійшла до редакції 14.01.2021 р.

Фахове рецензування: 24.01.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Білоченко А. М. Теоретико-методологічні підходи до розробки інституціональної моделі фінансового забезпечення аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 92 – 101. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102092>

Bilochenko, A.M. (2021). Teoretyko-metodolohichni pidhody do rozrobky instytutsionalnoi dodeli finansowoho zabezpechennia ahrarnoho sektoru [Theoretical and methodological approaches to the development of an institutional model of the agricultural sector financial support]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 92 – 101 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102092>

* * *

УДК 338

JEL Classification: Q13; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102102>

В. В. РУСАНЮК, аспірант*

Сутність і цілі державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі

Мета статті – розкрити сутність, цілі та завдання функціонування державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі економіки в сучасних умовах.

Методика дослідження. За методологічну основу дослідження слугувала сукупність методів наукового пізнання системи і механізму державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі. Досягненню мети сприяли загальнонаукові методи: емпіричних досліджень (вимірювання, порівняння, спостереження); теоретичних досліджень (аналіз і синтез), а також локальні (специфічні): аналізу ситуацій (розрахунково-конструктивний).

Результати дослідження. Встановлено, що державна підтримка це одна зі складових механізму державного регулювання, налагоджена система пільгового фінансування пріоритетних галузей і суб'єктів малого і середнього підприємництва; система заходів нарощування адаптивності та конкурентоспроможності суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі контролюючого, виконавчого, законодавчого характеру. Виявлено, що основними завданнями державного регулювання малого і середнього підприємництва в аграрному секторі виступають: формування оптимальних фінансово-кредитних інструментів; удосконалення законодавчої та нормативно-правової платформи; стимулювання взаємодії суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі з логістичною і ринковою інфраструктурою; формування інформаційної культури і розвиток соціалізації малого і середнього підприємництва в аграрному секторі. Обґрунтовано необхідність вирішення завдання формування адаптивної, комплексної та інтегративної системи державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі, яка гнучко й оперативно відображатиме вплив нестабільного ринкового середовища, створюючи адекватну логістичну інфраструктуру функціонування бізнесу на всіх рівнях ієрархії.

Елементи наукової новизни. Розкрито основні завдання функціонування державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі економіки в сучасних умовах, запропоновано методичний підхід до обґрунтування основних напрямів модифікації державної підтримки, які сприяють вирішенню проблем функціонування малого та середнього підприємництва в аграрному секторі економіки. Акцентовано увагу на основних програмах державної підтримки розвитку підприємництва в аграрному секторі України.

Практична значущість. Методичний підхід доцільно використовувати як базу в системі завдань функціонування державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі відповідно до даних статистичної звітності суб'єктів підприємництва і макропоказників соціально-економічного стану країни. Рис.: 2. Бібліогр.: 27.

Ключові слова: державне регулювання; державна підтримка; розвиток підприємництва; мале підприємництво; середнє підприємництво; аграрний сектор; криза; ринок.

Русанюк Василь Васильович - аспірант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: rusanyuk.ur@ukr.net

Постановка проблеми. Результативна реалізація механізму державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі економіки неможлива без побудови оптимальної системи державного регулювання. Основними цілями державного регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі визнано: повне збереження природних ресурсів для виробництва;

гарантоване забезпечення виробництва продукції найвищої якості; розвиток ринкової інфраструктури і забезпечення підвищення рентабельності виробництва; оптимальне формування ринку первинної сировини, продовольства, сільськогосподарської та агропромислової продукції; забезпечення підвищення конкурентоспроможності суб'єктів підприємництва в аграрному секторі та національної продукції; стабілізація гарантованого розвитку територій в сільській місцевості, підвищення рівня життєзабезпечення селян і трудової зайнятості та ін.

* Науковий керівник - М. Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© В. В. Русанюк, 2021

Фактор поширення гострого респіраторного захворювання Covid-19, пов'язаного з коронавірусом SARS-CoV-2, став одним із ключових показників впливу на розвиток соціально-економічних процесів у країні в 2020-2021 рр. Реалізація безпрецедентних кроків (санітарно-епідеміологічні заходи, обмеження в пересуванні по країні і виїздах-вїздах з країни, введення надзвичайних умов, ліквідація масових заходів, закриття навчальних закладів, зупинка транспорту тощо) негативно вплинула на соціально-економічний розвиток країн світу. В Україні в період січень-червень 2020 р. обсяги виробництва суб'єктами підприємництва в сільському господарстві скоротилися на 18,7%. Експертами-дослідниками доведена і обґрунтована різниця впливу коронакризи на функціонування суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі, яка визначається територіальним місцем розташування суб'єктів підприємництва, масштабами виробництва, каналами реалізації продукції, взаємодіями з державою, джерелами фінансування.

Функціонування суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі економіки з позицій своєї адаптивності, мобільності та гнучкості стимулює всій соціально-економічній системі країни стабільність і стійкість позитивної динаміки розвитку, виступає природним інкубатором соціальних, технологічних, економічних новацій. Проте система державної підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі економіки не гарантує повноцінного зростання обсягів виробництва національної продукції. Тривожний соціально-економічний стан у країні ускладнюється проявами ризиків загальної фінансово-кредитної кризи: скороченням притоку інвестицій; погіршенням інноваційного клімату та інвестиційної привабливості суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі; дестабілізацією цінової кон'юнктури; обмеженням доступу до фінансових ресурсів; недосконалістю логістичної інфраструктури; зниженням продовольчої безпеки; відкриттям ринку землі; та ін. Тому за програмою «Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства і малих фермерських господарств в Україні» у 2021 р. наша країна має отримати 51 млн євро (перший транш - 26 млн євро) [24]. Причому для підтримки малих фермерських госпо-

дарств призначено 25 млн євро, а для малого та середнього підприємництва - 20 млн євро.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні реалії функціонування державної підтримки малого і середнього підприємництва в аграрному секторі економіки та державного регулювання розвитку підприємництва в сільському господарстві представлені в роботах таких вчених, як: І. Ф. Баланюк, І. І. Козак, Д. І. Шеленко [1]; О. Г. Булавка [23]; Я. М. Гадзало, М. В. Гладій, Ю. Я. Лузан [15]; О. М. Галицький, А. І. Лівінський, О. П. Дяченко [2]; М. Я. Дем'яненко, П. Т. Саблук, В. М. Скупий [3]; А. Д. Діброва [5]; А. А. Дюк [6]; В. О. Іванченко [7]; М. М. Ільчук, С. І. Ус, М. І. Дмитрук, О. М. Ільчук [9]; Т. В. Калашнікова, А. О. Калашніков [10]; Ю. О. Лупенко [11, 16, 20]; М. Й. Малік, В. А. Мамчур [12, 13]; М. І. Мальований [14]; А. А. Осіпова [17]; Г. В. Спаський [22]; О. Г. Шпикуляк [25, 26]; Т. І. Яворська [27] та інших відомих вітчизняних економістів-дослідників. Проте відсутність комплексних та інтеграційних підходів до: концептуальних позицій функціонування процесів розвитку підприємництва в сільському господарстві в аспекті удосконалення механізмів забезпечення інфраструктурної підтримки малого і середнього підприємництва в аграрному секторі економіки; утримання загального фінансового стану суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі на належному рівні для виживання різними преференціями; підвищення рентабельності виробництва, інноваційної та інвестиційної привабливості суб'єктів малого і середнього підприємництва; стимулювання переходу господарств населення в категорію суб'єктів малого сімейного підприємництва; реалізації державних заходів логістичної спрямованості й розвитку логістичної інфраструктури, кооперування і орієнтації на виробництво екологічно безпечної продукції та ряд інших питань актуалізують більш глибоке вивчення цілей і завдань функціонування державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі в сучасних умовах.

Мета статті - розкрити сутність, цілі та завдання функціонування державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі економіки в сучасних умовах.

Методологія дослідження. За методологічну основу дослідження слугувала сукупність методів наукового пізнання системи і механізму державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі. Досягненню мети сприяли загальнонаукові методи: емпіричних досліджень (вимірювання, порівняння, спостереження); теоретичних досліджень (аналіз і синтез), а також локальні (специфічні): аналізу ситуацій (розрахунково-конструктивний).

Виклад основних результатів дослідження. Як встановлено, державне регулювання розвитку суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі відображає цілісність реалізованих протекціоністських заходів, що гарантують фінансову, бюджетну, правову, економічну, інвестиційну безпеку функціонування суб'єктів малого і середнього підприємництва з метою оптимізації умов функціонування суб'єктів у ринковому середовищі, формування належного рівня продовольчої безпеки громадян держави, адаптації товаровиробників до умов коронакризи та нестабільності. Державне регулювання функціонування малого і середнього підприємництва в аграрному секторі реалізується через три підсистеми: державна підтримка суб'єктів підприємництва в аграрному секторі; розвиток сільських територій; координація сільськогосподарського і агропродовольчого ринку.

Державна підтримка, як одна зі складових механізму державного регулювання, це налагоджена система пільгового фінансування пріоритетних галузей і суб'єктів малого і середнього підприємництва; система заходів нарощування адаптивності та конкурентоспроможності суб'єктів малого і середнього підприємництва аграрного сектору контролюючого, виконавського, законодавчого характеру. Основними цілями державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі так само визначено: збільшення виробленої доданої вартості в малому і середньому підприємстві в аграрному секторі; забезпечення продовольчої безпеки країни; збільшення експорту продукції малого та середнього підприємництва в аграрному секторі та ресурсів фермерських і особистих господарств у сільській місцевості; підвищення індексу фізичного обсягу інвестицій в основний капітал суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі та ін.

Виділяють заходи прямого і непрямого державного субсидування. До заходів прямого державного субсидування відносять: прямі державні компенсаційні платежі; субсидування за окремими видами витрат; податкові пільги; дотації; підтримка доходів суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі; інвестиції в розвиток ринкової та логістичної інфраструктури; пільгові ціни на ресурси. Серед заходів непрямого державного субсидування (упущеної вигоди споживачів продовольства) розрізняють: зміни компенсаційних зборів; податки; адміністративне регулювання; акцизи; регулювання імпорتنих тарифів та експортних субсидій; введення обмеження імпорту.

Виявлено, що основними завданнями державного регулювання малого і середнього підприємництва в аграрному секторі виступають: формування оптимальних фінансово-кредитних інструментів; вдосконалення законодавчої та нормативно-правової платформи; стимулювання взаємодії суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі з логістичною та ринковою інфраструктурою; формування інформаційної культури й розвиток соціалізації малого і середнього підприємництва в аграрному секторі та ін. До завдань державної підтримки малого і середнього підприємництва в аграрному секторі так само відносяться: збільшення обсягів виробництва основних видів продукції суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі; підтримання стабільності, фінансової стійкості суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі та створення сприятливих умов для виживання і зростання обсягів інвестицій в їх розвиток; модернізація та оновлення технологічної й матеріально-технічної бази виробництва суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі; підвищення ефективності функціонування внутрішнього сільськогосподарського та агропромислового ринку; реалізація експортного потенціалу продукції суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі; забезпечення зайнятості сільського населення, підвищення рівня його життєдіяльності та кваліфікації; сталий розвиток сільських територій.

Основні пріоритети уряду в розвитку малого і середнього бізнесу в Україні відображені в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього

підприємництва в Україні», Розпорядженнях Кабінету Міністрів від 10.05.2018 р. № 292-р «Деякі питання реалізації Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 р.», рекомендаціях «Щодо довгострокового планування розвитку малого та середнього підприємництва на рівні регіонів та територіальних громад». Крім цього, 16.02.2021 р. Мінекономіки організувало публічне обговорення Проєкту «Національної економічної стратегії до 2030» на тему «Розвиток агросектору України». Стратегічний ресурс розвитку держави відображається такими особливостями й властивостями малого і середнього підприємництва, як: найпряміший і тісний зв'язок із споживачами на територіальних ринках місцевості; мобільність, адаптивність, гнучкість у системі прийняття управлінських рішень; можливість працевлаштування соціально незахищених верств населення; оперативне реагування на будь-які зміни в ринковому середовищі функціонування; оптимальне нарошування ємності ринкової ніші; не настільки великі витрати на початкові вкладення капітальних інвестицій; ініціативність й особистісна відповідальність товаровиробників за своє благополуччя і благополуччя своєї сім'ї; соціальна та фінансова стабільність за рахунок самозайнятості.

З урахуванням сучасної соціально-економічної кризової і пандемічної ситуації в країні актуалізується завдання формування адаптивної, комплексної та інтегративної системи державної підтримки малого і середнього підприємництва в аграрному секторі, яка гнучко й оперативно відображатиме вплив нестабільного ринкового середовища, створюючи адекватну логістичну інфраструктуру функціонування бізнесу на всіх рівнях ієрархії.

За кордоном механізмами державного регулювання є пряма фінансова підтримка (дотації, субвенції, субсидії), реалізація цільових програм, спеціалізована система оподаткування, страхова і кредитна підтримка. В Україні переважає реалізація інструментів прямого бюджетного фінансування у вигляді державної підтримки і вузькоспеціалізованих державних цільових програм з метою активізації соціально-економічного механізму функціонування великих і середніх суб'єктів підприємництва аграрного сектору. Основні цілі та завдання державної підтримки малого і середнього підприємни-

цтва в Україні сформульовані в наступних програмах підтримки підприємців:

а) «EU4Business» - для малого і середнього бізнесу в 2019 р. реалізовано 39 проєктів на загальну вартість 178,14 млн євро; з них 82,35 млн євро направлено на фінансування малого і середнього бізнесу України;

б) «Competitiveness of Enterprises and Small and Medium-sized Enterprises 2014-2020» - для виходу на ринки Євросоюзу та ринки партнерів програми, підвищення конкурентоспроможності суб'єктів малого і середнього бізнесу України. На реалізацію цієї програми для України доступні 900 млн євро (із загальної суми 2,3 млрд євро);

в) «Fit for partnership with Germany» - для встановлення коопераційних зв'язків з підприємцями країн-партнерів та виходу на глобальні ринки до 31.12.2021 р. Одним із напрямів у 2020 р. був «Економічна кооперація в аграрному секторі»;

г) «Unlimit Ukraine by EBA» - для підтримки розвитку суб'єктів малого підприємництва в Україні;

д) «Міжнародні кредитні лінії» - для підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва на міжнародному рівні та підвищення їх конкурентоспроможності. Програма рефінансування направлена на підтримку системи кредитування в сільській місцевості. При цьому Ощадбанком реалізуються фінансові продукти «Акційне кредитування АПК», «Програма часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва». АТ «Укрексімбанком» реалізуються фінансові продукти: 1) кредити на покупку: «Пальне, добриво, корми, ремонт обладнання»; «Сільськогосподарська техніка та обладнання»; «Тварини, закладка багаторічних рослин»; «Елеватори, фермерські споруди та обслуговуючі будівлі»; 2) кредити за програмою «Білоруський імпорт» для придбання: «Сільськогосподарська техніка та обладнання»; «Обладнання, устаткування»; «Транспортні засоби»;

е) «Підтримка малого і середнього підприємництва на державному рівні». Складові програми: «Бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції»; «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання»; «Державна підтримка

фермерських господарств»; «Регіональні програми розвитку АПК» [18].

Пом'якшення карантинних обмежень та державна підтримка соціально-економічної системи в країні створили умови для поступового відновлення економіки, хоча динаміка розвитку галузей була різною (рис. 1).

За результатами 2020 р. глибина спаду виробничої сфери національної економіки досягла рівня -4,4% ЗІВ. У I кварталі 2021 р. очікується збереження негативної динаміки зміни ВВП з урахуванням результатів реалізованого в січні локдауну.

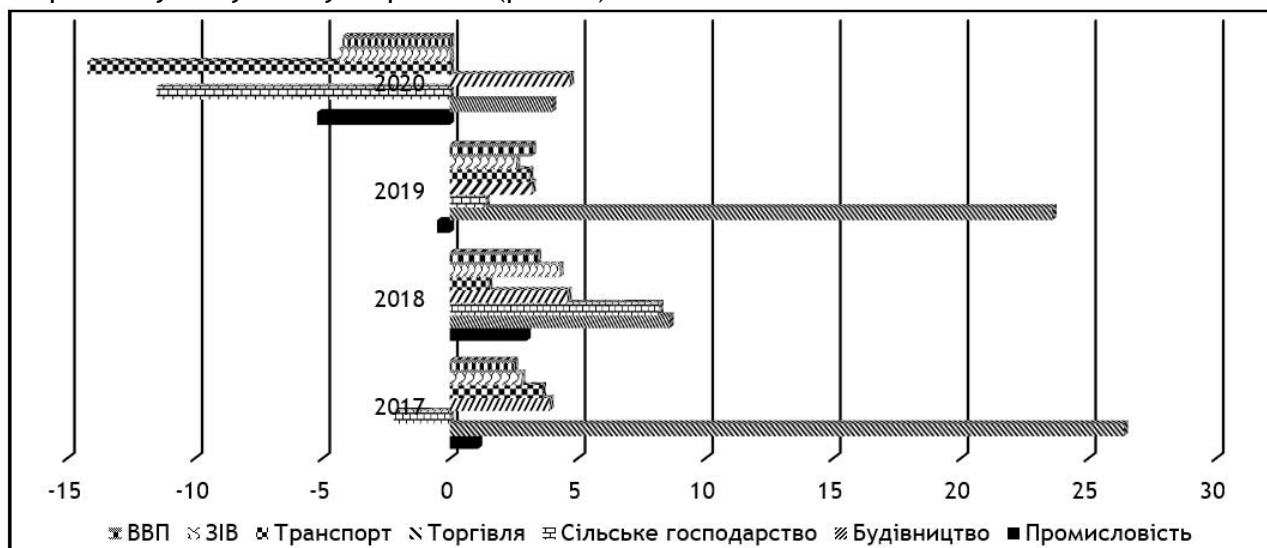

Рис. 1. Зміна ЗІВ та ВВП (% до відповідного періоду попереднього року) та основних ВЕД (відсоткових пунктів)

Примітки: Зведений індекс виробництва товарів та послуг за основними видами економічної діяльності (ЗІВ) відображає динаміку діяльності виробничої сфери національної економіки у відповідному періоді. ЗІВ розраховується на базі звітних даних за індексами фізичного обсягу виробництва ВЕД «Сільське господарство», ВЕД «Промисловість», ВЕД «Будівництво», ВЕД «Транспорт» та ВЕД «Оптова та роздрібна торгівля». Зважаючи на те, що виробнича сфера в обсязі ВВП займає близько 55%, ЗІВ має тісний кореляційний зв'язок з динамікою ВВП. Тому оціночний показник ВВП розраховується, виходячи з ретроспективної кореляційної залежності між ЗІВ та ВВП.

Джерело: Наведено за матеріалами [Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. URL : <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=010de307-2345-4162-b5e5-1dd8b2f81d10&tag=Ogclid> Ekonomichnoi Aktivnosti].

У період карантинних обмежень суб'єктам підприємництва в аграрному секторі можна було пом'якшити фінансове навантаження, використовуючи підтримку за програмами «Кредитні канікули», «Податкові преференції» та «Підтримка малого і середнього бізнесу». В 2020 р. державна підтримка суб'єктів підприємництва в аграрному секторі була абсолютно стабільною. За даними Мінекономіки, в 2020 р. суб'єктам підприємництва в аграрному секторі виплачено повністю 4 млрд грн (у 2019 р. із запланованих 5,9 млрд грн було виплачено тільки 4,8 млрд грн) [21].

З урахуванням погодних умов і впливу пандемічного фактора за підсумками 2020 р. обсяги виробництва сільськогосподарської продукції скоротилися до -11,5% (у 2019 р. було +1,4%) (рис. 2).

У 2020 р. державна підтримка суб'єктів підприємництва в аграрному секторі, % до

обсягу, за напрямками становила: «Підтримка фермерства» - 0,1 млрд грн (0,4 млрд грн у 2019 р.); «Здешевлення кредитів» - 1,1 млрд грн (0,5 млрд грн у 2019 р.); «Підтримка тваринництва та переробки» - 1,0 млрд грн (2,9 млрд грн у 2019 р.); «Підтримка садівництва, виноградарства та хмелярства» - 0,3 млрд грн (0,4 млрд грн у 2019 р.); «Компенсація вартості сільськогосподарської техніки» - 1,5 млрд грн (0,6 млрд грн у 2019 р.) [21].

Через погодні кліматичні умови в 2020 р. врожайність сільськогосподарських культур порівняно з 2019 р. знизилася. Проте в рейтингу світового виробництва зернових культур і соняшнику Україна вирізняється високими показниками: 9-те місце - у виробництві зернових культур (8-ме місце в 2019 р.), 1-ше місце - у виробництві соняшнику (як і в 2019 р.). На виробництво тваринницької продукції негативно вплинуло зниження

зовнішнього попиту на продукцію птахівництва і збережені фактори минулих періодів. Станом на 01.01.2021 р. поголів'я великої рогатої худоби порівняно з даними на

01.01.2020 р. скоротилося на -6,2%, птиці на -9,3%, свиней зросло на +2% [19]. У 2020 р. загальні обсяги реалізації на забій сільськогосподарських тварин скоротилися на -1,1%.

Рис. 2. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, %

Джерело: Наведено за матеріалами [Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України, Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. URL : <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang>].

Разом із тим 03.02.2021 р. почалася реалізація Проєкту «Розвиток доступу аграрного сектору України до ринків капіталу у 2021-2024 рр.» спільно з IFC - Міжнародною фінансовою корпорацією та Швейцарською Конфедерацією. Також у рамках Проєкту «Аграрні розписки в Україні» товаровиробники в аграрному секторі отримали фінансування понад 32 млрд грн [19].

Станом на 15.02.2021 р. у рамках програми «Доступні кредити 5-7-9%» банки-учасники виплатили кошти підприємцям на суму 20,5 млрд грн, з якої: 12 млрд грн - для рефінансування раніше отриманих позик; 4,8 млрд грн - для придбання антикризових кредитів під 3%; 3,8 млрд грн - для капітальних інвестицій. Варто зауважити, що 54% учасників - суб'єкти підприємництва в сільському господарстві. У рамках цієї ж програми в період 15-19.02.2021 р. банки-учасники заключили 161 договір на суму 293 млн грн, з якої: 25 млн грн - для рефінансування раніше отриманих позик; 233 млн грн - для придбання антикризових кредитів під 3%; 35 млн грн - для капітальних інвестицій [19].

На засіданні Верховної Ради України 18.02.2021 р. у першому читанні прийнято Законопроєкт № 3205-2 «Про Фонд часткового гарантування кредитів в сільському господарстві» - для спрощення отримання кредитів малими фермерськими господарствами. Мінекономіки розширило перелік сільськогосподарської техніки в рамках Програми «Часткова компенсація вартості сільсь-

когосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» - для виплати компенсацій з державного бюджету [19].

Оперативне функціонування державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі з метою подолання наслідків пандемії Covid-19, пов'язаного з коронавірусом SARS-CoV-2, має відображати: затвердження нормативно-правового поля для: обліку структурних змін у соціально-економічних балансах діяльності, соціального забезпечення, скорочення періодів самоексплуатації суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі, підтримки доходів, виведення з тіні частини виробництва; звільнення на кілька місяців від сплати єдиного податку 4 групи (податкові канікули); формування різних гарантійних фондів та асоціацій з переробки та збуту продукції; розвиток форм кооперування суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі; поділ бюджетних коштів на: а) підтримку виробництва продукції; б) розвиток сільських територій (внесення змін до системи розподілу державного планування і підтримки); результативне використання коштів Євросоюзу та ін.

Висновки. Встановлено, що державна підтримка це одна із складових механізму державного регулювання, налагоджена система пільгового фінансування пріоритетних галузей і суб'єктів малого і середнього підприємництва; система заходів нарощування адаптивності та конкурентоспроможності

суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі контролюючого, виконавчого, законодавчого характеру. Виявлено, що основними завданнями державного регулювання малого і середнього підприємництва в аграрному секторі виступають: формування оптимальних фінансово-кредитних інструментів; удосконалення законодавчої та нормативно-правової платформи; стимулювання взаємодії суб'єктів малого і середнього підприємництва в аграрному секторі з логістичною та ринковою

інфраструктурою; формування інформаційної культури та розвиток соціалізації малого і середнього підприємництва в аграрному секторі тощо. Обґрунтовано необхідність вирішення завдання формування адаптивної, комплексної та інтегративної системи державної підтримки малого і середнього підприємництва в аграрному секторі, яка гнучко й оперативно відображатиме вплив нестабільного ринкового середовища, створюючи адекватну логістичну інфраструктуру функціонування бізнесу на всіх рівнях ієрархії.

Список бібліографічних посилань

1. Баланюк І. Ф., Козак І. І., Шеленко Д. І. Формування внутрішнього економічного механізму розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 59-67.
2. Галицький О. М., Лівинський А. І., Дяченко О. П. Організаційно-економічний механізм державного регулювання аграрного виробництва в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 3. С. 93-98.
3. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК : монографія / [М. Я. Дем'яненко, П. Т. Саблук, В. М. Скупий та ін.] ; за ред. М. Я. Дем'яненка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 372 с.
4. Державний бюджет на 2021 рік: детальний аналіз аграрних видатків та державної підтримки. URL : <https://www.agropolit.com/news/17897-derjavnyi-byudjet-2021>.
5. Діброва А. Д. Теоретико-методологічні засади державної підтримки сільськогосподарства України. *Національний вісник НУБіП України*. 2009. Вип. 142. С. 19-24.
6. Дюк А. А. Організаційно-економічна соціалізація підприємництва на селі в умовах трансформації господарювання. *Економіка АПК*. 2020. № 5. С. 108-114.
7. Іванченко В. О. Посилення державного впливу на забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 108-113.
8. Ільчук О. М. Державна підтримка сільського господарства в Україні. *Економіка АПК*. 2019. № 2. С. 93-98.
9. Ільчук М. М., Ус С. І., Дмитрук М. І., Ільчук О. М. Теоретичні засади розвитку підприємництва. *Економіка АПК*. 2020. № 3. С. 100-105.
10. Калашнікова Т. В., Калашніков А. О. Інституційні засади державної підтримки розвитку аграрного сектору. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. Вип. 2 (42). С. 58-67.
11. Лупенко Ю. О. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
12. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Реалізація цілей сталого розвитку України в контексті трансформації особистих селянських господарств в сімейні фермерські. *Економіка АПК*. 2020. № 7 (261). С. 21-31.
13. Малік М. Й., Мамчур В. А. Соціально-економічна орієнтація сімейних фермерських господарств у підприємницькій діяльності. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 30-35.
14. Мальований М. І., Осіпова А. А. Кредитні аспекти державної підтримки сільськогосподарського виробництва України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 96-102.
15. Модернізація державної політики розвитку аграрної сфери України: виклики, шляхи вирішення : монографія / Гадзало Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Київ : Аграрна наука, 2020. 330 с.
16. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 212 с.

References

1. Balaniuk, I.F., Kozak, I.I. & Shelenko, D.I. (2019). Formuvannya vnutrishnoho ekonomichnoho mekhanizmu rozvitku orhanizatsiino-pravovykh form silskohospodarskikh pidpryemstv [Formation of the internal economic mechanism of development of organizational-legal forms of the agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 59-67 [In Ukrainian].
2. Halitskii, O.M., Livinskii, A.I. & Diachenko, O.P. (2019). Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm derzhavnoho rehuliuвання ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini [The organizational-economic mechanism of state regulation of agrarian manufacture in Ukraine]. *Investitsii : praktika ta dosvid*, 3, pp. 93-98 [In Ukrainian].
3. Demianenko, M.Ya., Sabluk, P.T., Skupy, V.M., et al. (2011). Derzhavna politika finansovoi pidtrimki rosvitku ahrarnoho sektoru APK : monohrafiia. [State politicians of financial support of development of agrarian sector of agriculture : monography]. Kyiv : NNTs "IAE" [In Ukrainian].
4. Derzhavnyi biudzheth na 2021 rik : detalnyi analiz ahrarnykh vydatkiv ta derzhavnoi pidtrimki [The state budget for 2021: the detailed analysis of agrarian expenses and the state support]. Retrieved from : <https://www.agropolit.com/news/17897-derjavnyi-byudjet-2021> [In Ukrainian].
5. Dibrova, A.D. (2009). Teoretiko-metodolohichni zasady derzhavnoi pidtrimki silskoho hospodarstva Ukrainy [Teoretiko-methodological positions of the state support of agriculture of Ukraine]. *Natsionalnyi visnik NUBiP Ukrainy*, 142, pp. 19-24 [In Ukrainian].
6. Diuk, A.A. (2020). Orhanizatsiino-ekonomichna sotsializatsiia pidpriemnytstva na seli v umovakh transformatsii hospodariuvannya [Organizational-economic socialisation of business on village in the conditions of managing transformation]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 108-114 [In Ukrainian].
7. Ivanchenko, V.O. (2020). Posilennia derzhavnoho vplyvu na zabezpechennia staloho rozvitku pidpriemnytstva v silskomu hospodarstvi [Strengthening of the state influence on maintenance of modern development of business in agriculture]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 108-113 [In Ukrainian].
8. Ilchuk, O.M. (2019). Derzhavna pidtrimka silskoho hospodarstva v Ukraini [The state support of agriculture in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 93-98 [In Ukrainian].
9. Ilchuk, M.M., Us, S.I., Dmitruk, M.I. & Ilchuk, O.M. (2020). Teoretichni zasady rozvitku pidpriemnytstva [Theoretical positions of development of business]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 100-105 [In Ukrainian].
10. Kalashnikova, T.V. & Kalashnikov, A.O. (2019). Institut-siini zasady derzhavnoi pidtrimki rozvitku ahrarnoho sektoru [Institutional positions of the state support of development of agrarian sector]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment : aktualni pytania nauki i praktiki*, 2 (42), pp. 58-67 [In Ukrainian].
11. Lupenko, Yu.O. (2017). Rozvitok malykh ahrarnykh pidpriemstv u rynkovomu institutsiinomu seredovishchi: indykatory ta efektyvnist [Development of the small agrarian enterprises in the market institutional environment : indicators and efficiency]. Kyiv : NNTs "IAE" [In Ukrainian].

17. Осіпова А. А. Еволюція та сутність державного регулювання аграрного сектору економіки. Соціально-економічні засади формування економічної системи України : монографія. Умань, 2019. С. 140-144.

18. Про затвердження Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам малого та середнього підприємництва : Постанова кабінету Міністрів України від 24.01.2020 № 28. URL : <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.

19. Пропозиції Мінекономіки щодо державної підтримки аграрної галузі на 2021-2023 рр. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/na-agrarnomu-komiteti-predstavili-programi-derzhpidtrimki-apk-na-2021-2023-roki>.

20. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність : монографія / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.

21. Сільське господарство України за 2019 рік: збірник. Київ : Держаналітінформ, 2020. 230 с.

22. Спаський Г. В. Розвиток сімейних фермерських господарств в Україні та зарубіжний досвід їх функціонування. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 73-78.

23. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 60 с.

24. Угода між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу "Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні" від 28.01.2020 р. URL : https://www.ips.ligazakon.net/document/MU20011?an=2&hide=true&snippet_id=snippet_222436.

25. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Становлення організаційно-економічної моделі сімейного фермерства в Україні: інституційні засади, проблеми та пріоритети. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 86-98.

26. Шпикуляк О. Г., Іванченко В. О. Формування індексів та індикаторів сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві: теоретико-методичні підходи. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 114-117.

27. Яворська Т. І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 405 с.

12. Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H. & Mamchur, V.A. (2020). Realizatsiia tsilei staloho rozvitku Ukrainy v konteksti transformatsii osobystykh selianskikh hospodarstv v simeini fermerski [Realisation of the purposes of modern development of Ukraine in a context transformation personal agriculture in the family farmer]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyy rozvytok*, 7 (261), pp. 21-31 [In Ukrainian].

13. Malik, M.Yo. & Mamchur, V.A. (2020). Sotsialno-ekonomichna orientatsiia simeinykh fermerskikh hospodarstv u pidpriemnytskii diialnosti [Social and economic orientation of family farms in enterprise activity]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 30-35 [In Ukrainian].

14. Malovanyi, M.I. & Osipova, A.A. (2020). Kreditni aspekty derzhavnoi pidtrimki silskohospodarskoho vyrobnytstva Ukrainy [Credit aspects of the state support of agricultural production of Ukraine]. *Vcheni zapiski Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seria : Ekonomika I upravlinnia*, vol. 31 (70), 4, pp. 96-102 [In Ukrainian].

15. Hadzalo, Ya.M., Hladii, M.V., Sabluk, P.T. & Luzan, Yu.Ya. (2020). Modernizatsiia derzhavnoi polityki rozvitku ahrarynoi sfery Ukrainy: vyklyky, shliahi : monohrafiia. [Modernisation of a state policy of development of agrarian sphere of Ukraine: calls, decision ways : monograph]. Kyiv : Aharna nauka [In Ukrainian].

16. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H. (2019). Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia rozvitku simeinykh fermerskikh hospodarstv : monohrafiia [Organizational-economic maintenance of development of family farms]. Kyiv : NNTs "IAE" [In Ukrainian].

17. Osipova, A.A. (2019). Evoliutsiia ta sutnist derzhavnoho rehuliuвання ahrarynoho sektoru ekonomiky. Sotsialno-ekonomychni zasady formuvannia ekonomichnoi systemy Ukrainy : monohrafiia. [Evolution and essence of state regulation of agrarian sector of economy. Economic and social situations of formation of economic system of Ukraine]. Uman [In Ukrainian].

18. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia finansovoi derzhavnoi pidtrymky subiektam maloho ta serednoho : Postanova Kabinetu Ministrov Ukrainy vid 24 sichnia 2020 r. № 28 [About the statement of the Order of granting of financial state support to subjects of small and average business : The decision of the Cabinet of Ukraine from January, 24th, 2020 No. 28.]. Retrieved from : <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].

19. Propozitsii Minekonomiki shchodo derzhavnoi pidtrymky ahrarynoi halusi na 2021-2023 rr. [Offers of the Ministry of Economics on the state support of agrarian branch on 2021-2023]. Retrieved from : <https://www.kmu.gov.ua/news/na-agrarnomu-komiteti-predstavili-programi-derzhpidtrimki-apk-na-2021-2023-roki> [In Ukrainian].

20. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H. & Malik, M.Yo. (2017). Rozvitok malych ahrarynykh pidpriemstv u rynkovomu institutsiinomy seredovishchi : indykatory ta efektyvnist : monohrafiia [Development of the small agrarian enterprises in the market institutional environment: indicators and efficiency]. Kyiv : NNTs "IAE" [In Ukrainian].

21. Silske hospodarstvo Ukrainy za 2019 rik : collection [Agriculture of Ukraine for 2019 : collection]. Kyiv : Derzhanalitin-form [In Ukrainian].

22. Spaskii, H.V. (2019). Rozvitok simeinykh fermerskikh hospodarstv v Ukraini ta zarybizhnyi dosvid ikh funktsionuvannia [Development of family farms in Ukraine and foreign experience of their functioning]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 73-78 [In Ukrainian].

23. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Bulavka, O.H., et al. (2020). Stratehichni napriamy staloho rozvitku silskikh terytorii na period do 2020 roku [Strategic directions of modern development of rural territories for the period till 2030]. Kyiv : NNTs "IAE" [In Ukrainian].

24. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Evropeiskoiu Komisiieiu pro finansuvannia zahodu "Pidtrymka ES dlia rozvitku silskoho hospodarstva ta malych fermerskikh hospodarsv v Ukraini" vid 28.01.2020 r. [The agreement between the government of Ukraine and the Evropejsky Commission about action financing "Support by the Evropejsky Union of development of agriculture and small farms in Ukraine" 28.01.2020 r.]. Retrieved from : https://www.ips.ligazakon.net/document/MU20011?an=2&hide=true&snippet_id=snippet_222436 [In Ukrainian].

25. Shpykuliak, O.H. & Malik, M.Y. (2019). Stanovlennia orhanizatsiino-ekonomichnoi modeli simeinoho fermerstva v Ukraini: instytustiini zasady, problemy ta prioriteti [Formation of organizational-economic model of family farming in Ukraine: institutional positions, problems and priorities]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 86-98 [In Ukrainian].

26. Shpykuliak, O.H. & Ivanchenko, V.O. (2020). Formuvannia indeksiv ta indykatoriv staloho rozvitku pidpriemstva v silskomu hospodarstvi: teoretyko-metodychni pidhody [Formation of indexes and indicators of modern development of business in agriculture: teoretiko-methodical approaches]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 114-117 [In Ukrainian].

27. Yavorska, T.I. (2012). Malyy biznes u silskomu hospodarstvi: teoriia i praktika : monohrafiia [Small-scale business in agriculture: the theory and practice]. Kyiv : NNTS "IAE" [In Ukrainian].

Rusaniuk V. V. The essence and goals of state support for small and medium entrepreneurship in the agricultural sector

The purpose of the article is to reveal the essence, goals and objectives of the state support of small and medium entrepreneurship in the agricultural sector of the economy under modern conditions.

Research methods. The methodological basis of the study was a set of methods of scientific knowledge of the system and mechanism of state support for small and medium entrepreneurship in the agricultural sector. The achievement of the goal was facilitated by general scientific methods: empirical research (measurement, comparison, observation), theoretical research (analysis and synthesis), as well as local (specific): situation analysis (computational-constructive).

Research results. It has been established that state support is one of the components of the state regulation mechanism; a system of preferential financing of priority industries and small and medium enterprises has been established; a system of measures to increase the adaptability and competitiveness of small and medium enterprises in the agricultural sector of a controlling, executive, legislative nature. It was revealed that the main tasks of state regulation of small and medium entrepreneurship in the agricultural sector are: the formation of optimal financial and credit instruments; improving the legislative and regulatory platform; stimulating the interaction of small and medium businesses in the agricultural sector with the logistics and market infrastructure; the formation of an information culture and the development of socialization of small and medium entrepreneurship in the agricultural sector, etc. The necessity of solving the problem of forming an adaptive, comprehensive and integrative system of state support for small and medium businesses in the agricultural sector, which flexibly and quickly reflects the impact of an unstable market environment, creating an adequate logistics business infrastructure at all levels of the hierarchy.

Scientific novelty. The main tasks of the functioning of state support for small and medium businesses in the agricultural sector of the economy in modern conditions are revealed and a methodological approach is proposed to substantiate the main directions of modification of state support, which contribute to solving the problems of the functioning of small and medium entrepreneurship in the agricultural sector of the economy. The attention is focused on the main programs of state support for the development of entrepreneurship in the agricultural sector of Ukraine.

Practical significance. It is advisable to use the methodological approach as a base in the system of tasks for the functioning of state support for small and medium entrepreneurship in the agricultural sector according to the statistical reporting of business entities and macro indicators of the country's socio-economic state. Figs.: 2. Refs.: 27.

Keywords: government regulation; governmental support; development of entrepreneurship; small entrepreneurship; medium entrepreneurship; agricultural sector; crisis; market.

Rusaniuk Vasyl Vasylovych - post-graduate student of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: rusanyuk.ur@ukr.net

Русанюк В. В. Сущность и цели государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в аграрном секторе

Цель статьи - раскрыть сущность, цели и задачи функционирования государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в аграрном секторе экономики в современных условиях.

Методика исследования. Методологической основой исследования послужила совокупность методов научного познания системы и механизма государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в аграрном секторе. Достижению цели способствовали общенаучные методы: эмпирических исследований (измерение, сравнение, наблюдение); теоретических исследований (анализ и синтез), а также локальные (специфические): анализа ситуаций (расчетно-конструктивный).

Результаты исследования. Установлено, что государственная поддержка это одна из составляющих механизма государственного регулирования, отлаженная система льготного финансирования приоритетных отраслей и субъектов малого и среднего предпринимательства; система мер наращивания адаптивности и конкурентоспособности субъектов малого и среднего предпринимательства в аграрном секторе контролирующего, исполнительного, законодательного характера. Выявлено, что основными задачами государственного регулирования малого и среднего предпринимательства в аграрном секторе выступают: формирование оптимальных финансово-кредитных инструментов; совершенствование законодательной и нормативно-правовой платформы; стимулирование взаимодействия субъектов малого и среднего предпринимательства в аграрном секторе с логистической и рыночной инфраструктурой; формирование информационной культуры и развитие социализации малого и среднего предпринимательства в аграрном секторе и др. Обоснована необходимость решения задачи формирования адаптивной, комплексной и интегративной системы государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в аграрном секторе, которая гибко и оперативно будет отражать влияние нестабильной рыночной среды, создавая адекватную логистическую инфраструктуру функционирования бизнеса на всех уровнях иерархии.

Элементы научной новизны. Раскрыты основные задачи функционирования государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в аграрном секторе экономики в современных условиях, предложен методический подход к обоснованию основных направлений модификации государственной поддержки, которые способствуют решению проблем

функціонування малого і середнього підприємництва в аграрному секторі економіки. Акцентовано увагу на основних програмах державної підтримки розвитку підприємництва в аграрному секторі України.

Практична значимість. Методичний підхід цілеспрямовано використовувати як базу в системі завдань функціонування державної підтримки малого і середнього підприємництва в аграрному секторі згідно даним статистичної звітності суб'єктів підприємництва і макроекономічних показників соціально-економічного стану країни. Илл.: 2. Библиогр.: 27.

Ключові слова: державне регулювання; державна підтримка; розвиток підприємництва; мале підприємництво; середнє підприємництво; аграрний сектор; криза; ринок.

Русанюк Василь Васильович - аспірант відділу підприємництва, кооперації і агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: rusanyuk.ur@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 09.02.2021 р.

Фахове рецензування: 12.02.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Русанюк В. В. Сутність і цілі державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 102 – 111. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102102>

Rusaniuk, V.V. (2021). Sutnist i tsili derzhavnoi pidtrymky maloho ta serednoho pidpriemnytstva v ahrarnomu sektori [The essence and goals of state support for small and medium entrepreneurship in the agricultural sector]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 102 – 111 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102102>

* * *

Новини АПК

Найбільш прибутковим у 2020 р. було виробництво гречки - Юрій Лупенко

За попередніми розрахунками Інституту аграрної економіки, у 2020 р. рентабельність виробництва гречки в сільськогосподарських підприємствах очікується на рівні 63 %. Це найвищий показник серед усіх видів сільськогосподарської продукції і майже на порядок вище рівня 2019 р. у 6,6 %, повідомив директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» академік НААН **Юрій Лупенко**, презентуючи розробку «Очікувані показники собівартості продукції, її дохідності, прибутковості та рентабельності в сільськогосподарських підприємствах України у 2020 році: методика і розрахунки (грудень 2020 року)».

За його словами, загальна рентабельність виробництва продукції сільського господарства у таких підприємствах очікується на рівні 17,4 %. Цей результат, хоча й перевищує показник 2019 р. у 11,8 %, однак нижчий, ніж у 2018 р., коли рентабельність виробництва агропродукції становила 22,8 %.

Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва збільшився з 14,2 % у 2019 р. до 22,3 % торік. При цьому тваринництво, яке у 2019 р. спрацювало на межі збитковості (0,1 %), у 2020 р. стало збитковим - рівень рентабельності (-4,7 %), зазначив науковець. Високий рівень рентабельності очікується на вирощуванні баштанних продовольчих культур (45,4 %), вівса (43,7 %), ягід (41,6 %), жита (41,3 %), сої (37,5 %) та пшениці (33 %). Рентабельність виробництва соняшника, яка у 2019 р. була найвищою серед основних сільськогосподарських культур (23,5 %), у 2020 р. становила близько 29 %, зауважив **Юрій Лупенко**.

Меншою порівняно з показниками 2019 р. очікується рентабельність вирощування: кукурудзи на зерно - 12,8 % проти 17,8 %; проса - 4,2 % проти 20,2 %; картоплі - 1,7 % проти 15,4 %; овочів відкритого ґрунту - 2,2 % проти 7 %. Збитковим залишилося вирощування гороху, сорго, овочів закритого ґрунту.

Рентабельним у тваринництві очікується лише виробництво молока (21,4 %), тоді як інші види продукції галузі були збитковими, зазначив науковець.

Зростання рівня рентабельності відбулося переважно за рахунок зростання цін на продукцію більшості сільськогосподарських культур. Наприклад, ціни на гречку торік зросли на 53,7 %, продукцію баштанних продовольчих культур - на 50,1 %, пшеницю - на 24,4 %. Водночас по окремих культурах навіть значне зростання цін (по сорго, наприклад, на 30%), не змогло забезпечити подолання збитковості, підсумував **Юрій Лупенко**.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»